

Київський національний університет будівництва та архітектури
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ПЕНЯЗЬ ТЕТЯНА ОЛЕКСІВНА

УДК 72.73, 725, 728

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ
М. КРОПИВНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

18.00.01 – Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури
Архітектура та будівництво

Подається на здобуття наукового ступеню кандидата архітектури

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Т. О. Пенязь

Науковий керівник: Слепцов Олег Семенович, доктор архітектури, професор

Київ - 2025

АНОТАЦІЯ

Пенязь Т. О. Принципи формування архітектури історичної забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата архітектури за спеціальністю 18.00.01 – «Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури». – Київський національний університет будівництва та архітектури МОН України, Київ, 2025.

У вступі обґрунтовується актуальність теми, формулюється мета та цілі роботи визначаються об'єкт і предмет дослідження, завдання, методологічні засади й методи; встановлюється наукова новизна, хронологічні та територіальні межі, теоретичне та практичне значення дослідження та застосування результатів роботи.

У першому розділі **«Передумови та стан дослідження архітектури м. Кропивницького»** проведені аналіз і узагальнення наукових досліджень з проблем формування провінційних міст центральної України, до яких належав Єлисаветград (Кропивницький): починаючи від наукових робіт, присвячених умовам і особливостям формування військових укріплених поселень і повітових міст України і Російської Імперії, різних аспектів формування і розвитку АБД, її зв'язку з розвитком архітектурних стилей протягом XIX ст. – початку XX ст. у повітових містах; описів архітектурно-планувального та історико-культурного розвитку Єлисаветграда (Кропивницького), завершуючи сучасними дослідженнями проблем збереження і охорони архітектурної спадщини, визначення типології реставраційно-реконструктивних заходів із забезпечення умов сталості і наслідуваності розвитку історичних центрів міст, що відповідають актуальним умовам комфортності. Також, під час дослідження були проаналізовані архівні картографічні, іконографічні і проектні джерела, задіяні неопубліковані фахові праці із досліджень історико-культурної спадщини Кропивницького середини XIX – початку XX ст., та сучасні фотоматеріали для визначення характеру

розвитку і сучасного стану об'єктів дослідження.

На основі систематизації та комплексного аналізу ступеня наукового опрацювання теми було визначено, що до цього часу не існує ані у зарубіжних, ані у вітчизняних роботах повного дослідження особливостей формування і розвитку архітектурного простору Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст..

Під час аналізу наявних наукових досліджень була розглянута генеза конструктивних і планувальних чинників дерево-земляних фортець, які стали основою містоутворення в Центральній та Східній Україні: від нерегулярних баштово-стінових укріплень Київської Русі X ст. до укріплень військових поселень середини XVIII ст., основою яких були первісні конструктивні методи та чільні планувальні принципи французької та голландської фортифікаційних шкіл.

Виявлена специфіка процесу децентралізації АБД у провінційних містах: від проектів архітекторів інженерних департаментів міністерств і відомств середини XIX ст. до створення місцевих архітектурних установ в кінці XIX – на початку XX ст., що сприяло формуванню неповторного і унікального характеру забудови міст. Підкреслений вплив розвитку єдиної державної системи «зразкових» проектів, як інструменту контролю за забудовою військових поселень та новостворених повітових міст від XVIII ст. до середини XIX ст. Визначений їх стильовий розвиток, пов'язаний з розвитком будівельної науки і розширенням кола культурних досліджень у часі і просторі, що сприяло додаванню принципів архітектури Сходу і Середньовіччя до класицистичних архітектурних традицій із залученням нових матеріалів і конструкцій.

Здійснений аналіз етапів розвитку архітектурно-планувальної структури міста Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX – початку XX століть з визначенням передумов і чинників їх формування, серед яких: зовнішні (адміністративні і економіко-політичні) та внутрішні (суспільно-політичні, соціально-економічні, природно-кліматичні, культурно-просвітницькі, містобудівні та естетичні). Зазначений сучасний стан збереженості пам'яток архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст..

У другому розділі «**Методи дослідження архітектури м. Кропивницького**»

визначені загальнонаукові, емпіричні, теоретичні і спеціальні принципи дослідження архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст., що складають методологічний апарат. Теоретичний принцип ґрунтується на системному підході до наукових досліджень, що складається з: історико-генетичного, історико-фактологічного, комплексного міждисциплінарного, фахового системно-структурного методів вивчення проблеми. Використана методологія дає змогу всебічно і ґрунтовно визначити всі аспекти досліджуваної теми.

Розглянута послідовність виконання наукового дослідження, яка складається з наступних етапів: виявлення наявної джерельної бази; аналіз її матеріалів та емпіричне дослідження будівель; систематизація даних, визначення характеру розвитку архітектурно-планувальної структури міста; виявлення типології планувальних та композиційних особливостей об'єктів дослідження, їх стильова класифікація; визначення ролі досліджуваних об'єктів у сталому розвитку архітектури міста протягом XX ст., виявлення сучасних проблем архітектурно-планувального розвитку центрального ареалу міста, зазначення актуальних принципів і прийомів їх подолання, розробка практичних рекомендацій щодо ревіталізації та інтеграції елементів архітектурної спадщини у сучасну забудову центру м. Кропивницького.

Під час дослідження з'ясовано, що протягом XIX – на початку XX ст. переважна більшість об'єктів будувалась в центральній частині історичного центру м. Кропивницького (Єлисаветграда) з формуванням адміністративного, рекреаційного, промислового та торговельно-фінансового осередків міста.

Серед громадських будівель виявлені: адміністративні, фінансові, торговельні, культурні, навчальні, лікувальні заклади, готелі та сакральні споруди. Серед житлових виявлені будинки для постійного мешкання: особняки, садибні та прибуткові будинки; будинки тимчасового мешкання: заїжджі двори, готелі.

Встановлено, що за характером розміщення у системі міської забудови (топологічна характеристика) житлові та громадські будівлі умовно класифіковані на: будівлі, розташовані фронтально по лінії забудови вулиці; будівлі, розташовані

на перехресті вулиць; будівлі, розташовані в глибині земельної ділянки. За планувальними характеристиками визначені типові конфігурації планів з їх ускладненням у бік двору: плани, наближені до прямокутної форми; Г- та Т-подібні плани; П- та Ш-подібні плани; плани складної форми. За способом групування приміщень та організації зв'язків між ними у громадських будівлях застосовувались коридорні, анфіладні, зальні, чарункові та змішані композиційно-планувальні схеми. Житлові будинки переважно мали коридорну, анфіладну та змішану схеми планувальної структури.

Виявлено, що структурна будова фасадів будівель не була пов'язана з їхньою планувальною структурою і характерна зосередженням засобів композиційної виразності на вирішенні вуличної фасадної площини з акцентуванням вхідних частин брамами і ганками, а верхів стін – парапетами, аттиками, щипцями, банями і баштами. Кутові будівлі акцентувались зрізаними кутами з еркерами та балконами. Громадські міські будівлі, розміщені у глибині ділянки, мали такі самі принципи композиційного вирішення фасадів як і будівлі, розташовані по лінії забудови вулиці. Житлові будинки, що формували дворові простори, мали спрощені вирішення фасадів.

Виділені та проаналізовані типи композиційних схем побудови головних фасадів будівель, а саме: симетрична центральноосьова; симетрична двохосьова; симетрична трьохосьова; дисиметрична та асиметрична композиції фасаду. Визначений вплив стильового спрямування і функціонального призначення будівель на пріоритетність композиційного вирішення фасадів. Комплексний аналіз елементів архітектурної пластики фасадів пам'яток архітектури періоду кінця XIX – початку XX ст. виявив закономірності поєднання форм різних видів структурних елементів фасадів з типологією архітектурних деталей на основі їх функціонально-конструктивних і художньо-тектонічних характеристик: структурних, орнаментальних і тематичних.

З'ясовано, що архітектурний образ Єлисаветграда досліджуваного періоду формувався завдяки творчому доробку міських архітекторів – О. Л. Лішневського, О. П. Кішкіна, П. В. Бартошевича та Л. О. Любельського, а також архітектора-

художника Я. В. Паученка, техніків К. Е. Шостовського, Г. І. Зусмана.

В стильовому розвитку архітектури міста другої половини XIX ст. виділені фази: романтичного класицизму і еклектики (друга половина XIX ст.); історизму (кінець XIX ст. – 1907 р.) – 57% досліджуваних об'єктів. В архітектурі кінця XIX ст. виявлено, що об'єкти еклектизму і історизму розвивались у співіснуванні переважно у трьох стильових напрямках: класичний (неоренесанс, необароко) – 25%; романтичний (неоготика, неороманіка, псевдоросійський) – 20%; раціональний («цегляний стиль») – 12%. Найбільшого поширення отримали синтезовані форми неоренесансної і необарокової архітектури та цегляний напрям, з відтворенням некласичних (середньовічних і східних) архітектурних деталей.

Залежно від стильової належності архітектурна форма визначалась історичними прототипами, які, у поєднанні з можливостями відтворення аналогів наявною будівельною базою, обумовили своєрідність і розмаїття композиційних прийомів вирішення архітектурних форм. Найважливішим критерієм у виборі стильового напрямку було функціональне призначення будівлі та майновий стан замовника.

Виділено фази стильового розвитку модерну: рання (1901 – 1914 рр.) – з розвитком чистого декоративного напрямку модерну та його двох гібридних гілок; пізня (1911 – 1916 рр.) – з тенденцією формування раціональної (пластичні властивості цегли і конструктивізм), романтичної (північний модерн) гілок стилю та розвитком ретроспективних напрямів (модернізовані еклектичні стилі та неокласицизм). Виявлені об'єкти модерну (43% досліджуваних об'єктів): ретроспективного (модернізований неокласицизм, модернізовані еклектичні стилі) – 25%; декоративного – 6%; раціонального – 12%.

У третьому розділі **«Рекомендації щодо охорони і регенерації архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. у м. Кропивницький»** виявлено, що просторово-планувальна композиція міста, що обумовлена прийомами регулярного планування першої половини XIX ст. та, сформованою у другій половині XIX ст., системою архітектурних домінант, зазнала змін у другій половині XX ст.:

– Протягом 1950 – 1960-х рр. провадились аварійні ремонти зруйнованих під час Другої Світової Війни історичних будівель із відтворенням автентичних елементів будівель та з копіюванням наявних фонових елементів фасадів у добудовах до основного об'єму. Нова забудова формувалась у репрезентативних частинах вул. В. Перспективної, вул. Т. Шевченка, вул. Театральної у панівному «сталінському ампірі» із застосуванням ремінісценцій елементів архітектури міста кінця XIX – початку XX ст..

– Протягом 1960 – 1980-х рр. в умовах «корінної» реконструкції були збільшені площі кварталів, прилеглих до р. Інгул і розширені транспортні шляхи по вул. В. Перспективної, вул. Вокзальній, вул. Т. Шевченка, вул. І. Замоцького (вул. Єгорова), вул. С. Бандери (вул. Гагаріна), просп. Європейського із знищенням традиційної периметральної квартальної забудови. Водночас висотні громадські і житлові будинки, що проєктувались за типовими проектами, спотворили властиву історичній забудові масштабну гармонію.

– 1990 – 2000-і рр. позначились розвитком індивідуальних проектних рішень об'єктів нової забудови центру міста; зростанням випадків «вернакулярної» архітектурної творчості забудовників; часткової реставрації і реконструкції переважної частини значущих об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст..

На початку XXI ст. проблеми розбалансованості в архітектурно-планувальному розвитку історичного центру м. Кропивницького потребували нагального вирішення. Автором були проаналізовані актуальні принципи і прийоми відновлення і інтеграції об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини кінця XIX – початку XX ст. у сучасну забудову історичних центрів міст, з яких до загальних (засадничих) відносяться:

– Принцип спадкоємності архітектурно-планувального розвитку, що полягає у збереженні структури усталених просторових зв'язків при формуванні нової забудови, узгодженості композиційних прийомів і масштабності нової та історичної забудови за допомогою прийомів виявлення та збереження у процесі проєктування стійких акцентних елементів архітектурно-ландшафтного

середовища центру міста.

– Принцип впровадження нових інженерних технологій, який дозволяє підвищити комфортність історичної забудови центру міста, і складається з впровадження високотехнологічних систем інженерного облаштування елементів освітлення, теплових завіс у входах в будинки, теплих поверхонь тротуарів і мощення пішохідних зв'язків різнотипною плиткою з переважним використанням екологічних технологій.

До спеціалізованих принципів, що сприяють збереженню унікальності місцевої історичної забудови, відносяться:

– Принцип типологічної варіативності (адаптивності) забудови історичного центру, який передбачає максимальну насиченість структури функціональних зв'язків об'єктів забудови історичного центру (торговою, рекреаційною, культурно-розважальною, комунікативною, спортивною функціями) для розширення діапазону його користувачів: за віковими, етнічними групами, соціальним станом; за часом: темний/світлий час доби; теплі/холодні пори року; святкові/робочі дні.

– Принцип контекстного розкриття функціональних, планувальних і композиційних особливостей будинків, який передбачає формування іміджу елементів міського середовища як сукупності асоціацій, уявлень та вражень людей щодо конкретного місця за допомогою предметно-просторових елементів освітлення, озеленення, інфографіки, малих архітектурних форм тощо; а також сценарного проектування розміщення предметно-просторових комплексів архітектурного середовища.

Під час досліджень автором були виявлені проблеми дисгармонійного розвитку центру м. Кропивницького за структурними рівнями архітектурного середовища і запропоновані практичні рекомендації щодо їх подолання.

На містобудівному рівні ознаки депресивності і деградації виявлені на територіях промислових осередків історичної забудови центру міста, заплави р. Інгул та її приток. Рекомендовано створення сучасних поліфункціональних арт-; іноваційно- і техно- просторів із збереженням цінних історико-архітектурних

артефактів. Впровадження рекомендацій виконано у проектах, виконаних на основі матеріалів дослідження автора: науково-дослідного центру у прибережній зоні р. Інгул в м. Кропивницькому студентки КНУБА А. Семенцової (кер. проф., док. архітектури О. С. Слепцов, доц., канд. арх. Т. В. Русевич); та центру дитячого мистецтва в м. Кропивницький студентки Кіровоградського (Кропивницького) будівельного коледжу Леонової О. 2017 р. (кер. викл. Пенязь Т. О.).

На об'єктному рівні: запропоновані заходи щодо реставраційно-реконструктивної трансформації забудови середини ХХ ст. шляхом втілення у сучасних технологіях і матеріалах ремінісценцій історичної забудови. Прикладом, що відображає рекомендації автора є проект реабілітації фасаду будівлі по вул. Т. Карпи, 65 (виконаний архітекторами КП АПБ КОДА Ковальовим С. О., Пенязем Ю. О., та архітекторами Мездріним В. М., Пенязь Т. О.) із застосуванням ремінісценції композиційних і стильових елементів архітектури міста другої половини ХІХ ст.

На предметно-просторовому рівні: були визначені прийоми мощення і озеленення вулиць, форми візуальної комунікації міста, що застосовувались на зламі ХІХ – ХХ ст., які наділять сучасний вуличний простір історичного центру міста рисами наслідуваності. Впровадження рекомендацій автора надано у конкурсному проекті впорядкування територій, прилеглих до Кіровоградського театру ім. М. Л. Кропивницького по вул. Дворцовій (Театральній), виконаному у 2012 р. студентами Кіровоградського будівельного коледжу А. Остапчук, А. Бойко, А. Гулою (кер. викл. Пенязь Т. О.).

Визначені заходи щодо збереження і ревіталізації об'єктів архітектурної спадщини сприятимуть добробуту громади міста: покращенню бізнес-клімату; розвитку туризму та модернізації культурної інфраструктури міста. Встановлені напрями подальших досліджень об'єктів архітектурної спадщини міста, творчого доробку архітекторів досліджуваного періоду м. Кропивницького.

Ключові слова: архітектурно-планувальна структура, архітектурна форма, Єлисаветград, історизм, композиція, Кропивницький, модерн.

ABSTRACT

Penyaz T. O. Principles of shaping the architecture of the historical buildings of Kropyvnytskyi in the late nineteenth and early twentieth centuries. – As a manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of architecture in the speciality 18.00.01 – Theory of architecture, restoration of architectural monuments. – Kyiv National University of Construction and Architecture, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kyiv, 2025.

The introduction justifies the relevance of the topic, formulates the purpose and goals of the the object and subject of the study, tasks, methodological principles and methods; the scientific novelty, chronological and territorial boundaries, theoretical and practical significance of the study and application of the results of the work are established.

The first chapter ‘Prerequisites and state of the art of architecture research in Kropyvnytskyi’ the author analyses and summarises scientific research on the formation of provincial towns in Central Ukraine, in particular Yelisavethrad (Kropyvnytskyi), starting with scientific works on the conditions and peculiarities of the formation of military fortified settlements and county towns of the Russian Empire and Ukraine, various aspects of the formation and development of architectural styles of eclecticism, historicism and modernism, as well as descriptions of the architectural, planning, historical and cultural development of Yelisavethrad (Kropyvnytskyi), ending with modern research on the problems of preservation and protection of architectural heritage, determining the typology of restoration and reconstruction transformations of the architectural environment of historical city centres to ensure sustainable development and compliance with modern comfort conditions.

The study also analyses archival cartographic sources, design drawings, and uses unpublished works on contemporary professional research of the historical and cultural heritage of Kropyvnytskyi in the mid-nineteenth and early twentieth centuries, as well as iconographic and contemporary photographic materials to determine the nature of the buildings and the current state of the research objects.

The genesis of structural and planning factors of wooden-earth fortresses, which were the basis of urban planning in central and eastern Ukraine, is investigated: from irregular tower-wall fortifications of the tenth century of Kievan Rus to regular fortifications of military settlements of the mid-eighteenth century, formed on the basis of French and Dutch fortification schools with the use of primitive construction techniques.

The influence of the development of a unified state system of 'exemplary' projects as a tool for controlling the development of military settlements and newly created county towns from the eighteenth century to the mid-nineteenth century is emphasised. The further development of its stylistic trends associated with the expansion of the range of cultural research in time and space, which contributed to the addition of the principles of Eastern and Middle Eastern architecture to the traditional classicist canons with the involvement of new building materials and structures, is determined. The specifics of the decentralisation of architectural activity in provincial cities are revealed: from the projects of architects of the engineering departments of ministries and departments to the creation of local architectural institutions, which formed the unique and unique character of urban development in the late nineteenth and early twentieth centuries.

The prerequisites and factors of formation and development of the urban planning structure and architecture of Yelisavetgrad in the late nineteenth and early twentieth centuries are determined, including: external (administrative, economic and political) and internal (socio-political, socio-economic, natural and climatic, cultural and educational, urban planning and aesthetic).

Based on the systematisation and comprehensive analysis of the degree of scientific elaboration of the topic, it was determined that there is still no complete study of the peculiarities of the formation and development of the architectural space of Yelisavetgrad in the late nineteenth and early twentieth centuries in either foreign or domestic works.

In the second chapter: 'Methods of studying the architecture of Kropyvnytskyi' the main methodological apparatus of scientific research is defined, which consists of empirical, theoretical, general scientific and special methods. The theoretical method consists of methods of historical, systemic and structural and complex interdisciplinary

research. Special methods are used to create graphic analytical tables and graphic reconstructions of the architectural heritage objects under study. With the use of general scientific methods of processing empirical, theoretical and special developments, the nature of the development of the architectural and planning structure of the city and the typological, planning, compositional and stylistic features of the architecture of Kropyvnytskyi in the late nineteenth and early twentieth centuries are comprehensively and comprehensively determined.

Using the method of historical, genetic and iconographic analysis, it was found that during the period under study, the development of the city took place mainly in the central part of Kropyvnytskyi (Yelisavethrad) with the formation of administrative, recreational, industrial, commercial and financial focal points.

The typology of public and residential buildings is analysed using the typological method. It has been determined that the typology of public buildings reflected the industrial and economic development of the city, while the typology of residential buildings reflected the social structure and social processes of society.

The method of planning analysis has revealed that, according to the nature of their location in the urban planning system (topological feature), residential and public buildings are conditionally divided into: buildings forming a street frontage: blocked buildings forming a continuous frontage; ordinary detached buildings (mainly); buildings located at the intersection of streets; buildings located in the depths of the land plot. The configuration characteristics of the building plans are determined by the line of the block development with their complication towards the courtyard and are divided into: plans close to a rectangular shape; L- and T-shaped plans; U- and W-shaped plans; plans of complex shape. According to the method of grouping premises and organising connections between them, corridor, enfilade, hall, cellular, and mixed compositional and planning schemes were used in public buildings. Residential buildings mostly had corridor, enfilade, or mixed layout schemes. At the beginning of the twentieth century, a sectional layout of interior rooms was added to residential buildings.

The method of compositional analysis revealed that the structural structure of the facades is not related to the structure of the plans and is focused on the solution of the

frontal plane with an emphasis on the entrance parts (portals and porches) and building ends in the form of tongs, pediments, parapets and attic. The facades of the buildings at the street intersections had a more complicated angular solution: cut corners with voluminous bay windows and balconies, culminating in pincers, gables and dormers. The buildings in the depths of the site had frontal facades. The types of compositional schemes for the construction of street facades of buildings are defined and analysed, namely: symmetrical centralaxial, symmetrical biaxial, symmetrical three-axis, asymmetrical, and asymmetrical facade composition. The relationship of compositional schemes with the functional purpose of buildings and the principles of forming their style trends is determined. The use of proportional methods of harmonisation of architectural forms, which were used to coordinate the size and nature of the placement of structural elements of the facades, is revealed.

By the method of comparative analysis, the influence of the architecture of European and metropolitan centres on the peculiarities of the development of the architecture of Yelisavethrad (Kropyvnytskyi) was established, which was expressed in the presence of characteristic elements of the architecture of the St. Petersburg architect O. Lishnevskyi, who began his career in Yelisavethrad. The influence of elements of Kyiv, Moscow and European architecture in the work of Yelisavethrad architect Y. Pauchenko, and the architecture of rationalist modernism of the early twentieth century in the work of architect L. Lubelsky was also noted.

By the method of style identification, three stylistic trends of historicism of the late nineteenth century (57% of the studied objects) were identified: classical (pseudo-Renaissance, pseudo-Baroque) - 25%, romantic (pseudo-Gothic, pseudo-Romanesque, pseudo-Russian) - 20%, rational ('brick style') - 12%. The phases of stylistic development are highlighted: - Romantic Classicism of the mid-nineteenth century, Historicism and Rationalism of the late nineteenth century. The role of architectural details as carriers of semantic features of styles was also established. The architectural form was determined by historical prototypes, which, in combination with the reproduction capabilities of the existing building base, led to a variety of compositional techniques for solving the forms of analogues.

The objects of early twentieth-century Art Nouveau (43% of the studied objects) are distinguished: retrospective (modernised neo-styles, modernised eclecticism) - 25%; decorative Art Nouveau - 6%; rational Art Nouveau - 12%. The stages of the stylistic development of Art Nouveau are defined: late (1911-1915) - with a tendency to form rational (based on the plastic properties of brick and the use of concrete) and romantic (Northern Art Nouveau) style trends and the development of retrospective trends. In the early twentieth century, the influence of Art Nouveau aesthetics in development of Yelisavethrad's architecture was in increasing the role of sculpture in the decoration of building facades, along with the planaring of architectural details of the decoration of buildings.

The third chapter **‘Recommendations for the Protection and Regeneration of the Architectural Heritage of the Late Nineteenth and Early Twentieth Centuries in Kropyvnytskyi’** reveals the trends in the influence of the compositional and stylistic characteristics of the studied objects on the architectural practice of the 1950s through the use of retrospective reminiscences of their elements in superstructures and new buildings. When increasing the area of historical buildings, measures to reconstruct the facades were reduced to copying the existing background facade elements and adding them to the new part.

The radical reconstruction of the city centre in the 1960s and 1980s hardly affected its planning structure, despite the draft master plans of 1965 and 1981, which envisaged an increase in the area of the quarters and a change in their planning principles: the creation of a large-scale pedestrian space on the central streets of the city centre with the destruction of most of the perimeter block buildings of the late nineteenth and early twentieth centuries. On Studentskyi Boulevard and the Inhul River embankment, the scale of development was increased, leading to a deformation of the human dimension.

In the mid-1980s, there was a return to reconstructive techniques of copying the existing background elements of the facades of architectural heritage objects in their extensions.

The late 1990s were marked by an uncontrolled growth of vernacular creativity by private developers, the emergence of small extensions, additions and alterations to

historic buildings, leading to the loss of their authentic features or destruction. At the same time, financial and office buildings were constructed in postmodern forms using reminiscences of the motifs of the city's historical architecture as a result of competitive tenders.

In the early 2000s, a large-scale restoration of the facades of important buildings was carried out, which changed the architectural landscape and attracted the attention of local historians and local historians to archival research on the city's architectural heritage.

- The study analyses and identifies the latest principles and methods of preserving and integrating the architectural and urban heritage of the late nineteenth and early twentieth centuries into the modern development of historic city centres, of that are the general :

- The principle of continuity of architectural and planning development, which consists in preserving the structure of established spatial relations in the formation of new buildings, consistency of compositional techniques and the scale of new and historical buildings through the methods of identifying and preserving sustainable accent elements of the architectural and landscape environment of the city centre in the design process. –

- The principle of introducing new engineering technologies, wich is to improve the comfort of the historic buildings in the city centre by introducing the latest lighting systems, using thermal curtains at building entrances, warm pavement surfaces and paving pedestrian links with different types of tiles with the predominant use of environmentally friendly technologies.

Specialised ones include:

- The principle of typological variability (adaptability) of the historic centre development, which consists in the maximum saturation of the structure of functional relations of the historic centre development objects (commercial, recreational, cultural, entertainment, communication, sports functions) to expand the range of its users: by age, ethnicity, social status; by time (dark/light time of day, warm/cold seasons, holidays/working days).

- The principle of contextual disclosure of building features through subject-

spatial objects, which involves forming an image of an urban environment element as a set of associations, visions and impressions of people about a specific place in the historic centre using the methods of lighting, landscaping, infographics, small architectural forms, etc..

During the research, the author structured the problems of disharmonious development of the architectural environment of the historical centre of Kropyvnytskyi by levels and proposed practical recommendations for solving them.

It has been found that at the planning and functional level, the territories of the complex industrial historical development of the city centre and the floodplain of the Ingul River and its tributaries show signs of depression and degradation. The author has made recommendations for the creation of modern multifunctional spaces with the renovation of decaying industrial areas of historical buildings and the revitalisation of riverine areas. The implementation of the recommendations is provided in the project of a research centre in the coastal zone of the Ingul River in Kropyvnytskyi by KNUCA student A. Sementsova (supervised by Prof., Doctor of Architecture O. Sleptsov, Associate Professor, Candidate of Architecture T. V. Rusevych, 2024) based on the author's research materials, and on the project of the children's art centre in Kropyvnytskyi by a student of Kirovohrad (Kropyvnytskyi) Construction College O. Leonova, 2017 (supervised by T. Penyaz).

At the object level, the author proposes measures for the restoration and reconstructive transformation of mid-twentieth-century buildings through the use of reminiscences of historical buildings with the application of modern construction methods. An example that reflects the author's recommendations is the project for the rehabilitation of the facade of the building at 65 T. Karpy Street (KP APB KRSA: architects S. Kovalev, Y. Penyaz, V. Mezdrin, T. Penyaz, 2008) using the reminiscence of compositional and stylistic elements of the city's buildings of the second half of the nineteenth century.

At the subject-spatial level, the researchers investigated the methods of street paving and sidewalk landscaping, the use of forms of visual communication of the city used at the turn of the nineteenth and twentieth centuries to form elements of heritage in

the development of the street space of the historic city centre, and to give it a sense of 'place'. The author's recommendations were implemented in a competitive project for the improvement of the territories adjacent to the Kirovohrad M. L. Kropyvnytskyi Theatre on Dvortsova (Teatralna) Street, carried out in 2012 by students of the Kirovohrad College of Civil Engineering A. Ostapchuk, A. Boyko, A. Hula (supervised by T. Penyaz).

The identified measures for the preservation and revitalisation of architectural heritage sites will contribute to the well-being of the local community: revitalisation of cultural and economic life, improvement of the business climate, formation of new areas of entrepreneurship, both at the local and national levels; development of tourism and modernisation of the city's cultural infrastructure.

Key words: architectural and planning structure, architectural form, Yelisavethrad, historicism, composition, Kropyvnytskyi, Art Nouveau.

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Пенязь Т. О. Етапи стильового розвитку архітектури Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX століть. Містобудування та територіальне планування. Київ: 2023. Вип. 82. с. 309 – 324. DOI: 10.32347. 2076-815x.2023.82.309-323

2. Пенязь Т. О. Стан вивчення архітектурної спадщини Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX століть в історичних та наукових працях. Архітектурний вісник КНУБА. Київ: 2023. Вип. 26 – 27. с. 106 – 119. DOI: 10.32347. 2519-8661.2023.26-27.106-119

3. Пенязь Т. О. Визначення стильових особливостей історичної забудови м. Кропивницький на прикладі вул. Театральної. Просторовий розвиток. Київ: 2024. Вип.8. с. 167 – 179. DOI: 10.32347. 2786-7269.2024.8.167-180

4. Пенязь Т. О. Стильові особливості будинку по вул. Театральна, 7 у м. Кропивницький. Просторовий розвиток. Київ: 2024. Вип. 9. с. 84 – 96. DOI: 10.32347. 2786-7269.2024.9.84-96

Статті в іноземних наукових виданнях:

5. **Penyaz T., Sleptsov O.** Peculiarities of the Formation of the Moorish Stile in Yelisavetgrad (Using the Example of the Buildings of I. A. Goldenberg's Water Clinic and the Choral Sinagoge). *Space & Form*. Szczecin, 2023. № 54 p. 143 – 162. (DOI: 10.21005. pif. 2023. 54. E-02, Index Copernicus). *Особистий внесок здобувача: концепція та графічні реконструкції.*

6. **Penyaz T., Sleptsov O.** Formation of the Architectural Space of Central Ukrainian Cities. The Example of Kropyvnytskyi (Yelisavetgrad). *ACEE*. Katowice, 2023. Vol. 16 No. 4, pp. 45 – 57. (DOI: 10. 2478. ACEE-2023 – 0049, WoS). *Особистий внесок здобувача: текст та графічні реконструкції.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Пенязь Т. О. Вплив європейського і столичного досвіду на розвиток архітектури центральної України кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі м. Кропивницького). *Materials of the V International Scientific and Practical Conference «Problems of science development in the context of global transformations»*. Zagreb, October 01 – 04. 2024. С. 21 - 23.

8. Пенязь Т. О. Класифікація архітектурного декору будівель м. Кропивницького кінця XIX – початку XX століть. *Materials of the V International Scientific and Practical Conference «Problems of science development in the context of global transformations»*. Zagreb, October 01 – 04, 2024. С. 24 -25.

9. Пенязь Т. О. Реконструкція історичних будівель центру м. Кропивницького на початку XXI ст. *Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects»*. Seville, November 12 – 15, 2024. С.15 – 16.

10. Пенязь Т. О. Вернакуляр в архітектурі м. Кропивницького. *Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects»*. Seville, November 12 – 15, 2024. С.17 – 19.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	20
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....	21
ВСТУП.....	28
РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО.	36
1.1. Аналіз та узагальнення науково-дослідних праць з проблеми дослідження	36
1.2. Генеза об’ємно-планувальної структури українських поселень із дерево-земляними укріпленнями.....	50
1.3. Особливості професійної архітектурної діяльності військових поселень і провінційних міст в системі управління проектно-будівельною справою Російської Імперії XIX ст.....	59
1.4. Етапи формування архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. та стан її збереженості.....	74
ВИСНОВКИ ДО 1-ГО РОЗДІЛУ	86
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО.....	89
2.1. Загальна методика та етапи наукового дослідження.....	89
2.2. Методика дослідження впливу типологічних чинників на розміщення будівель в структурі міста та на особливості їх планувальних рішень	98
2.3. Методичні підходи щодо визначення закономірностей композиційних вирішень структурних елементів фасадів будівель	115
2.4. Методологічні засади впливу стильового розвитку європейської і російської архітектури XIX – початку XX ст. на його формування у провінційних містах України.....	143
2.5. Класифікація стильових спрямувань архітектури Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.	148
ВИСНОВКИ ДО 2-ГО РОЗДІЛУ	160

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОХОРОНИ І РЕГЕНЕРАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У М. КРОПИВНИЦЬКИЙ.....	162
3.1. Тенденції застосування композиційно-стильових особливостей досліджуваних об'єктів у формуванні архітектурно-планувальної структури історичного центру м. Кропивницький протягом ХХ – ХХІ ст.....	162
3.2. Принципи і прийоми збереження та перетворення об'єктів архітектурної спадщини історичних центрів міст Центральної України.....	187
3.3. Практичні рекомендації щодо заходів відновлення об'єктів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. та їх інтеграції до ареалу сучасного центру м. Кропивницький.....	197
ВИСНОВКИ ДО 3-ГО РОЗДІЛУ	215
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	222
ДОДАТКИ.....	245
ДОДАТОК А. Список опублікованих праць за темою дисертації.....	246
ДОДАТОК Б. Акти впровадження результатів дослідження.....	248
ДОДАТОК В. Джерела ілюстрацій.....	253
ДОДАТОК Г. Графічні матеріали	260

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АБД – Архітектурно-будівельна діяльність

ДАКіроО – Державний архів Кіровоградської області

ДАОО – Державний архів Одеської області

ДНАББ – Державна наукова архітектурно-будівельна бібліотека ім. В. Г. Заболотного

ІАОП – Історико-архітектурний опорний план

КиївНДІТІ – Київський науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури та проблем архітектури соціалістичних країн

КЗ КОХММ О. О. Осьмьоркіна – комунальний заклад «Кропивницький обласний художньо-меморіальний музей О. О. Осьмьоркіна».

КОКМ – Кропивницький обласний краєзнавчий музей

КОУНБ ім. Д. Чижевського – Кропивницька обласна універсальна бібліотека ім. Д. Чижевського

МВС – Міністерство внутрішніх справ

НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського

НДІТІАМ – Науково-дослідний інститут теорії та історії архітектури та містобудування, Київ

ОКП КООБТІ – Обласне комунальне підприємство Кіровоградське обласне об'єднане бюро технічної інвентаризації

ЦДАМЛМУ – Центральний державний архів-музей літератури та мистецтва України

РДВИА – Російський державний воєнно-історичний архів

ЦДІА – Центральний державний історичний архів України

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

<i>Ар-Нуво</i>	французька назва мистецтва періоду модерну на зламі XIX - XX століття (франц. L'Art Nouveau – Нове мистецтво).
<i>Архітектурний аналог</i>	об'єкти архітектури кінця XIX - початку XX століття, які близькі за сукупністю суттєвих ознак, зокрема: період його створення, авторство, стилістична належність, особливості вирішення композиційно-художньої структури, конструктивні характеристики [118]. В якості аналогів для вивчення об'єктів історико-культурної спадщини вибирались об'єкти європейської і російської архітектури, що відносяться до досліджуваного періоду.
<i>Архітектурно-планувальна структура</i>	просторове розміщення магістральної вулично-дорожньої мережі і прилеглих до неї громадських просторів (планувальний каркас населеного пункту), що в сукупності з вулицями та проїздами формують інфраструктуру транспортного-пішохідного і велосипедного руху [128].
<i>Асиметрія</i>	Асиметрія є невідповідне розташування архітектурних об'ємів відносно середньої осі. Використовується для переходу від метричних, статичних структур до ритмічних, динамічних [128].
<i>Бастея</i>	Приземіста 3 – 5-тикутна фортифікаційна споруда, винесена за напільний бік стіни і призначена для розміщення далекобійної артилерії флангового обстрілу прилеглих куртин і оборонного рову [145].
<i>Бастіон</i>	Розвиток форм бастей – п'ятикутна в плані наріжна частина фортеці, що утворює виступ і призначається для встановлення бойових артилерійських гармат, які обстрілюють підступи до фортеці.

<i>Башта</i>	Споруда круглої або кутової в плані форми, висота яких набагато перебільшує горизонтальні розміри.
<i>Бекети</i>	невеликі опорні пункти – 500 чоловіків, які мешкали у 25 землянках [28]
<i>Гібридні напрями модерну</i>	системи художньо-композиційних, тектонічних, конструктивних ознак і рис, притаманних об'єктам модерну, які були сформовані під впливом західноєвропейських аналогів в поєднанні із запозиченнями з об'єктів попередніх історичних стилів (прототипів) [118].
<i>Дисиметрія</i>	розміщення на симетричних композиційних осях різних за формою, але однакових за масою елементів, – це асиметрія всередині симетрії.
<i>Еклектика</i>	Одночасне застосування у формоутворенні однієї будівлі різних стилістичних напрямків, їх пропорційне і композиційне узгодження, з формуванням «чистих» неостилів (історизм), та «гібридних» (використання декількох стильових систем у одній будівлі).
<i>Ескарпування</i>	штучне підрізування схилів місцевості для надання їм більшої крутизни [234].
<i>Зимівник</i>	хутір для вирощування хлібу, овочів і фруктів та розведення худоби [28].
<i>Куртина</i>	прямий кріпосний вал, що поєднує дві бастіонних споруди [234].
<i>Модерн</i>	одна з узагальнених назв стилю світового мистецтва й архітектури кінця XIX – початку XX століття, створеного на основі природних форм з використанням нових матеріалів: у конструкціях – залізобетону, металу, скла; в облицюванні – кераміки, майоліки, металу, бетону. Для модерна характерні: проектування «зсередини назовні», асиметрія планів та

експресивність композиції, використання криволінійних обрисів у віконних і дверних прорізах, металевих карнизах та огороженнях. Творам модерну властиві розкішність та розмаїття декоративної символічної орнаментики та скульптури.

<i>Морфогенез</i>	процес зміни архітектурної форми в архітектурі [125].
<i>Морфологічна характеристика</i>	показник істотних, характерних ознак та їх особливостей, наділених морфологічним значенням [125].
<i>Неоформа</i>	нова, або новоутворена форма у результаті морфогенетичних перетворень в архітектурі історизму, фактично – це об’єкт архітектури історизму [125].
<i>Оборонний фронт фортеці</i>	територія довкола фортеці, в межах якої визначено її бойову міць та напрямок дії оборонних технічних засобів [119].
<i>Об’єкти культурної спадщини (архітектури)</i>	окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів [93].
<i>Об’єкти культурної спадщини (містобудування)</i>	Історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) із збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей [93].
<i>Охорона культурної спадщини</i>	система правових, організаційних, фінансових, матеріально-технічних, містобудівних, інформаційних та інших заходів з обліку (виявлення, наукове вивчення, класифікація, державна реєстрація), запобігання руйнуванню або заподіяння шкоди, забезпечення захисту, збереження, утримання, відповідного

використання, консервації, реставрації, ремонту, реабілітації, пристосування та музеїфікації об'єктів культурної спадщини [93].

Паланка невелике укріплення, де зосереджувалась військово-цивільна адміністрація округи – полковник, писар, осавул [28].

Палімпсест постмодерніське поняття, що позначає складну різночасову багат шарову структуру, в якій усі шари розвитку є видимими і зберігають своє значення для загального цілого.

Парцела принцип планування домоволодіння середньовічних міст. По периметру парцелі зводився межовий мур. Забудова на парцелі складалась з фасадної будівлі та господарської забудови, флігеля на її тилах [263].

Паттерн форми узагальнена упізнавана модель (шаблон) реальних архітектурних об'єктів певного типу, що має структурні рівні (об'єм, елементи, деталі), які відповідають рівням візуального сприйняття будівлі [125].

Паттерн морфогенезу зразок, інваріант системного перетворення архітектурної форми. Для об'єкта-системи одного роду (для одного прототипу) є можливим лише 8 варіантів системних перетворень, які об'єднані у 4 принципових п. м.: репродукція, академічна стилізація, модернізована стилізація, радикальна трансформація. Паттерн перетворення у межах двох прототипів називається синкретизацією (еклектизмом) [125].

Північний національний романтизм явище в архітектурі та мистецтві Німеччини, Фінляндії, Скандинавії, країн Балтії кінця XIX – початку XX століття. Витоками національного романтизму вважається «неороманська» архітектура, романська архітектура країн Північної Європи та Шотландії [102].

<i>Протомодерн</i>	період в європейській архітектурі 1880-х – 1890-х рр., для якого характерне виразні асоціації з європейськими стилями минулого (романікою, готикою, бароко, рококо), асиметрична об'ємно-просторова композиція, виразний силует об'ємів, трансформація архітектурних форм, використання сучасних матеріалів та конструкцій [97].
<i>Прототип архітектурний</i>	існуючий архітектурний об'єкт, форма якого виступає першоджерелом для генерування нової архітектурної форми в системі історизму, референт [125].
<i>Равелін</i>	допоміжна фортифікаційна споруда трикутної форми, розташована у рові фортеці між бастіонами [36].
<i>Редут</i>	своєрідні заїжджі двори з капітальними казармами і стайнями, а все дворище обносилось навколо дерев'яним парканом. [229].
<i>Ретраншемент</i>	допоміжна оборонна споруда, що знаходиться за фортецею і посилює внутрішню оборону.
<i>Референт</i>	існуючий архітектурний об'єкт, на який «посилається» об'єкт історизму, прототип архітектурний [125].
<i>Семантичні ознаки</i>	Елементи – носії символічного або асоціативно-інформаційного змісту архітектурного твору та взаємозв'язок між ними [118].
<i>Сецесія</i>	термін, що позначає австрійську версію стилю модерн. Причиною й основою її виникнення стала протестна реакція на стандарт, загрозу зникнення високого мистецтва з повсякденного життя через техніцизм і монотонність форм індустріального виробництва. Цьому стилю властиве «поєднання непоєднуваного» [20].
<i>Симетрія</i>	однакове розташування рівних частин по відношенню до площини або лінії [128].

Стилiзацiя	один iз паттернiв морфогенетичних перетворень. С. характеризується подiбнiстю, проте не тотожнiстю прототипу. Прототип є легко iдентифiкований, але достатньо змiнений для того, щоб утворити нову архiтектурну форму. Як паттерн морфогенезу символiзує повагу до минулого, визнання його цiнностi, проте, застосуванням новiтнiх можливостей, здатний його перевершити [125].
Стиль (в архiтектурi)	iсторично сформована стiйка спiльнiсть функцiональних, просторових, естетичних характеристик архiтектурної форми, засобiв i прийомiв художньої виразностi, обумовлене семiотичною єднiстю iдейного суспiльно-iсторичного змiсту, яка є характерною для певного iсторичного перiоду, специфiка якого визначається у принципово новiй архiтектурнiй формi [12; 103; 125; 128].
Стильовий напрям в архiтектурi	Стильове вiдгалуження в архiтектурному процесi. Єднiсть найбільш iстотних особливостей творчостi окремих майстрiв, або творiв архiтектури певного регiону [128].
Структурна органiзацiя	упорядкована сукупнiсть складових елементiв, що перебувають у взаємозв'язку i спiвпiдпорядкованостi.
Форштадт	Поселення, що знаходиться за межами мiста або фортецi, передмiстя [234].
Фронтiр	прикордонна захисна територiя мiж опозицiйними свiтами (наприклад, захiдним християнським i схiдним мусульманським свiтом, осiлим i кочовим населенням). Ф. виник у IX ст., постiйно змiнював свої межi i зник у кiнцi 18 ст., в результатi поглинання Росiйською Iмперiєю, яка витiснила представникiв азiйських народiв – туркiв, татар, ногайцiв зi степової смуги та узбережжя Чорного й Азовського морiв [21].

***Цегляний
стиль***

течія в архітектурі 2-ї половини XIX – початку XX століть, основою формотворення якої є поєднання відкритої цегляної кладки з елементами історичних прототипів, або народної архітектури, які зазнали радикальної трансформації за рахунок їх моделювання з фігурної цегли. Його поява обумовлена зростанням виробництва цегли і підвищення її якості. Джерелом цього стилю є «архітектура червоного каменю» (Backsteinbaukunst) К. Ф. Шинкеля і т. з. берлінської школи раціоналістів та раціоналістичної концепції Е. Віолле - ле -Дюка [118].

***«Чистий»
напрямок модерну***

художньо-композиційні, тектонічні й конструктивні ознаки та риси об'єктів модерну, які були сформовані під впливом європейських напрямів даних стилів і максимально наближені до їх головних аналогів [118].

***Югендстиль
(Jugendstil)***

прийняте в німецькому мистецтвознавстві і художній критиці і вживане, зазвичай, до німецького мистецтва найменування стилю «модерн». Походження від назви мюнхенського журналу «Jugend» (1896) [118].

ВСТУП

Актуальність теми. Дисертаційне дослідження присвячене архітектурному розвитку повітових міст центральної (задніпровської) України - унікальному культурному простору, що поєднує споконвічну місцеву культуру зі світовою культурою (окрім українців на землях регіону мешкали євреї, росіяни, серби, молдовани, болгари, поляки, татари та ін.). Одним з центрів формування такого простору було місто Єлисаветград (Кропивницький). Особливу культурну цінність становлять архітектурні об'єкти центральної частини міста, більшість яких зведена у другій половині XIX – на початку XX ст., – у період стрімкого перетворення військового поселення у розвинений торгово-промисловий центр. Вони відрізняються гармонійним масштабом забудови, стильовим розмаїттям та виразним архітектурним середовищем.

Теоретична база дослідження спирається на роботи, присвячені умовам і особливостям формування військових укріплених поселень і повітових міст України. У контексті даної роботи праці Тимофеєнка В. І., Раппопорта П. О., Литвинчука І. В., Сокирка О. Г., Сергіюк І. М., Вечерського В. В., Красножона А. В., Пивовара А. О., Чорного О. В., та ін. розглядаються як вихідні для розуміння умов формування планувальних чинників міста. Питання впливу розвитку АБД на формування військових поселень і повітових міст розглядаються в працях Бучастої С. І., Качемцевої Л. В., Маршали А. Ю., Макарчука В. С., Сухомлина О. Д. та ін.

Дослідження Лінди С. М., Давідич Т. Ф., Івашко Ю. В., Ясиєвича В. Є, Коровкіної Г. А, Савченко Т. С., Кіріченко Є. І., Кіріченко О. І., та ін. стосувались аналізу різних аспектів формування і розвитку архітектурних стилів еkleктики, історизму і модерну у містах України.

Публікації Пашутина О. М., Щербіни Г. Я., Поліщука В. В., Невесьолова С. М., Кіріченко О. І., Кецо О. Ю. та ін. висвітлюють питання архітектурного та історико – культурного розвитку Єлисаветграда (Кропивницького).

Грунтовні праці Бевза М. В., Рибчинського О. В., Івашко О. Д., Мерілової І. О., Мацьохи А. С., Прибеги Л. В., Осиченко Г. О., Лещенко Н. А, Шебек Н. М.,

Ватаманюк Н. Ю., Марковського А. І., Ясінського М. Р. досліджують проблеми збереження і охорони архітектурної спадщини, визначають типи реставраційно-реконструктивних трансформацій архітектурного середовища історичних центрів міст, що забезпечують умови сталості його розвитку і відповідають актуальним умовам їх ергономічності і візуальної комфортності.

Під час дослідження особливостей розвитку архітектурно-планувальної структури міста кінця XIX – початку XX ст. та сучасного стану її збереженості були проаналізовані архівні картографічні джерела, проектні кресленики, іконографічні матеріали, задіяні неопубліковані фахові дослідження історико-культурної спадщини м. Кропивницького та сучасні фотофіксації стану об'єктів дослідження.

Визначення впливу соціально-політичних та культурних засад на розвиток історичного центру м. Кропивницького – від військового поселення середини XVIII до розвиненого торгово-промислового центру із унікальною архітектурною спадщиною, сформованою наприкінці XIX – початку XX ст. є важливим для характеристики етапів композиційно-планувального формування історичного центру м. Кропивницького задля виокремлення значущих структурних елементів, врахування яких у сучасній містобудівній та архітектурній діяльності надасть риси системності і наступності у його розвитку.

Вивчення композиційних і стильових особливостей забудови повітових міст задніпровської України кінця XIX - початку XX ст. на прикладі дослідження центрального ареалу м. Кропивницького (Єлисаветграда) є основою для уточнення методів запровадження сучасних принципів і прийомів регулювання, реконструкції та реставрації об'єктів архітектурної спадщини.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи пов'язана з визнаними в світі пам'яткоохоронними документами, зокрема: «Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаага, 1954), «Хартія з питань збереження та реставрації історичних пам'яток і визначних місць» (Венеція, 1964), «Конвенція про захист всесвітньої і природної спадщини» (Париж, 1972, 1975), «Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи» (Гренада, 1985), «Міжнародна хартія з охорони

історичних міст» (Вашингтон, 1987), які визначають концептуальні засади та удосконалення науково - проектної діяльності в Україні, плани роботи Українського комітету ІКОМОС, які забезпечують збереження та реставрацію історичного архітектурного середовища населених місць України.

Створена інформаційна база щодо архітектурної спадщини міста стане основою для удосконалення облікової документації пам'яток «Державного реєстру нерухомих пам'яток України», уточнення положень історико-архітектурного плану м. Кропивницького з визначенням меж і режимів використання зон охорони пам'яток та історичних ареалів, а також для проведення реставраційних робіт, сприяючи відродженню та збереженню культурного надбання України, яке відображено у Законі України «Про охорону культурної спадщини» від 02.06. 2000 №1805 – III.

Дослідження відповідає цілям і завданням забезпечення вищої спеціалізованої професійної освіти архітекторів згідно законів України «Про архітектурну діяльність» (1999) та «Про вищу освіту» (2014). Модернізація освітньої програми в Україні виконується за програмою ЄС ERASMUS + 2014 – 2020 років.

Робота виконувалась відповідно до комплексної тематики науково-дослідних робіт кафедри Основ архітектури та архітектурного проектування КНУБА: «Дослідження теорії, історії та сучасного розвитку архітектури. Реконструкція і збереження архітектурної спадщини». Державний реєстраційний номер: 0123U103342.

Дисертацію виконано у відповідності до паспорту спеціальності 18.00.01 – теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури.

Мета дослідження полягає у дослідженні планувальних, композиційних і стильових особливостей забудови кінця XIX – початку XX ст. центрального ареалу м. Кропивницького (Єлисаветграда) та визначенні сучасних принципів і прийомів регенерації міського середовища історичного центру міста, у розробленні практичних рекомендацій щодо інтеграції історичної забудови у центральний ареал сучасного м. Кропивницького.

Завдання дослідження:

1. Дослідити генезу планувально-конструктивної структури дерево-земляних фортець, які стали основою містоутворення в Центральній, та Північно-Східній Україні.

2. Дослідити вплив розвитку державної системи єдиних «зразкових» проектів, як інструменту контролю за цілісністю забудови військових поселень та новостворених повітових міст від XVIII ст. до середини XIX ст. Виявити специфіку розвитку архітектурно-будівельної діяльності у провінційних містах протягом XIX – початку XX ст.

3. Визначити особливості стильового розвитку архітектури повітових міст України кінця XIX – початку XX ст.

4. З'ясувати передумови та визначити основні фактори впливу на формування і розвиток архітектури м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX ст. – початку XX ст.

5. Визначити та проаналізувати розвиток типологічних принципів побудови об'єктів досліджуваного періоду на кожному етапі: топологічних характеристик, характерних ознак планувальної структури будівель, особливостей композиційної побудови їх фасадів.

6. Систематизувати і класифікувати напрями стильового розвитку архітектури Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. Проаналізувати характер впливу європейських та столичних центрів архітектурного розвитку на особливості стилістичного формування архітектури Єлисаветграда (Кропивницького).

7. Визначити специфіку впливу особливостей об'єктів дослідження в розвитку архітектури міста протягом XX – початку XXI ст., охарактеризувати стан їх збереження.

8. Визначити і сформулювати принципи і прийоми збереження та реабілітації архітектури Єлисаветграда кінця XIX – першої половини XX ст.

9. Надати практичні рекомендації щодо реконструктивних заходів і формування цілісного архітектурного середовища у сучасному розвитку центру м. Кропивницький згідно актуальних вимог до його наслідуваності і комфортності.

Об'єкт дослідження: архітектурна спадщина м. Кропивницького (Єлисаветграда).

Предмет дослідження: архітектура м. Кропивницького (Єлисаветграда) другої половини XIX - початку XX ст.

Межі дослідження: зумовлені

1. Територіально: кордонами в межах центрального ареалу м. Кропивницького, який існував у період з 1865-х по 1915 рік: вул. Вокзальна – вул. Кропивницького; просп. Європейський, вул. В. Бикова – вул. І. Замоцького (О. Єгорова).

2. Хронологічно: періодом з кінця XIX до початку XX століть. З метою виявлення нинішнього стану архітектурної спадщини м. Кропивницького хронологічні межі розширено до 2024 р.

3. Типологічно: житловими та громадськими будівлями, – як збереженими об'єктами, так і втраченими;

Методи дослідження є комплексними і включають загальнонаукові методи: аналіз і систематизацію наукових робіт (аналіз першоджерел: картографічних, архітектурно-розпланувальних матеріалів; архівні розвідки), емпіричні методи, обумовлені робочим завданням, теоретичні (історичні, системно-структурні та міждисциплінарні) та спеціальні: графоаналітичний та метод графічної реконструкції, на основі яких визначені особливості архітектурно-планувального, композиційного і стилістичного розвитку архітектури кінця XIX – початку XX ст. м. Кропивницького. Для підтвердження практичного значення одержаних результатів був використаний метод їх впровадження в підготовку науково-популярної концепції історичного розвитку м. Кропивницького та в розробку Положень про відновлення і ревіталізацію архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького.

Наукова новизна одержаних результатів

Основні наукові результати, які представлено на захист, дозволяють стверджувати, що у дисертації **вперше:**

– досліджена генеза планувально-конструктивної структури дерево-

земляних укріплень поселень центральної України протягом X – XVIII ст. ст.;

- визначені соціокультурні фактори формування і розвитку архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.;

- досліджені роль і характер діяльності архітекторів військових поселень та повітових міст на кожному етапі процесу формування структури державних установ архітектурно-будівельної діяльності із часу заснування XVIII ст. – початку XX ст.;

- проаналізовані тенденції застосування композиційних і стилевих характеристик архітектури Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. у забудові центральної частини м. Кропивницького XX – початку XXI ст.

Вдосконалено:

- типологічну класифікацію планувальних рішень та композиційної структури житлових і громадських будівель кінця XIX - початку XX ст. м. Кропивницького на основі авторських графічних реконструкцій досліджуваних будівель: їх генеральних планів, планів, фасадів;

- ідентифікацію стилевих напрямів в архітектурі м. Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX ст.;

- періодизацію формування архітектурно-розпланувальної структури м. Кропивницького (Єлисаветграда) з середини XVIII до початку XX ст.;

- ціннісні історико-охоронні характеристики архітектурно-планувальної і просторової організації м. Кропивницького.

Дістала подальший розвиток:

- систематизація прийомів і принципів збереження та вирішення проблем інтеграції архітектури Кропивницького кінця XIX – першої половини XX ст. у сучасну забудову міста.

Практичне значення одержаних результатів полягає у формуванні сучасних принципів і прийомів реконструкції і регенерації історичної забудови центру м. Кропивницького, розробці практичних рекомендацій щодо заходів відновлення об'єктів архітектури кінця XIX – початку XX ст. та їх інтеграції до ареалу сучасного центру м. Кропивницький на основі визначення їх планувально-

композиційних і стилістичних принципів; у визначенні напрямів подальших досліджень занепадних територій історичного центру м. Кропивницького з метою їх перетворення у сучасні поліфункціональні комплекси із збереженням цінних автентичних елементів.

Особистий внесок здобувача полягає у введенні до наукового вжитку аналізу розвитку архітектурно-розпланувальної структури міста починаючи з XVIII – до початку XX ст. на основі дослідження впливу розвитку державної системи архітектурно-будівельної діяльності на зміну умов і характеру професійної діяльності архітекторів військових поселень і повітових міст протягом XIX ст., стилістичного розвитку провінційних міст центральної України; аналізу планувальних, композиційних і стилістичних характеристик архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. та особливостей застосування її елементів в об’єктах XX - початку XXI ст.

Дисертація є самостійно виконаною науковою працею. Наукові положення і висновки, винесені на захист, одержані дисертанткою самостійно.

Апробація результатів дослідження. Окремі результати дослідження були представлені у 4 тезах доповідей та за матеріалами міжнародної конференції: 2 тези на V Міжнародній науково-практичній конференції “Problems of science development in the context of global transformations» Загреб, Хорватія (01 – 04 жовтня 2024); 2 тези на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Modern generation: current problems, experience, development prospects» Севілья, Іспанія (12 – 15 листопада 2024).

Публікації. Основний зміст та результати дослідження висвітлено у 6 наукових публікаціях. Серед них: 4 статті у фахових виданнях України; 2 – у зарубіжних виданнях, у тому числі 1 – у збірці, що входить до наукометричної бази даних WoS.

Впровадження. Результати дослідження лягли в основу інформації щодо прийомів регенерації забудови в історичному центрі міста, аналізу факторів сталого розвитку містобудівної структури департаменту містобудування та земельних ресурсів Кропивницької Міської Ради; стали в нагоді для розробки

програм збереження і регенерації об'єктів архітектурної спадщини міст області на прикладі м. Кропивницького управління регіонального розвитку, містобудування та архітектури Кіровоградської Обласної Військової Адміністрації; увійшли у навчальні програми з дисциплін «Історія архітектури», «Основи архітектурної композиції і кольорознавства», «Архітектурне проектування» Кропивницького фахового будівельного коледжу. Матеріали дослідження були публічно обговорені на публічних доповідях про особливості архітектурного розвитку м. Єлисаветграда в ОУНБ ім. Д. Чижевського; покладені в основу написання «Науково-популярної концепції історії м. Кропивницького».

Структура і обсяг роботи. Робота складається із вступу, 3-х розділів, висновків до них, загальних висновків по роботі, списку використаних джерел та 4-х додатків. Загальний обсяг роботи: 263 сторінки, з них загальний обсяг текстової частини 237 сторінок (150 сторінок основної текстової частини), 45 сторінок ілюстрацій, 23 сторінки переліку використаних джерел (268 найменувань), 19 сторінок додатків, з них 4 акти впровадження.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО (ЄЛИСАВЕТГРАДА)

1.1. Аналіз та узагальнення науково-дослідних праць з проблеми дослідження

Проблематика досліджень принципів формування архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького складна і потребує комплексного вивчення. Наукова праця складається з трьох розділів (рис. 1.1).

Перший розділ присвячений історико-генетичному аналізу планувально-конструктивного розвитку дерево-земляних фортець, що слугували містоутворюючими чинниками військових поселень XVIII ст., до яких належало м. Кропивницький (Єлисаветград); аналізу специфіки АБД у провінційних містах і військових поселеннях, як частини державної системи регулювання забудови міст протягом XVII – початку XX ст.; характеристиці особливостей формування стилістичних рис архітектури повітових міст України XIX – початку XX ст.; етапів формування архітектурно-планувальної структури м. Єлисаветграда (Кропивницького) кінця XIX – XX ст.

У другому розділі на основі аналізу матеріалів теоретичної і джерельної бази дослідження виявлені об'єкти архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. і, за складеною методикою комплексного і системного аналізу, класифіковані їх типологічні, планувальні, композиційні і стильові характеристики.

У третьому розділі проведений розгляд особливостей застосування композиційно-стильових характеристик досліджуваних об'єктів у практичних реконструктивно-реставраційних заходах щодо інтеграції архітектурної спадщини м. Кропивницького досліджуваного періоду в архітектуру XX – початку XXI ст., визначений вплив змін принципів і прийомів пам'яткоохоронної діяльності протягом XX ст. на стан її збереженості та виявлені сучасні проблеми адаптації історичної забудови центру міста, визначені актуальні принципи і прийоми

1.1

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ТА СТРУКТУРА РОБОТИ

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Архітектура центральноукраїнського повітового міста Кропивницького (Єлисаветграда) кінця ХІХ - початку ХХ ст.

КЛАСИФІКАЦІЯ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

функціональна типологія

планувальна структура

композиційна структура

стилістичне спрямування

ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПІВ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРИ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

СТРУКТУРА ДИСЕРТАЦІЇ

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ ТА СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Аналіз та узагальнення науково- дослідних праць з проблеми дослідження	1.2. Генеза об'єкту - планувальної структури українських поселень із дерево- земляними укріпленнями	1.3. Особливості архітектурної діяльності військових поселень і провінційних міст в державній системі управління АБД Російської Імперії ХІХ ст.	1.4. Етапи формування архітектурно- планувальної структури м. Кропивницького кінця ХІХ - початку ХХ ст. та стан її збереженості
--	--	--	--

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Загальна методика та етапи наукового дослідження	2.2. Методика дослідження впливу типологічних чинників на розміщення будівель в структурі міста та особливості їх планувальних рішень	2.3. Методичні підходи щодо визначення закономірностей композиційних вирішень структурних елементів фасадів будівель	2.4. Методологічні засади впливу стильового розвитку європейської і російської архітектури ХІХ - початку ХХ ст. на його формування у провінційних містах України	2.4.1. Класифікація стильових спрямувань архітектури Кропивницького кінця ХІХ - початку ХХ ст.
--	---	--	--	--

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОХОРОНИ І РЕГЕНЕРАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У М. КРОПИВНИЦЬКОМУ

НАУКОВІ ОБГРУНТУВАННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ

3.1. Тенденції застосування композиційно - стильових особливостей досліджуваних об'єктів у формуванні архітектурно - планувальної структури історичного центру м. Кропивницький протягом ХХ - ХХІ ст.	3.2. Принципи і прийоми збереження та перетворення об'єктів архітектурної спадщини історичних центрів міст Центральної України	3.1. Практичні рекомендації щодо заходів відновлення об'єктів архітектури кінця ХІХ - початку ХХ ст. та їх інтеграції до ареалу сучасного центру м. Кропивницький
--	---	--

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

Рис. 1.1. Основні проблеми дисертаційного дослідження і структура роботи.

включення її об'єктів у сучасне середовище міста та надані рекомендації щодо їх реабілітації у сучасному ареалі центру міста.

Теоретична база дослідження спирається на роботи, пов'язані з особливостями формування і розвитку міст (зокрема, м. Кропивницького (Єлисаветграда) що виникли як підпорядковані поселення дерево-земляних фортець і розвивались протягом XVIII – XX ст. (рис.1.2).

Особливостям формування і розвитку давньоруських дерево-земляних фортець присвячені праці В. В. Яковлева [261]; П. О. Раппопорта [216]; В. С. Аносової [11]. Дослідження типології укріплених поселень центральної України XIV – XVII ст. надані у книзі І. - С. Вінокур, О. М. Титовою, І. К. Свєшніковим [28]. Процес формування воєнізованих областей центральної і східної України наданий у монографії В. О. Пірка [171]. О. В. Глушок проаналізував планувально-конструктивні особливості фортець XIV – XVI ст. відповідно до змін умов ведення бойових дій [36].

У О. Г. Сокирка визначені умови та витоки формування типології козацьких поселень [229]. Архітектурно-планувальні особливості укріплених поселень Гетьманщини проаналізовані у дослідженні В. В. Вечерського [27]; процес будівництва російських укріплених ліній у Північній Україні проаналізовано А. В. Красножоном [119]. Ф. Ф. Ласковським [121] наданий повний опис фортець російської держави, збудованих протягом XVII – XVIII ст. О. В. Чорний [256] досліджує умови будівництва дерево-земляних укріплених поселень Задніпровської України. Ю. В. Фролова визначила генезу формування захисних споруд півдня України XVIII ст. [253]. О. Д. Сухомлиним [232] визначені фактори формування і особливості урбанізації території українського степового фронтіру середини XVIII ст..

Архітектурно-планувальний розвиток міст північного Причорномор'я другої половини XVIII – першої половини XIX ст. наданий В. І. Тимофєєнко [234]. Фортеця Св. Єлисавети визнана одним з кращих прикладів дерево-земляних фортець XVIII ст. у фундаментальній «Історії містобудування» А. В. Буніна і Т. Ф. Саваренської [22].

1.2

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ДЕРЕВО-ЗЕМЛЯНИХ УКРІПЛЕНЬ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Ласковський Ф. Ф., Яковлев В. В., Глушок
О.В., Аносова В. С., Фролова Ю. В.,
Сергіюк І.М.

Аналізується розвиток оборонного зодчества від давніх часів до початку XX століття, їх конструктивні і планувальні особливості архітектури фортець півдня України, чинники фортифікаційного будівництва, періоди архітектурної розбудови, ступень та програми їх збереженості

ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ МІСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Багалій Д.І., Полонська - Василенко Н. Д.,
Пивовар А.В., Чорний О., Сокирко О.,
Красножон А. В., Сухомлин О. Д.

Детальний фактологічний опис історії заселення та колонізації південної України протягом XVII - початку XVIII ст.ст. в контексті української національної історіографії на основі великого обсягу архівних матеріалів: текстових і картографічних

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ АБД В ПОВІТОВИХ МІСТАХ

Ожегов С. С., Єрофалов Б. Л.,
Качемцева Л. В., Макарчук В. С.,
Маршала А. Ю., Бучаста С.

Досліджено розвиток системи контролю та регулювання архітектурно-будівельного процесу (АБП) у військових поселеннях, губернських і повітових містах при стилістичній єдності та збереженні своєрідності провінційних міст починаючи з петровського часу з постійним ускладненням, удосконаленням і досягненням високого рівня дієвості до початку XX ст.

СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРИ ПОВІТОВИХ МІСТ УКРАЇНИ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ.

Бунін А.В.; Саваренська Т.Ф., Тимофеєнко В.І.,
Вечерський В. В., Борисова Е. А., Каждан Т.
П., Ясєвич В.Є., Івашко Ю. В., Лінда С. М.,
Давідич Т.Ф., Коровкіна Г. А., Субін -
Кожевникова А. С., Савченко Т. В.

Розглядаються принципи формування військових поселень південної України в контексті світового містобудівного розвитку; фундаментальні дослідження архітектури еклектики модерну із визначенням витоків, принципів стилістичного створення, композиційних і стилістичних особливостей напрямів і течій

АРХІТЕКТУРНО-ПЛАНУВАЛЬНА СТРУКТУРА М.ЄЛИСАВЕТГРАД (КРОПИВНИЦЬКИЙ) КІНЦЯ XIX - XX СТ.

Пашутін О. М., Мативос Ю. Н., Сандул В. А.,
Жариков Н.Л., Ігнаткін І.А., Щербина Г. Я.,
Кецко О. Ю., Петраков В. В., Чепель О.,
Машковцев В. П., Кіріченко О., Турковська О.

Мемуарістика, атрибуція пам'яток державного значення, архівні розвідки, узагальнення і надання власних пропозицій щодо реабілітації архітектурного середовища кварталу історичного центру

ОХОРОНА І РЕГЕНЕРАЦІЯ АРХІТЕКТУР- НОЇ СПАДЩИНИ ПРОВІНЦІЙНИХ МІСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

Бевз М. В., Рибчинський О. В.,
Ясінський М. Р., Лещенко Н. А.,
Івашко О. Д., Осиченко Г. О., Мерілова І. О.,
Ватаманюк Н. Ю., Шевцова Г.В.

Обґрунтована науково - методична база спадкового архітектурно - просторового розвитку в нових економіко - соціальних умовах; принципи трансформації і регенерації об'єктів архітектурної спадщини міст України

Рис. 1.2. Наукові дослідження за темою дисертації.

У дослідженні відомого археолога П. Раппопорта, присвяченого історії давньої фортифікації Русі, аналізуються передумови і чинники створення дерево-земляних укріплень та типологія укріплених поселень Давньої Русі, особливості їх конструктивних і планувальних прийомів в залежності від регіонів. У дисертації В. Аносової дослідження П. Раппопорта доповнені матеріалами новітніх археологічних розвідок, які уточнюють висновки про композиційні і конструктивні рішення давніх твердинь.

Вихідною працею, в якій наданий опис і графічні матеріали всіх прикордонних захисних ліній, фортечних споруд, укріплень, дорожніх переправ, облогових систем російської імперії від XIV – до кінця XVIII ст. є «Матеріали для історії інженерного мистецтва в Росії» професора Миколаївської інженерної академії Ф. Ласковського. Зокрема, надані пояснення щодо історії та конструктивних особливостей створення фортеці Св. Єлисавети, оцінка ефективності впливу її географічного розташування на захисний потенціал.

Книга військового інженера В. Яковлева «Еволюція довготривалої фортифікації» аналізує розвиток фортифікаційної справи від античних часів до початку XX ст. Зокрема, наданий узагальнений досвід розвитку конструктивних прийомів зведення фортець із застосуванням різних матеріалів в залежності від типу військового обладнання та призначення захисних споруд, класифікація планувальних особливостей європейських фортифікаційних шкіл.

Дослідженню умов формування українських фортець XIV – XVII ст. присвячена фундаментальна праця О. Сокирка «Міста, фортеці, гарнізони. Фортифікаційно-оборонні стратегії Козацького Гетьманату доби «мілітарної» революції», в якій автор, на основі порівняння картографічних матеріалів із залученням історичних документів, пов'язує архітектурно-планувальні фортифікаційні традиції козацтва з планувальними принципами італійського і французького Відродження. У дослідженні архітектора і мистецтвознавця В. Вечерського, за допомогою графоаналітичних методів, розглянуті планувальні особливості козацьких міст і поселень і вказаний вплив певних європейських фортифікаційних шкіл на їх формування.

У монографії «Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV – XVIII ст.)» історик А. Красножон простежує політичні і соціально-культурні фактори причорноморського фортифікаційного і містобудівного розвитку і висловлює думку про заснування багатьох фортець XVIII ст. на місці козацьких, або давньоруських фортець.

У дисертаційному дослідженні Ю. Фролової «Архітектурно-планувальні риси фортець Півдня України кінця XVII – початку XIX століть» проведений аналіз особливостей архітектурно-планувальних та об'ємно-просторових вирішень фортець чорноморського узбережжя Одеської, Миколаївської і Херсонської областей України, проаналізовані ландшафтні, історико-культурні та економіко-політичні чинники будівництва фортифікацій XVIII ст. на теренах України, визначена архітектурна періодизація розбудови фортець.

Історики О. Чорний та О. Сухомлин на основі документальних свідчень досліджують процес будівництва козацьких і військових дерево-земляних фортець та поселень, підпорядкованих їм, у задніпровській Україні XVIII ст.

Єлисаветград постав з форштадту фортеці Св. Єлисавети і розвивався спочатку як військове поселення, а згодом як повітове місто. XVIII ст. – час стрімкого утворення міст на завойованих територіях Російської імперії. Фактори і чинники розбудови міст XVIII ст. у слобожанській і задніпровській Україні висвітлені у працях Д. І. Багалія [13], Н. Д. Полонської - Василенко [178], А. В. Пивовара [170]. Особливості розпланування і забудови новоутворених міст із застосуванням централізованої системи регулювання і контролю архітектурно-будівельної діяльності за допомогою системи «зразкового» проектування досліджувались В. С. Макарчуком [127]; С. І. Бучастою [23]; Л. В. Качемцевою [104; 105], А. Ю. Маршалою [129]; С. С. Ожеговим [150], Єрофаловим Б. Л. [67].

У праці видатних українських істориків Д. І. Багалія і Н. Д. Полонської-Василенко досліджуються соціально-політичні причини, що вплинули на демографічний рух і особливості формування культурного тла Півдня України і досліджується вплив козацьких традицій на лад новозаселених міст.

А. В. Пивовар репрезентував архівні документи ЦДІА; НБУВ; РДВІА, які

дозволяють уточнити дослідження Н. Полонської-Василенко щодо особливостей процесу заселення задніпровської України у XVIII ст.

Розвиток провінційних міст України, як частини Російської імперії XVIII ст. відбувався за централізованою системою регулювання та контролю їх забудови. У фундаментальній дисертації Л. В. Качемцевої простежено розвиток регулювання АБД Слобожанщини від середини XVII – до початку XX ст. у бік визначеності і вдосконалення її інститутів. Доведено, що періодизація розвитку АБД співпадає з розвитком системи державного управління. Вказується на тенденцію децентралізації системи АБД у другій половині XIX ст., яка пов'язана зі стрімкою урбанізацією, що виникла в результаті економіко-політичних реформ.

Фундаментальним дослідженням формування системи «зразкових» проектів, на основі яких здійснювалась переважна частина АБД, є монографія С. С. Ожегова. Автором охарактеризована типологія будівель і містобудівних комплексів, які в різних регіонах доповнювались місцевими планувальними принципами та елементами декору. Наголошено на умові виняткового застосування «зразкових» проектів у військових поселеннях.

С. Бучастою, А. Маршалою, Л. Качемцевою досліджено процес АБД у військових поселеннях із характеристикою типологічного розвитку та особливостями застосування «зразкових» проектів на прикладах Харківської та Чернігівської губерній, також визначений вплив законодавчих актів на вивільнення та індивідуалізацію процесу архітектурної творчості у провінційних містах на зламі XIX – XX ст. Б. Єрофаловим проаналізовані особливості міської АБД другої половини XIX ст. на прикладі м. Києва.

Стилістичний розвиток провінційних міст кінця XIX - початку XX ст. важливо дослідити із залученням праць О. А. Борисової, Т. П. Каждан [19]; В. Є. Ясиєвича [262]; В. І. Тимофєєнка [102; 234 – 236]; Ю. В. Івашко [97]; Т. Ф. Давідич [40]; С. М. Лінди [125]; Г. А. Коровкіної [118]; А. С. Субін-Кожевнікової [231]; Т. В. Савченко [223].

Альбом – монографія «Російська архітектура кінця XIX – початку XX ст.» О. Борисової і Т. Каждан – перше радянське дослідження архітектури, в якому, на

основі комплексного міждисциплінарного підходу, визначено еклектику як окремий етап у розвитку архітектури, що постав, як результат розвитку економіки, науки, промисловості. На прикладах об'єктів центрів архітектурного розвитку доведена поява культу наративності в архітектурі, який призвів до пошуків образної мови і в історичних стилях.

В. Є. Ясиєвич у монографії «Архітектура України на межі XIX – XX століть» дослідив вплив типологічного розвитку архітектури на конструктивні і планувальні характеристики будівель, їх вияв у образному строї. Як приклад забудови середнього за розмірами міста, автор розглядає м. Єлисаветград і привертає увагу до його промислової забудови зламу XIX – XX ст., що мала гарний стан збереженості. Як виразний приклад торгових будівель, збудованих у стилістиці декоративного модерну, він відзначав торговий будинок по вул. В. Перспективній, 60 в м. Єлисаветграді (Кропивницькому).

Доктор мистецтвознавства В. І. Тимофєєнко у фундаментальній праці «Історія архітектури України» відмічав Єлисаветградську Велику Хоральну Синагогу, як яскраву пам'ятку сакральної архітектури кінця XIX ст. В біографічному довіднику «Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть» він надав короткі вичерпні відомості про архітектора В. К. Верлона, який працював в Єлисаветграді у другій половині XIX ст., у відомостях про М. І. Яскевича не зазначена його діяльність в м. Єлисаветграді, відомостей про діяльність архітекторів О. Л. Лішневського, Я. В. Паученка, Л. О. Любельського немає.

Дисертаційне дослідження доктора архітектури Ю. В. Івашко присвячено виявленню факторів впливу і дослідженню планувальних, композиційних і семантичних особливостей формування напрямів і течій стилю модерн. Визначені регіональні центри стильового розвитку архітектури модерну на теренах України, виявлені їх визначальні риси. Встановлені часова межі розвитку напрямів стилю і зазначено, що в провінції стильовий архітектурний розвиток відбувався із запізненням. Аналіз трансформацій історично-еклектичних ремінісценцій та Ар-Нуво модерну в авангард на прикладі архітектури Києва порівняно з тенденціями національної культурної сепарації загальноєвропейської архітектури проведений у

дисертаційному дослідженні «Генезис архітектури Києва першої половини XX століття у світовому контексті» (2021) А. І. Марковським.

У дисертаційному дослідженні доктора архітектури Т. Ф. Давідич «Еклектика в архітектурі. Культурно-художні витoki та сучасне осмислення» проведений докладний аналіз генези еклектики, історизму і модерну. Охарактеризований характер впливу європейської і світової архітектури минулого на стильові особливості формування напрямів еклектики і історизму у Російській Імперії протягом XIX – початку XX ст.. Виявлені еклектичні принципи у формуванні сучасних напрямів розвитку архітектури.

Доктор архітектури С. М. Лінда у дисертаційному дослідженні «Історизм у розвитку архітектури» класифікує історично обумовлені принципи стилеутворення залежно від панівного світогляду і виявляє особливості прийомів і методів стилеутворення від античних часів до Модерну, що засновані на системі теоретичних положень розгляду історизму, як рівнозначної до явища стилю парадигми художнього образотворення в архітектурі, що базується на еволюційному процесі смислогенезу. У загальнокультурному контексті історизм визначається, як форма архітектурного відображення ретроспективних філософсько-світоглядних концепцій історичного розвитку, притаманних всім проявам культури.

У дисертації Г. А. Коровкіної «Особливості архітектури модерна міста Харкова» встановила ідентифікаційні характеристики будівель стилю «модерн» за допомогою побудови матричних таблиць, на основі поєднання стильових прототипів архітектури минулого і європейських аналогів архітектурних об'єктів Харкова. У матричних таблицях виявляється переважання певних аналогів, чи прототипів, які є основою формування різноманітних гібридних напрямів модерну шляхом створення численних комбінацій елементів чистих напрямів стилю модерн з елементами раціоналістичних, чи еклектичних напрямів.

Архітектор А. С. Субін-Кожевнікова у дисертації «Розвиток архітектури Вінниці кінця XIX – у першій половині XX ст.», репрезентувала методологію визначення зовнішніх і внутрішніх чинників і передумов формування архітектури

XIX - XX ст. м. Вінниці, визначення періодизації архітектурно-планувального розвитку міста на основі визначення фактів формування і розвитку архітектурних і містобудівних домінант, особливостей локалізації об'єктів дослідження, їх планувальних, композиційних і стильових ознак. Матрична таблиця ідентифікаційних і стильових характеристик об'єктів архітектурної спадщини досліджуваного періоду, яка створена науковицею є стислою і ємною формою фіксації основних характеристик об'єктів архітектурної спадщини.

У дисертації «Особливості композиційно-стильового розвитку архітектури Полтави кінця XIX – початку XX століть» дослідниця Т. В. Савченко аналізує динаміку стильового морфогенезу об'єктів архітектурної спадщини м. Полтави зламів XIX – XX ст. на основі культурологічного підходу і визначає причинами унікальності архітектурного розвитку міста синергетичні явища, які зароджувались у соціокультурному житті наприкінці XIX ст.

Питання особливостей формування і розвитку архітектурно-планувальної структури Єлисаветграду на зламі XIX – XX ст. висвітлені у працях О. М. Пашутина [160]; Ю. М. Мативоса [137]; С. М. Невесьолова; В. В. Поліщука [146; 147; 173 - 176]; М. Л. Жарікова і І. А. Ігнаткіна [158]; Г. Я. Щербіни [259]; О. І. Кіріченко, О. А. Турковської, О. І. Чепеля [265].

Докладний опис заснування і розвитку м. Єлисаветграда протягом майже 150 років наданий у книзі «Історичний нарис м. Єлисаветграда» міського голови Єлисаветграда кінця XIX - початку XX ст. О. М. Пашутіна, в якій, зокрема, на основі великого обсягу архівної інформації і особистих спогадів автора наведено історію заснування міста і будівництва багатьох значущих будівель.

У фундаментальній праці «Пам'ятки містобудування та архітектури Української РСР. Т. 2» за редакцією М. Жарікова та І. Ігнаткіна з пам'яток архітектури Кіровограда (Кропивницького) досліджуваного періоду в межах історичного центру розглядається тільки Покровська церква у передмісті Ковалівка. Довідникові путівники відомого кіровоградського журналіста Ю. Мативоса містять інформацію про соціокультурний і архітектурний розвиток міста. Стаття Г. Я. Щербіни «Кіровоград. Архітектурна спадщина» розкриває потужний

творчий потенціал архітектурної спадщини міста. Вперше відзначається значна кількість найбільш яскравих прикладів архітектури другої половини XIX – початку XX ст.

На початку XXI ст. активізувались краєзнавчі студії кропивницьких істориків, журналістів і громадських діячів. На початку 2020-х р. р. вийшла серія книг кропивницьких журналістів В. Поліщука та С. Невесьолова, присвячених архітектурному розвитку міста. В публікаціях міститься багато розбіжностей, хибних висновків, тому вони потребують верифікації, можуть слугувати джерелом іконографічної та картографічної інформації.

Видатною подією у вивченні архітектурної спадщини міста стала монографія Турковскої О. А., Чепеля О. І., Кіріченко О. І. «Архітектор Олександр Лішневський», присвячена творчій діяльності відомого петербурзького-ленінградського архітектора, майстра модерну, уродженця м. Херсон, який розпочинав свій творчий шлях в Єлисаветграді. Інформація, що надана в монографії, уможливорює порівняльний аналіз петербурзьких об'єктів майстра і єлисаветградських будівель початку XX ст., визначення ознак їх спорідненості. Кропивницька мистецтвознавиця О. І. Кіріченко досліджувала семантичні ознаки стильових елементів в будівлях історичного центру м. Кіровограда (Єлисаветграда) – ампіру, цегляного стилю, неоросійського стилю і модерну. Особливу увагу вона приділяла творчому доробку О. Л. Лішневського і Я. В. Паученка. Творчості Я. В. Паученка присвячені публікації провідного фахівця кропивницького художньо-меморіального музею О. О. Осьмьоркіна А. М. Надеждіна.

Сучасним проблемам охорони пам'яток архітектури і містобудування присвячені праці Бевза М. В. [16], Рибчинського О. В. [220], Ясінського М. Р. [263], А. І. Марковського [266], Лещенко Н. А. [123; 124], Ватаманюк Н. Ю. [24], Осиченко Г. О. [152], Мерілової І. О. [139] та ін.

Формування методики збереження і регенерації заповідних комплексів історичних міст, її вплив на державні програми та концептуальні заходи збереження та регенерації урбаністичної спадщини в Україні та прийоми її використання у діяльності Державної служби охорони культурної спадщини

Міністерства культури і мистецтв України, Державного комітету з будівництва та архітектури, а також у роботі місцевих органів влади, в історичних містах присвячені дисертації доктора архітектури М. В. Бевза та О. В. Рибчинського, які стали засадничими у практичній пам'яткоохоронній діяльності. Соціокультурні аспекти збереження об'єктів культурної спадщини висвітлені у статті А. Марковського; О. Лагутенко. Проблемам збереження і ревіталізації квартальної структури і забудови історичних центрів міст західної України і Буковини присвячені кандидатські дисертації Н. Ю. Ватаманюк і М. Р. Ясинського. Проблемам цілісності і наслідуваності проектних рішень у реставраційно-реконструктивній трансформації історичної забудови центрів міст України приділена увага доктора архітектури Н. А. Лещенко. Проблеми композиційного розвитку структури історичних центрів міст розглядає у своїх дослідженнях доктор архітектури Осиченко Г. О.

На сьогоднішній день виявлена необхідність додаткових досліджень за темою дисертаційної роботи (рис. 1.3), перш за все – верифікація ідентифікаційних характеристик об'єктів історичної забудови на основі вивчення архівних матеріалів: фонди державного архіву Кіровоградської області (ДАКіро), в яких зберігаються матеріали діловодства державних установ, громадських та наукових організацій, проектних закладів, історичні кресленики, карти, що містяться у фондах:

- «Єлисаветградська міська управа. Будівельний стіл» 1871 - 1920 рр. (ДАКіро, Ф. 78; о. 1; 2; 4; 7; 10) [69 – 91; 110 – 116; 130 – 133; 135; 136; 153; 154; 165 - 167; 180; 211 – 213;] – описові, проектні і юридичні матеріали, що дозволяють визначити час будівництва, належність і планувально – композиційні ознаки досліджуваних об'єктів;

- «Єлисаветградський окружний виконком» (ДАКіро, ФР. 233; о.3; ФР. 237; о.1) [1 – 6; 10; 45; 199 - 201; 240 - 245] – фонди містять описи, схематичні плани і генплани досліджуваних об'єктів;

- «Межова канцелярія Єлисаветградського повіту Херсонської губернії» (ДАКіро, Ф. 489; о.1) [31; 32] справи містять схеми генеральних планів міста

1.3

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Фонди ДАОО ФР - 8065. Оп. 2. Спр. 12340. Уголовное дело по обвинению Любельского Людвиг Александровича по ст. 54-1 УК УССР	Фонди ДНАББ ім. В. Заболотного ФГ - 140051 - 3д. Историко - архитектурный опорный план г. Кировограда: схемы [изоматериал]: чертежи, синька. КиевНИИТИ; історичні матеріали; описові документи; архівні фотоматеріали Ф. 259517. Проект административного здания обкома КП Украины арх. Двореца Л. Ф. (Кировоград) повторного применения, построенного в г. Херсоне. Проектні матеріали Ф. 262433 Отель «Европа» на 198 мест по ул. К. Маркса в г. Кировограде. Проектні матеріали
Фонди ЦДМАЛМУ Ф. 409. Оп. 1. Архітектор Олександр Йосипович Возний. Описові документи; архівні фотоматеріали	
Архів ОКП КООБТІ Архівні плани будівель, генплани земельних ділянок	Фонди ХММ ім. О. Осьмьоркіна Архівні документи і кресленики архітектора Я. В. Паученка
Фонди КОКМ Передпроектні дослідження і проектна пропозиція арх. О. Ю. Кецько. Кресленики техніка К. Шостовського	Матеріали приватних колекцій Особистий архів архітектора Ю. О. Пенязя. Проектні матеріали
Матеріали НДІ пам'яткоохоронних досліджень Историко - архитектурный опорный план м. Кировограда з визначенням меж і режимів використання зон охорони і пам'яток та історичних ареалів. НДІ пам'яткоохоронних досліджень 2020; історичні матеріали; описові документи; архівні фотоматеріали	
Фонди ДАКіро Ф. 78. Оп.1; 2; 4; 7; 10. Елисаветградская городская управа. Ф. 19. Оп. 1. Елисаветградский строительный комитет. Ф. 489. Межова канцелярія Єлисаветградського повіту, м. Єлисаветград Єлисаветградського повіту Херсонської губернії. ФР. 233. Оп. 3. Єлисаветградский окружной отдел коммунального местного хозяйства. ФР. 237. Оп.1. Елисаветградский уездный отдел коммунального хозяйства. ФР. 250. Оп. 1. Єлисаветградський окрвиконком. ФР. 4919. Оп. 2. Управління містобудування та архітектури Кіровоградської обласної державної адміністрації, м. Кіровоград Кіровоградської області. ФР. 6159. Оп. 1. Украинский государственный проектный институт «Укргорстройпроект». Додатки до річних звітів. ФР. 7245. Оп. 1. Кировоградский областной отдел республиканского проектного института «Укржилремпроект». Додатки до річних звітів.	

Рис. 1.3. Джерельна база за темою дисертації.

1861 р.; 1913 р.;

– «Управління містобудування та архітектури Кіровоградської обласної державної адміністрації, м. Кіровоград Кіровоградської області» (ДАКіроО, Ф. 4919; о.2) [48; 52 – 63; 92; 203 - 210] фонд містить протоколи архітектурно-будівних комісій і експертні заключення, що стосуються реконструктивно-реставраційних заходів та характеристик об'єктів щодо нового будівництва 1950 – 1960-х рр.;

– «Український державний проектний інститут «Укрміськбудпроект» (ДАКіроО, ФР. 6159; о.1) [184 – 197; 260] – фонд містить додатки до річних звітів виробничої діяльності, які мають фотоматеріали проектів із зазначенням авторства і короткою анотацією об'єктів;

– «Кіровоградський обласний відділ республіканського проектного інституту «Укржилремпроект» (ДАКіроО, ФР. 7245; о.1) [8; 9] – справи містять схеми генеральних планів м. Кіровограда 1956 р. та 1965 р.;

– фонди КОКМ АІ 20294 – 20299 «Графічні проектні матеріали архітектора Кецько Олени Юріївни» містять дослідницькі і проектні матеріали реконструкції кварталу центральної частини міста [38];

– фонд «Архітектор Олександр Йосипович Возний» ЦДАМЛМУ (Ф. 409; о.1) [202; 249] містить автобіографічні дані, фото проектних матеріалів архітектора;

– фонди НДІТІАМ, проектні кресленики кіровоградських будівель 1950-х – 1980 - х рр., що зберігаються у ДНАББ ім. В. Заболотного [198];

– справа 12340 фонду ФР. 8065; о. 2, ДАОО (кримінальна справа Любельського Л. О.) [239] містить автобіографічні матеріали архітектора;

– архівні кресленики КООБТІ [172] містять схеми генпланів і планів досліджуваних будівель починаючи з 1950-х рр. до сьогодення ;

– особистий архів архітектора Ю. О. Пенязя [155] містить авторські проектні матеріали, ксерокопії і сканкопії картографічних і іконографічних матеріалів.

Аналіз та систематизація джерел, присвячених темі дослідження, виявив, що дослідження, присвячені вивченню об'єктів архітектурної спадщини Єлисаветграда зламу ХІХ – ХХ ст., некомплексні, присвячені окремим питанням архітектурного розвитку міста. Не проведений ретельний аналіз морфологічних і композиційних

особливостей архітектури міста періоду його економічного і культурного розквіту, відсутня ідентифікаційна інформація стосовно більшості будівель. Краєзнавчі дослідження архітектурних об'єктів містять хибні твердження, які суперечать одне одному і слугує інформацією для історичних довідок сучасних проектів реновації і реконструкції будівель досліджуваного періоду, відновлення ареалу історичної забудови міста.

1.2. Генеза об'ємно-планувальної структури українських поселень із дерево-земляними укріпленнями

Дерево-земляні укріплені поселення України, до яких належить фортеця Св. Єлисавети, відомі із часів Давньої Русі. Їх формування і розвиток відображають особливості політичних і етнокультурних змін, що відбувались.

Степовий фронтір між європейськими та мусульманськими державами, що сягав від Дністра до Волги і був зосереджений на системі рік Чорноморського, Азовського і Каспійського басейну, формувався від X до XVIII ст. Він характеризувався змінами територіальних меж, інтенсивним етнокультурним взаємовпливом, що, зокрема, позначилось на принципових змінах у планувальному розвитку укріплених міст територій Подніпров'я і Задніпров'я, до яких відноситься територія Єлисаветградського повіту Херсонської губернії [21]. На рисунку 1.4. вказані ареали поширення дерево-земляних фортець держав, частина яких знаходилась у Задніпровській Україні (Давня Русь; Польсько-литовське князівство; Українське козацтво; Російські укріплені лінії та області).

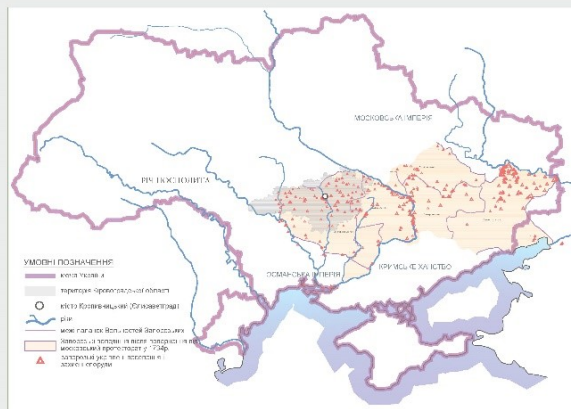
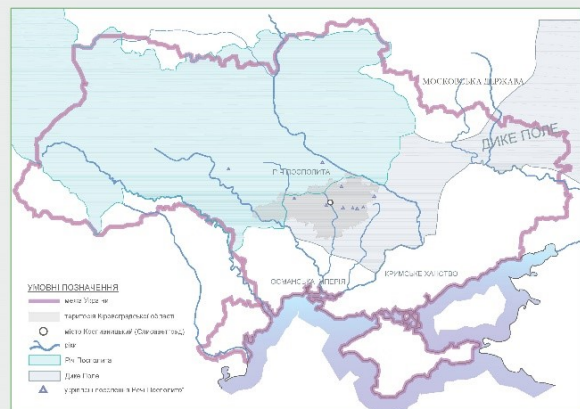
Протягом X – XVII ст. фортечна справа на Слобожанщині і Подніпров'ї формувалась під впливом природних чинників і принципів об'ємно-планувальних рішень східноєвропейських фортець, як то: фортець західноруських земель у X – XII ст. ст. , фортець Речі Посполитої та Угорського князівства у XIV – XVI ст. [11; 216] . Для укріплених поселень Давньої Русі були характерні фортеці невеликих територіальних общин, які не мали економічної змоги будувати великі штучні оборонні споруди. На планувальний характер оборонного фронту впливав характер

1.4 ГЕНЕЗА ОБ'ЄМНО - ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ІЗ ДЕРЕВО - ЗЕМЛЯНИМИ УКРІПЛЕННЯМИ

Поширення поселень з дерево-земляними укріпленнями давньоруських князівств та Київської Русі X - XIII ст.

Поширення польсько - литовських поселень з дерево-земляними укріпленнями на теренах України XIV - XVI ст.

Поширення козацьких укріплених поселень з дерево-земляними укріпленнями XVI - XVII ст.

Поширення російських укріплених поселень з дерево-земляними укріпленнями на теренах України XVII - XVIII ст.

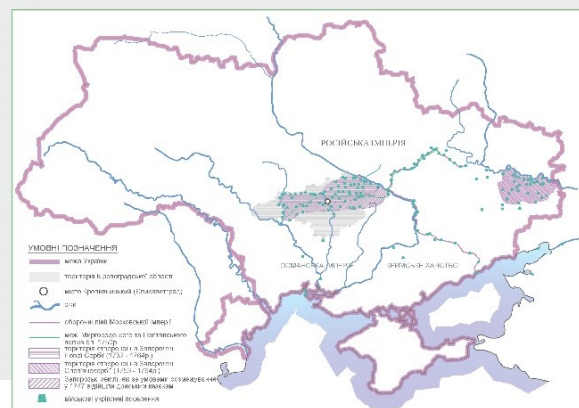

Рис. 1.4. Поширення поселень з дерево-земляними укріпленнями на теренах України

рельєфу місцевості (лінія узлісся, балки, яри, звивисті річкові береги), який відтворювався у нерегулярних формах твердинь.

За топографічними ознаками розташування укріплення поділялись на:

- Найбільш розповсюджені укріплення мисового типу, які формувались між «меандрами» річищ, або при злитті двох річок: укріплення біля селищ Старі Безрадичі (Тумащ), Колодажне, Райки (рис. 1.5).

- Укріплення острівного типу (середина річки), які влаштовувались при недостатній кількості природних перешкод. Розмір поселень обмежувався розміром острова.

- Пагорбові типи укріплень, що зустрічались у горбистій місцевості.

У південній частині князівств прадавніх слов'ян найбільш поширеним були мисовий та пагорбовий типи укріплень [11; 216].

Подальше розгалуження соціальної структури давньоруських князівств призвело до формування широкої типології поселень, яка стала основою для формування укріплених міст прийдешніх часів:

- Замки – князівські фортеці: Київ, Чернігів, Переяслав Хмельницький; замки удільних князів – невеликі житлові ділянки площею до 1 га, оточені багаторядними укріпленнями.

- Укріплені торгово-промислові міста площею від 3 - 4 га до 40 - 50 га..

- Міста-фортеці прикордонних районів, розміщені на головних дорогах, біля річкових переправ, що зустрічали першими ворогів, а в мирний час займались сільським господарством. Фортеці з такими гарнізонами будувались за заздалегідь наміченим планом.

- Оборонні сакральні комплекси.

- Військові укріплення, сторожові вежі, оборонні дзвіниці [11; 102; 216].

Планувальна структура поселень складалась з декількох (здебільшого двох) оборонних ліній укріплень: верхньої, що оточувала зосередження сакральних і державних установ – дитинець, та нижньої, захищала територію прилеглого міста, яка складалась з військового посаду (житлового утворення з напільного боку фортеці) та торгово-ремісничого Подолу, що розміщувався поряд.

Конструктивна система дерево-земляних укріплень, що сформувалась у Давній Русі у X – XI ст., складалась із валової і стінової, або вежево-стінової частин і залишалась незмінною при подальших змінах їх планувальних принципів.

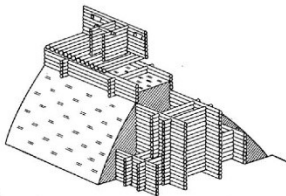
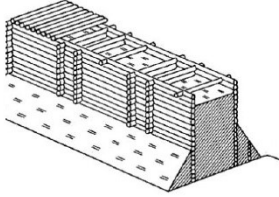
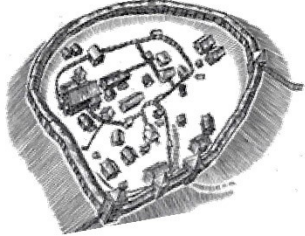
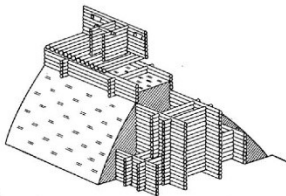
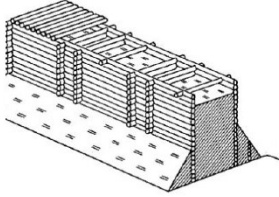
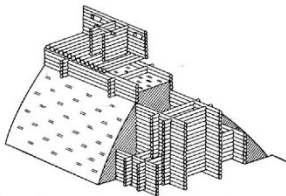
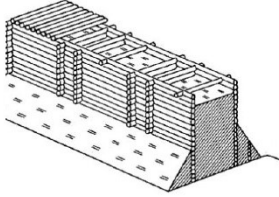
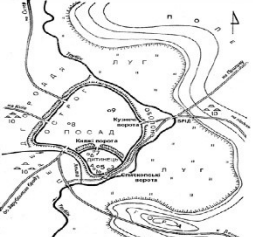
Конструкція валової частини давньоруських поселень мала в основі дерев'яні зруби, які заповнювались будівельним сміттям, або землею, чи залишались порожніми і слугували складськими, або вартовими приміщеннями. Зруби перекривались дерев'яними накатами і засипались шаром глини з формуванням валів. У фортецях, які мали невелике військове значення, основи валів будувалися у вигляді однорядної зрубної стіни, а іноді з горизонтальних колод, забраних у пази вкопаних у землю стовпів. У більших фортецях стіни основ робились з двох або трьох паралельних зрубних стінок, простір між якими засипали землею для більш стійкого протистояння гарматним ударам (рис. 1.5). Для влаштування бійниць нижнього бою в таких стінах влаштовували порожні зруби, що використовувались, як камери знарядь. Є припущення, що висота валів росла шарами: зруйновані первісні конструкції слугували основою для будівництва наступних [11].

Стінові конструкції являли собою зруби колод на верхах валів висотою біля 3 - 5 м, укріплені через кожні 3 – 4 м короткими відрізками поперечних стінок довжиною близько 1 м, з'єднаних з поздовжніми «в обло» і захисним бруствером ззовні. У їх верхній частині з внутрішнього боку влаштовувався бойовий хід – заборолу у вигляді балкону, чи галереї, що міг виступати назовні. Заборолу мали покрівлю. В кутах укріплень і посередині довгих стін влаштовували круглі, або багатокутні вежі: глухі, або проїзні. За результатами досліджень архітектурно-планувального та стильового вирішення, фортеці центральної України на етапах XI – XVI ст. мали суто утилітарне призначення і відрізнялись рисами романської і давньоруської дерев'яної архітектури.

Рови мали ухил ескарпованих стінок приблизно 45° – 60° до горизонту, а дно робилось здебільшого заокругленим. Глибина ровів приблизно дорівнювала висоті валів, часто для влаштування ровів використовували яри [36].

Найвідомішою системою фортифікаційних споруд Київській Русі були Змієві вали (за термінологією XVIII ст.), збудовані у 1032 – 1036 рр. протяжністю 206 км.

1.5 ГЕНЕЗА ОБ'ЄМНО - ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ІЗ ДЕРЕВО - ЗЕМЛЯНИМИ УКРІПЛЕННЯМИ

Планувальні особливості укріплених поселень давньоруських князівств та Київської Русі X - XIII ст.			
    	Час побудови	X ст.	Городище Тумаш у Старих Безрадичах реконструкція (П. А. Раппопорт, 1965)
	Тип розміщення у ландшафті	мисовий (р. Стугна)	
	Функціональне призначення	форпост захисної лінії;	
	Матеріал	засипані землею зруби з накриттям	
	Планувальний тип	Баштовий, нерегулярної форми, з ескарпованими валами і ровом	
	Характер забудови	нерегулярний, напівземлянки	
Стиль	традиційна дерев'яна архітектура		
  	Час побудови	XII ст.	Городище Колодязин, розташоване на правому березі річки Случ
	Тип розміщення у ландшафті	пагорбовий	
	Функціональне призначення	форпост захисної лінії;	
	Матеріал	засипані землею зруби з накриттям та дерев'яними стінами зверху	
	Планувальний тип	Баштовий, нерегулярної форми, оточене ескарпованими валами і ровом	
	Характер забудови	нерегулярний, напівземлянки	
Стиль	традиційна дерев'яна архітектура		
  	Час побудови	X ст.	Фортеця Переяслава Руського (станом на 1740р.р.)
	Тип розміщення у ландшафті	мисовий (р. Трубіж; р. Дніпро)	
	Функціональне призначення	князівська резиденція;	
	Матеріал	засипані землею зруби з накриттям, обкладені ззовні цеглою та дерев'яними стінами зверху	
	Планувальний тип	Баштовий, нерегулярної форми, оточене ескарпованими валами і ровом	
	Характер забудови	нерегулярний	
Стиль	традиційна дерев'яна архітектура		

Планувальні особливості польсько - литовських укріплених поселень XIV - XVI ст.			
           	Час побудови	1392 - 1430 р. р.	Фортеця Мишурип Ріг
	Тип розміщення у ландшафті	пагорбовий (р. Дніпро)	
	Функціональне призначення	прикордонна, захисна;	
	Матеріал	засипані землею зруби з накриттям та дерев'яними двозрубними стінами зверху	
	Планувальний тип	Стіно - баштовий, полігональний, нерегулярної форми, оточене ескарпованими ровами з водою	
	Характер забудови	регулярний	
Стиль	дерев'яна романська архітектура		
     	Час побудови	1571 р.	Кременчуцька фортеця
	Тип розміщення у ландшафті	пагорбовий (р. Дніпро)	
	Функціональне призначення	прикордонна, сторожова;	
	Матеріал	засипані землею зруби з накриттям та дерев'яними двозрубними стінами зверху	
	Планувальний тип	Баштовий, реданного типу, нерегулярної форми, оточене ровами	
	Характер забудови	регулярний	
Стиль	дерев'яна романська архітектура		

Рис. 1.5. Планувальні особливості укріплених поселень із дерево-земляними укріпленнями X – XVI ст.

Вони були споруджені вздовж річок на ескарпованих схилах до заплав з влаштуванням ровів, або так само – по вододілах в міжріччі. Вали органічно поєднувались із системою укріплених городищ і міст (44 городища). Всього в Середньому Подніпров'ї налічується 107 давньоруських городищ [102].

Протягом XIV – XVI ст. з формуванням прикордонного поясу польсько-литовського князівства у Задніпров'ї формувався тип прикордонних митних фортець, у плануванні яких поширювався вплив польсько-литовського фортифікаційного будівництва, заснованого на традиціях західноєвропейської (італійської) фортифікаційної школи: укріплення литовської доби менше залежали від рельєфу місцевості, мали регулярний оборонний фронт геометрично - правильної форми (трикутника, квадрата) стіно-баштового і бастейового типу, що забезпечував кругову оборону і ведення фланкувального вогню (укріплення біля м. Черкаси, м. Кременчук, с. Мишуриг) [28; 145] (Рис.1.4; 1.5). Внаслідок змін засобів ведення вогню фортеці з підвищених місць переміщуються на рівнинні.

У XV ст. сформувався фронтір козацтва, який слугував авангардом захисту руських степових земель від польської і турецької колонізації. Західна частина території вважалась поселенським фронтіром, який належав до України. Північна частина фронтіру, як прикордонна територія мала щільну мережу укріплених поселень і споруд [21; 145] (рис. 1.4; 1.6). У XVI – XVII ст. на території Подніпров'я і, частково, Задніпров'я формувалась Запорізька Січ із розгалуженою структурою козацьких міст, фортець та оборонних споруд.

Конструктивні рішення укріплень козацьких поселень, які поновлювались на залишках давньоруських фортець, наслідували фортифікаційні прийоми X – XII ст., як то: наявність сухого рову, або рову, наповненого водою, земляного валу та дерев'яного осторогу з глухими, або проїзними (брамами) піднесеними вежами, спорядженими артилерією. З напільного боку твердиню захищала оборонна лінія, що складалася з трьох редутів і кошів (обозів), заповнених землею між ними. Територія фортеці складалась з адміністративної, громадської і господарської частин. Центральний майдан Січової фортеці з будинками старшини, пушкарнею та житлами козаків був помічений домінантою церкви. Передмістя оточувались

1.6 ГЕНЕЗА ОБ'ЄМНО - ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ УКРАЇНСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ІЗ ДЕРЕВО - ЗЕМЛЯНИМИ УКРІПЛЕННЯМИ

Планувальні особливості козацьких укріплених поселень XVI - XVII ст.			
Напівбастіон Куртина з теналю Бастіон	Час побудови	1635 р. за проектом Г. де Боплана та Ф. Геканта	Кодацька фортеця
	Тип розміщення у ландшафті	пагорбовий (р. Дніпро)	Мас. 15. План фортеці Кодацької 1635 р.
	Функціональне призначення	прикордонна, захист переправи, центр паланки	
	Матеріал	земляні вали з дерев'яними клітками всередині, та дерев'яними двозрубними стінами зверху	
	Планувальний тип	чотирикутний з бастіонами у кутах, з п'ятипо брамою та підйомним мостом, оточений ровами;	
	Характер забудови	регулярний	
	Стиль	ренесанс	
Бастіон	Час побудови	1688 р. за проектом В. фон Залета	Богородицька фортеця
	Тип розміщення у ландшафті	місвий (р. Самара)	Рис. 7. План м. Богородицького 1688 р. за планом Навомигородської 1754 р.
	Функціональне призначення	прикордонна, сторожова;	
	Матеріал	земляні вали з дерев'яними клітками та дерев'яними двозрубними стінами зверху, оточена ровами з водою	
	Планувальний тип	напівбастіонний з бастіонами - бійницями, неправильна п'ятикутна форма	
	Характер забудови	регулярний	
	Стиль	ренесанс	

Планувальні особливості російських укріплених поселень XVII - XVIII ст.			
Гласис Еспланада Равелін Частина плану Планидарм прикритого шляху Рис. 5. План Новомиргородської фортеці. Графічна реконструкція О. В. Черного за Ф. Ласковським.	Час побудови	1750 - 1753 р.р.	Новомиргородська фортеця
	Тип розміщення у ландшафті	пагорбовий (р. Дніпро)	Рис. 5. План Новомиргородської фортеці. Графічна реконструкція О. В. Черного за Ф. Ласковським.
	Функціональне призначення	прикордонна, захист переправи, центр цолюку	
	Матеріал	земляні вали з дерев'яними клітками та дерев'яними двозрубними стінами зверху	
	Планувальний тип	бастіонний, правильна п'ятикутна форма, оточена ровами з рогатками перед ними	
	Характер забудови	регулярний	
	Стиль	кам'яна та дерев'яна забудова за "зразковими" класицистичними проектами	
Рис. 5. План Новомиргородської фортеці. Графічна реконструкція О. В. Черного за Ф. Ласковським.	Час побудови	1754 р.	Фортеця Св. Єлисавети
	Тип розміщення у ландшафті	пагорбовий (р. Інгул)	Мас. 16. План фортеці Св. Єлисавети 1754 р.
	Функціональне призначення	центр військової адміністрації	
	Матеріал	земляні вали з дерев'яними клітками та дерев'яними двозрубними стінами зверху	
	Планувальний тип	регулярний	
	Характер забудови	кам'яна та дерев'яна забудова за "зразковими" класицистичними проектами	
	Стиль	бастіонний з равелинами, правильна шестикутна форма, оточена ровами і гласисом	

Рис. 1.6. Планувальні особливості укріплених поселень із дерево-земляними укріпленнями XVI - XVIII ст.

ретраншементом з валами і ровом і мали регулярний зовнішній контур [229].

У XVII ст. відбувається перехід від вежево-стінового типу укріплень через бастейовий до бастіонного типів французької та італійської фортифікаційної шкіл, які дозволяли влаштування відкритих артилерійських майданчиків, для ведення фланкуючого вогню й прикриття ходів для вилазок (Кодацька і Богородицька фортеці (рис.1.6). В «Опису Малоросії» П. О. Румянцева вказувалось, ...що замок у Ніжині був "зроблений за Вобановою манерою". У XVII ст. бастіонні укріплення були споруджені навколо Кременчука, Кодака, Миргорода, Гадяча, Ромен, Лохвиці, Борзни, Конотопа, Хорола тощо [27; 229].

В XVII ст. з'являються перші вітчизняні трактати з містобудування та інженерної справи – "Статут ратних, гарматних та інших справ, що стосуються військової науки" О. Радишевського (1621 р.) та "Що потрібно про табори і фортеці" А. Зернікау (1680 -1691 рр.), в яких пропонувалось прямокутне та регулярне планування кварталів міської забудови за прикладом ідеальних міст Доби Відродження [27].

З розвитком експансивного політичного фронтиру з московською державою, яка орієнтувалась на західноєвропейський культурний досвід, формування степових українських фортець відбувалось під впливом прийомів голландської і французької фортифікаційних шкіл [253] (рис.1.4; 1.6).

На початку Північної війни більшість козацьких фортець використовувались як опорні пункти російської армії. Петро I залучав до будівництва нових і реконструювання старих фортець Наддніпрянщини французьких фахівців – Ш. О. де Кулонга, Л. де Шампі, Д. І. де Боскета та ін., які об'єднували елементи європейської фортифікації, як то: земляні бастеї з орільонами, або бастіони з равелінами, поєднані куртинами, або тенальованими куртинами, з яких складались планувальні секції оборонного фронту для збільшення захисного потенціалу фортець. Їм відповідала внутрішня геометрично регулярна забудова кварталів твердинь, що велась на основі уніфікованих дерев'яних елементів [119; 171; 232].

Протягом XVIII – початку XIX ст. пройшли три етапи європейського розвитку дерево-земляних фортець, які відповідали будівництву російських

польових укріплень Ізюмської, Української, Дніпровської оборонних ліній з воєнізованими областями Нова Сербія та Слов'яносербія: від будівництва тимчасових невеликих шанців нерегулярної форми до регулярного розпланування територій під міста на основі поєднання давньоруської традиційної конструкції дерево-земляних укріплень з європейським інженерно-фортифікаційним досвідом [253].

Системи безперервних оборонних ліній не забезпечували маневрування під час бою і мали складнощі із забезпеченням. Тому між ними була створена нова мережа окремих фортець на основі існуючих козацьких поселень і зимівників із будівництвом навколо військових посадів і ремісничо-торгових форштадтів, які оточувались ретраншементом [252]. В центральних кварталах форштадтів традиційно розміщувались адміністративні установи: цивільні і військові. Таким чином складались укріплені міста. За взаєморозташуванням оборонних споруд та міської забудови планування воєнізованих поселень поділялось на три основних типи: 1) фортеця на периферії міської забудови, 2) фортеця в середині міської забудови, 3) фортеця на підступах до поселення [36].

У 1752 р. на заході і сході Української лінії утворилися воєнізовані області – відповідно Нова Сербія та Слов'яносербія, які окреслювали західну і східну межі центральної України. Нова Сербія із центром у м. Новомиргороді була заснована у 1740 р. південніше Нової Сербії, частково за рахунок земель запорізьких козаків, була створена система Новослобідських козацьких поселень. Центром Новослобідського козачого полку стала Єлисаветинська фортеця [232; 256].

Вона була розташована на підвищеному плато правого берега р. Інгул, яке мало круті схили до берега, який був порізаний ярами з руслами річок Грузька, Чечьора і Сугоклея. Плато на лівому березі мало пологий південно-західний схил до долини річки Інгул і було обмежене з півночі балками, а з півдня – річкою Біянкою. Обидва плато складались з декількох мисів, утворених між ярами і невеликими річками, що впадають в Інгул. Водні поверхні річок із широкими заплавами слугували природними бар'єрами навколо майбутньої фортеці (рис. 1.6).

Дерево-земляна фортеця Св. Єлисавети вважалась однією з кращих в

Російській Імперії [22; 121; 234]. Її фортифікаційна система складалась за французькими фортифікаційними традиціями: мала правильну шестикутну форму і складалась з куртин, які закінчувались п'ятикутними бастіонами з подвійними фланками. Куртини проходили по верхах ескарпованих земляних валів – висотою 19 ф. шириною 18 ф. бастіони мали додаткову висоту 9 ф. та фланки висотою 7,5 ф. Поперед куртин був влаштований глибокий сухий рів глибиною 18 - 21ф., з равелінами висотою 16 ф., які з'єднувались містками з куртинами. З напільного боку рів висотою 8 ф. був контрескарпований і мав зверху прикритий шлях з плацдармами по кутах. Вся фортифікаційна система оточувалася гласисом. Перед фортецею для захисту берега р. Інгул був спроектований горнверк – шанець Св. Сергія. Але він не був збудований. Фортеця мала троє воріт, облаштованих сторожовими вежами та кордегардіями [121].

Конструкція валів була влаштована за давньоруськими принципами і мала основу з дерев'яних тарасів (подовжених клітьових дерев'яних конструкцій), які частково заповнювались будівельним сміттям, а частково використовувались для будівництва цейхгаузів, вартових приміщень.

Забудова фортеці складалась з 12 прямокутних регулярних кварталів казарм, які оточували центральну площу з домінантами адміністративної будівлі і церкви.

Фортеця була розташована на периферії форштадту, який складався з військового посаду на правому березі р. Інгул і міщанського Подолу – на лівому, і був захищений ретраншементом.

1.3. Особливості професійної архітектурної діяльності військових поселень і провінційних міст в системі управління проектно-будівельною справою Російської Імперії XIX ст.

Аналіз специфіки діяльності архітекторів провінційних міст і військових поселень у системі державного регулювання забудови міст в Російській Імперії протягом XVIII – початку XX ст., характеристика формування знакових стилістичних рис архітектури Російської Імперії XIX – початку XX ст., та

особливостей їх застосовування у провінційних містах і військових поселеннях центральної України, надають можливість дослідити принципи формування архітектурного простору м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX – початку XX ст.

Розвиток системи АБД у Російській Імперії відбувався у три етапи (рис. 1.7).

1. Формування основних принципів і інститутів; стилістичний розвиток системи «зразкових» проектів архітектури у стилях класицизм і ампір. Централізований контроль та регулювання архітектурно-будівельної діяльності та містобудування в Російській імперії став нагальною потребою у зв'язку із стрімким екстенсивним територіальним розвитком держави і становленням централізованої влади. У XVII ст. був створений Приказ кам'яних справ (Кам'яний приказ), який дбав про казенне кам'яне будівництво, організацію навчання архітекторській справі. На значущі посади приказу запрошувались європейські фахівці (переважно італійські), які додавали стильові елементи «бароко» в традиційну російську архітектуру XVII ст.

На початку XVIII ст., внаслідок домінування західноєвропейського культурного впливу, в Російській імперії відбулась реорганізація системи контролю і регулювання забудови міст та військових поселень за принципами класичної регулярності містобудівного планування і «шляхетної простоти» архітектурних споруд, заснованої на традиціях голландського класицизму [104].

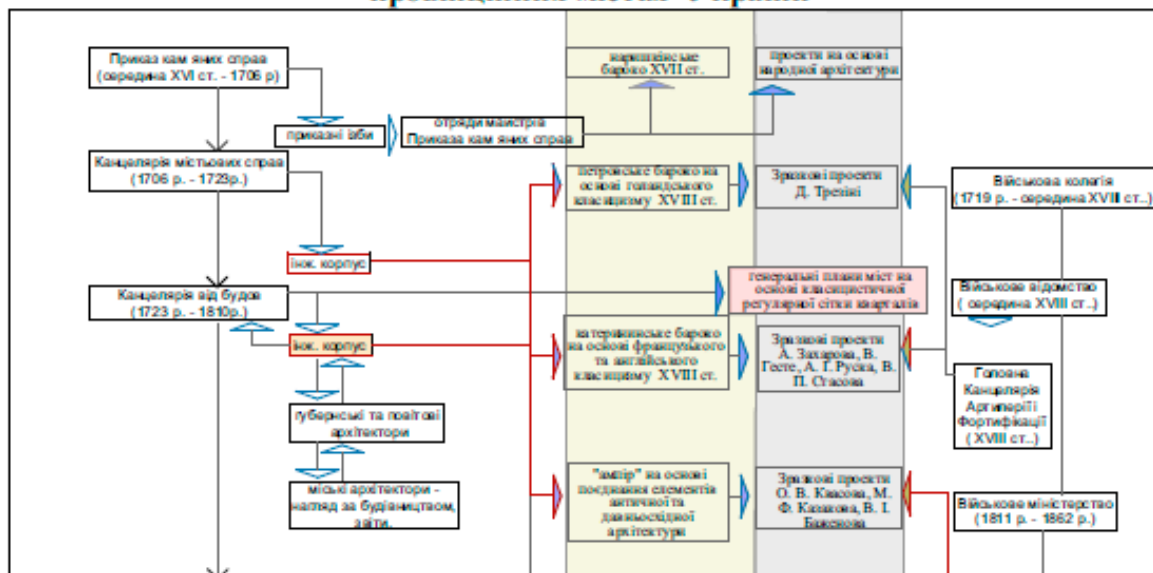
В 1706 р. була заснована Канцелярія Міських Справ для регулювання цивільної забудови. З 1714 р., для полегшення контролю за забудовою міст почала формуватися система єдиних проектів «зразкового» будівництва: «казенних» (громадських) і житлових (які відрізнялись за майновим станом забудовників), розроблених запрошеним швейцарським архітектором Д. Терезині: спочатку мазанкових, а згодом цегляних. Проекти регулярно оновлювались провідними російськими зодчими: О. В. Касовим, М. Ф. Козаковим та В. І. Баженовим та ін.. Місцеві архітектори і замовники могли змінювати внутрішнє планування будівлі та прийоми декорування фасадів, чим досягалась деяка різноманітність забудови.

З посиленням значення військової діяльності і розширенням території

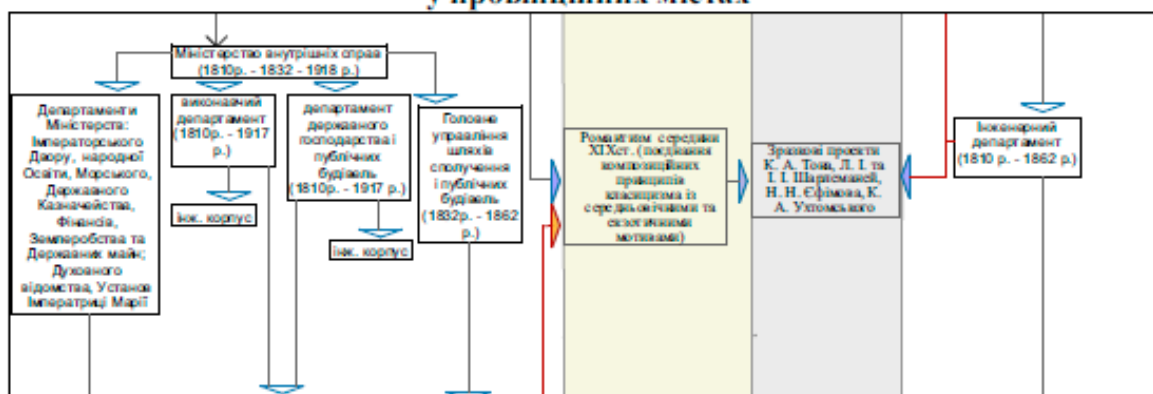
1.7 ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ І ПРОВІНЦІЙНИХ МІСТ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Розвиток архітектурної діяльності у військових поселеннях і провінційних містах Російської Імперії протягом XVII - XIX ст.

Централізоване регулювання професійної архітектурної творчості у провінційних містах України

Початок формування умов професійної архітектурної творчості у провінційних містах

Завершення формування умов індивідуальної професійної архітектурної творчості у провінційних містах

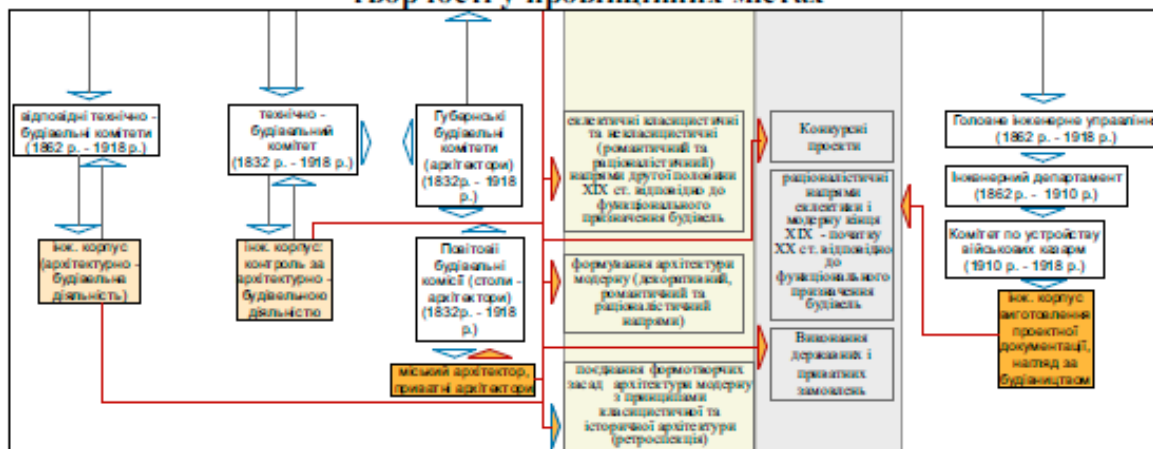

Рис. 1. 7. Розвиток архітектурної діяльності у військових поселеннях і повітових містах протягом XVII – XIX ст.

Російської Імперії в 1719 р. з Канцелярії Міських Справ виділилась Військова Колегія з Головною Фортифікацією і Артилерією, одним з напрямів діяльності якої був контроль процесів будівництва фортець та зведення ліній оборони, якими займалися інженерні корпуси. У другій половині століття Військова Колегія отримала назву Військового відомства, а Головна Артилерія та Фортифікація стала Головною Канцелярією Артилерії та Фортифікації.

Будівництво адміністративних, громадських, військових, житлових та промислових споруд у військових поселеннях велося виключно на основі зразкових проектів і типових кошторисів, які були обов'язкові для виконання у всіх деталях протягом усього XVIII ст. до скасування статусу військових поселень у середині XIX ст. Будь-яке відхилення від креслень вважалося несправністю [23].

Забудова військових поселень велась раціонально і економічно. Стандартні квартали полкових слобод з регулярним плануванням склалися з невеликих ділянок, забудованих 2 - 3 типами житлових будинків. У ширину квартал мав 25 – 30 сажнів. Ділянки шириною 12 сажнів прорізали його наскрізь, а будинки розташовувалися в шаховому порядку "для безпеки від пожежі". Поряд із будинками для сімейного заселення будувалися квартали з казармами звичайного типу. Окрім солдатських будинків у слободах розміщувалися офіцерські будинки, плац, церква, цейхгауз, гауптвахта, склади тощо [150].

В 1723 р. Канцелярія Міських Справ була перейменована в Канцелярію Від Будов. За умов браку кваліфікованих архітекторів по містах комісія розробляла єдині правила міського будівництва, до яких входили питання забезпечення комфортності, пожежної безпеки, цілісності забудови.

В другій половині XVIII ст. під час малих губернських реформ Катерини II збільшилась кількість губернських і повітових міст, зокрема, й військових поселень. За указом 1763 р. «Про створення всім містам, їх будовам та вулицям спеціальних планів в кожній губернії особливо» вони отримали генеральні плани (більш ніж 500 міст). Ці генплани і схеми здебільшого були задіяні до 2-ї половини XIX ст. [23].

У 80-х р. р. XVIII ст. типологія «зразкових» проектів розширилась

прикладами містобудівних комплексів казенних адміністративних будівель для невеликих міст, які разом із собором мали слугувати композиційним центром усієї міської забудови і композиційно вирішувались залежно від конфігурації центральної площі та від системи міського плану [150].

2.3 1812 р. починається процес розгалуження сформованого апарату контролю і регулювання цивільної і військової забудови. В 1810 р. Канцелярія від будов стала частиною Міністерства Внутрішніх Справ (МВС). Для регулювання АБД були створені департаменти, які займались: Виконавчий департамент – плануванням, благоустроєм та приватною забудовою міст, департамент державного господарства та громадських будівель - будівництвом казенних та церковних будівель. До кінця XIX ст. всі основні обов'язки АБД при МВС перебрав на себе Технічно-будівельний Комітет (ТБК). У сферу його повноважень входило: ведення законотворчої діяльності в галузі будівництва; складання зразкових проектів; розгляд та виконання експертиз проектно-кошторисної документації на будівництво громадських, казенних та складних будівель; розгляд проектів наданих до Найвищого затвердження; видача приватним особам дозволів на ведення самостійної діяльності інженера та архітектора; ведення діловодства, до якого, зокрема, належало «визначення, переміщення та звільнення» всіх службовців будівельної частини міністерства та інші [104; 129].

Так само власні технічно-будівельні комітети мали: Міністерство Імператорського Двору, Міністерство Народної Освіти, Міністерство Шляхів Сполучення, Морське Міністерство, Духовне відомство, Установ Імператриці Марії, Державного Казначейства; деякі будівлі з Міністерства Фінансів (митні, будинки контор та відділень Державного Банку), Міністерство Землеробства та Державних майн (будівлі гірських заводів та соляні магазини) [23].

На початку XIX в. розробкою «зразкових проектів» у будівельно-технічному комітеті займались найвідоміші архітектори: А. Захаров, В. Гесте, А. И. Руска, В. П. Стасов. Ними було створено "Збірку фасадів, його імператорською величністю Найвище апробованих" 1809 - 1812 р. р. для житлових будинків, яка налічувала понад 250 фасадів житлових будинків, господарських будівель, огорож і воріт,

громадських і промислових будівель. Архітектурне вирішення зразкових фасадів будівель першої чверті XIX ст. розвивалося у канонах високого (пізнього) класицизму та ампіру, що дозволяло створювати ансамблеву забудову як у столицях, так і в провінції [105; 150]. В 1828 р. така збірка була доповнена «зразками» фасадів для присутніх місць.

В 1812 р. Військове Відомство перетворилось у Військове Міністерство і до 1827 р. створилась розгалужена система установ АБД військових поселень, яка включала Економічний комітет, Штаби окремих корпусів військових поселень, Штаби поселених дивізій, Штаби загонів поселених військ, Штаби поселених резервних кавалерійських корпусів та їх підрозділів, Ради Головних над військовими поселеннями начальників, Будівельні комітети, Корпуси, що існували протягом XIX ст. [23]. Архітектурно-будівельний процес здійснював інженерний департамент, серед обов'язків якого були спорудження та ремонт фортець і розташованих у них казарм та будівель різного призначення, складання, збору та зберігання креслень, планів та малюнків споруд.

З 1832 р. починається процес децентралізації повноважень апарату контролю і регулювання цивільного будівництва через створення місцевих установ: цивільних окружних будівельно-технічних відділень, пізніше перейменованих у Будівельні та дорожні комісії, які підпорядковувались Головному управлінню шляхів сполучення та громадських будівель і мали вести архітектурно-будівельну справу на місцях.

Через зростаючу кількість проектно-кошторисної документації, ускладнення вимог погодження та нагляду за будівництвом, з 1820 р. на посади міських архітекторів при Міській управі прагнули влаштувати тільки дипломованих зодчих, які обирались на конкурсній основі з кандидатів, що надіслали заяви. Формувались їх посадові обов'язки: ведення контролю за будівництвом і надання звітів при стан забудови у будівельну комісію (будівельний стіл) Міській управі, до Будівельного відділення Губернського правління, комітетів МВС тощо. Праця міського архітектора була низькооплачуваною і не давала широких можливостей у творчому плані [104].

Проектною справою займалися архітектори та інженери відомчих технічно-будівельних комітетів. У другій половині XIX ст. поширюються місцеві приватні архітектурні контори [129].

Внаслідок економічного розвитку в 20 – 30-х роках XIX ст., якій привів до індустріального розвитку, розгортання типології промислових, громадських і житлових будівель, які вимагали нових функціональних і конструктивних рішень, поряд із державою, з'явився новий замовник у особі купецтва і буржуазії із «самостійним» смаком, що виходив за рамки наслідування «дворянським садибам» і потребував різноманітних та суто індивідуальних архітектурних рішень, що відображали характер замовника [105].

З 1802 по 1864 р. розвиток системи «зразкових» проектів не встигав за економічним і соціальним розвитком. Починаючи з 1830-х р. р. видається низка указів, що надавали повноваження місцевим архітектурно-будівельним службам робити відхилення при їх застосуванні:

У 1826 р. – указ «Про виключення з правил «зразкового» будівництва вимог до заводських та фабричних споруд» – «як щодо фасадів, так і висоти дахів, бо зовнішній вид цих будівель повинен був відповідати внутрішньому розташуванню приміщень, що пристосовується до потреб закладу».

У 1829 р. указом «Про надання до розгляду планів будівель, складених з відступом від «зразкових проектів» очільникам губерній надавалася право самим затверджувати дрібні будівлі вартістю зведення до 1000 р., що відповідало масштабам зростаючого приватного будівництва [105].

В 40-ї рр. XIX ст. класицистичні «зразкові проекти були оголошені «несмаком». За указом 1843 р. «Про надання фасадам столичних будинків виду неоднаковості» була розроблена серія фасадів 1843 – 1852 рр. «зразкових» проектів із застосуванням елементів некласичних стилів, розроблена К. А. Тоном Л. І. та І. І. Шарлеманями, Н. Н. Єфімовим, К. А. Ухтомським та ін.

Серія 1855 – 1856 рр. відрізнялася більш ширшим розмаїттям елементів різних історичних стилів у вирішенні фасадів із пропозицією спеціально для повітових міст, які стали основою різних посібників для загального користування

з планами будинків «у грецькому, єгипетському, стародавньому, готичному смаку», а також проектів підсобних споруд, басейнів, фонтанів, альтанок, каскадів та воріт. Зображення були надіслані для керівництва «місцевим комітетам з влаштування міст» [23; 104].

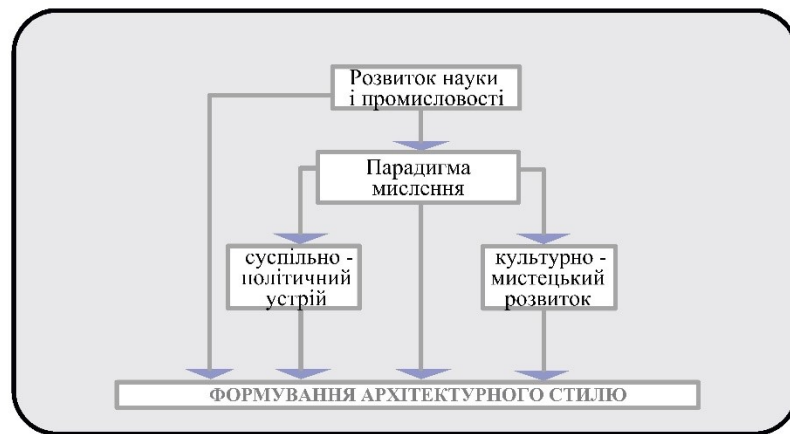
Становлення нових умов професійної діяльності, зниження контролю держави за забудовою міст у другій половині XIX століття було затверджено імператорським указом 1858 р. «Про надання будівельним та дорожнім комісіям у столицях права дозволяти приватні споруди, що відступають від «зразкових» проектів». Пізніше його дія поширилася і на провінційні міста, архітектура яких стала визначатись діяльністю архітекторів – випускників столичних архітектурних шкіл, що служили у місцевих будівельних комітетах, або відкривали приватні архітектурні контори.

3. Остаточно процес децентралізації системи управління завершився 1864 р. утворенням Будівельно-технічних комітетів переважно у всіх губерніях Російської імперії. На результати архітектурно-будівельної діяльності цього періоду впливають розвиток науки та техніки, активні процеси урбанізації, поява типологічного розмаїття будівель, розробка нових технологій будівництва, винахід нових будівельних матеріалів та конструкцій. В містах виникають соціальні, санітарно-гігієнічні, транспортні і т. п. проблеми, що вимагають нагального професійного рішення. Зміна культурних цінностей та стильових переваг впливала на художньо-естетичний аспект архітектурно-будівельної практики [40; 104; 127]. Стилiстичний розвиток архітектури Російської Імперії відбувався на тлі поступового збільшення приватних замовлень поряд із державними, яке відбувалось в результаті розвитку капіталістичних відносин починаючи з 40-х р. р. XIX ст. Приватний замовник прагнув вираження власного соціального статусу через вподобані засоби їх втілення, що зрушило зміни архітектурного розвитку від універсальної мови символів класицизму, регламентованості і ієрархічності побудови його композиційних засобів до застосування розмаїття історичних архітектурних форм і символів [107] (рис. 1.8).

Формування нових напрямів розвитку архітектури відбувалось через розвиток

1.8 ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ І ПРОВІНЦІЙНИХ МІСТ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ.

ЧИННИКИ СТИЛЕУТВОРЕННЯ

Особливості стилеутворення у провінційних містах в XVIII - першій половині XIX ст. (за Т.Ф. Давідич)

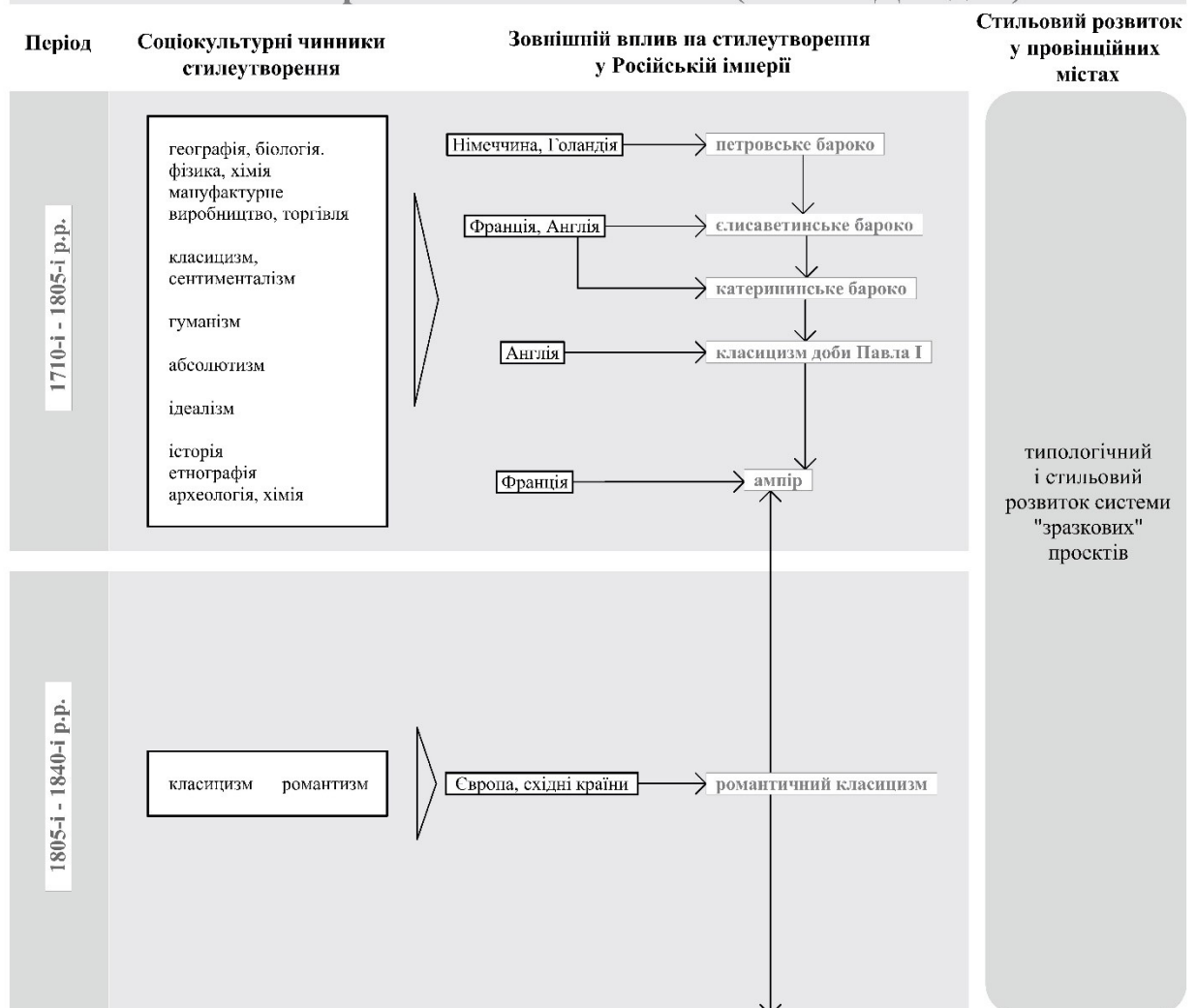

Рис. 1.8. Чинники стилеутворення. Особливості стилеутворення у провінційних містах в XVIII – першій половині XIX ст. (за Т. Ф. Давідич)

науки і промисловості, які рушили соціально - політичні і соціокультурні зміни і відображались у розвитку науки (зокрема, історико-культурні дослідження кінця XVIII ст. європейської середньовічної архітектури, археологічні розвідки Північної Африки і Азії, дослідження творчих методів класичної архітектури минулого – «паладианства», «помпейських впливів», або «грецької архаїки», та дослідження у галузі будівельних технологій, конструкцій і матеріалів (рис. 1.8.). В кінці XVIII – на початку XIX ст. елементи середньовічних, історичних та східних стилів починають поширюватись в архітектурній практиці «сентименталізму» і стають передумовою творчого методу другої половині XIX ст., що отримав назву «еклектика» [40; 107].

Російський стиль ампір, який вплинув на формування подальшого «романтичного класицизму» зазнав європейські впливи, пов'язані з вподобаннями правлячих імператорів (рис. 1.8). Романтичний класицизм (за Т. Давідич), або романтизм (за Є. І. Кіріченко) відрізнялись від класицизму і ампіру поступовим звільненням «творчої думки, відмовою від суворої нормативності в художній творчості, увагою до особистості, історії та захопленням фольклором» [107].

Термін «еклектика» визначив Н. Кукольник в 1837 р. як архітектурний стиль, що вирішував нові творчі завдання через використання елементів і форм архітектурних стилів минулого: неоренесанс, необароко, неорококо, неоготика, неомавританський стиль, неовізантійський стиль, псевдоруський стиль, індо-сарацинський стиль, – які були найбільш доречними в кожному випадку. [125; 40].

Новий стиль в архітектурі Російської імперії розвивався в річищі європейських і світових тенденцій, завдяки їх висвітленню у фаховій пресі, а також, участі вітчизняних архітекторів у міжнародних конкурсах.

Методичною основою еклектизму за С. Ліндою [125] стає романтична стилізація, за якою стиль створюється на засадах відтворення простору і форми, притаманного декору стилів минулого. У більшості випадків фасади будівель структурувалися по поверхах з переважанням класичних елементів у ліпному декорі. Поступово втрачалась симетрія фасадів, канонічність ордерних пропорцій і членувань, які набували статусу декору – такого самого, як і декор стіни іншої

стилістики [107].

На другому етапі розвитку еkleктики у 1860-х рр. розвиток «стилів» відбувався у двох напрямках: академічному, основний розвиток якого припадає на середину XIX ст., та неакадемічному («науково-археологічному», «національно-романтичному»), які розвивались під впливом європейських тенденцій другої половини XIX ст. (рис. 1.9). До першого відносяться всі варіанти «класицистичних стилів» – «неогрек», «неоренесанс», «необароко», «неорококо», пізній класицизм і їх змішання. Поширення і розвиток напрямку тривали з 1837 по 1912 рр. [40]. У другому розрізняються три течії: романтична, характерна для будівель з використанням «китайських», «єгипетських» та інших східних екзотичних мотивів; національна, що застосовувала традиційні стилі середньовіччя, притаманні до часів найвищого розквіту держав: неороманський стиль у країнах східної Європи, неоготика в Англії, неокласицизм у Франції і Нідерландах, необароко в Німеччині, неоросійський, або неовізантійський – в Російській імперії.

Модульність елементів архітектурного оздоблення народної архітектури, мотивів народних художніх промислів спонукали до розширення композиційних засобів виразності. Раціональність і конструктивність прийомів народної архітектури (яка стала основою традицій американської архітектури) стали основою формування третьої – раціоналістичної течії еkleктики: із стилізацією народних мотивів на основі модульних властивостей будівельних матеріалів у фасадних композиціях (1870-ті – 1910-ті р. р. «цегляний стиль»).

Архітектурний стиль еkleктичних державних будівель «вибирався» відповідно до їх функціонального призначення: православні сакральні споруди та репрезентативні будівлі проектувались у давньоруському або візантійському стилі; європейські сакральні споруди, та будівлі, які репрезентували усамітнення, мали форми готики; значущі громадські будівлі та особняки будувались у формах ренесансу і бароко; будівлям для відпочинку був властивий орієнтальний стиль [40].

Третій етап розвитку еkleктики, її вищий прояв – «архітектурний історизм» – досяг розквіту у 1870-і – 1900-і рр. на тлі промислової революції і продовжувався

1.9 ОСОБЛИВОСТІ АРХІТЕКТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ І ПРОВІНЦІЙНИХ МІСТ В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ.

Особливості стилеутворення у провінційних містах в другій половині XIX - початку XX ст. (за Т.Ф. Давідич)

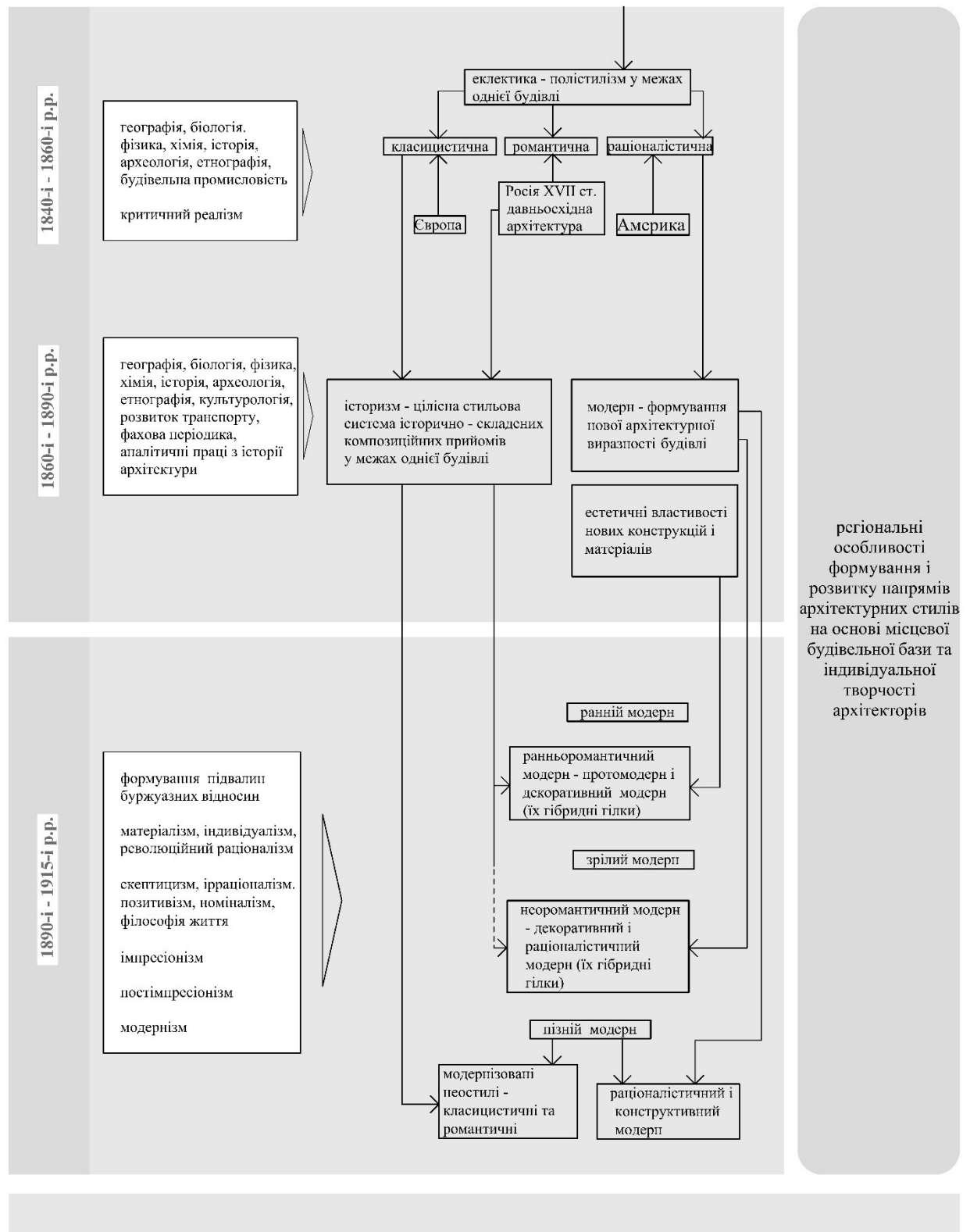

Рис. 1.9. Особливості стилеутворення у провінційних містах в другій половині XIX – початку XX ст. (за Т. Ф. Давідич)

в період будівельного буму 1900-х – 1910-х рр.. Він збігається з часом політичних реформ 1861 і 1890-х рр. в Росії, внаслідок яких збільшилось міське населення за рахунок вихідців з сіл з відповідним ментальним укладом. Це привело до ущільнення міської забудови, зміненню старих та складанню нових типів громадських і житлових будівель: великих торгових закладів, прибуткових будинків, готелів, транспортних споруд, промислових комплексів. Становлення нових функцій зумовило пошуки засобів їх вираження в архітектурі: як в об'ємно-планувальних вирішеннях, так і в образній інтерпретації функціональних ознак (рис. 1.9).

За С. М. Ліндою архітектурний творчий метод кінця XIX – початку XX ст., який полягає у створенні стилю на основі наукових досліджень і точному відтворенні стильових елементів минулих часів, отримав назву аналітичної стилізації, якій притаманні два методичних принципи – ретроспективізм (пряме або стилізоване наслідування певного стилю) і еkleктизм (створення оригінальних композицій з використанням різних архітектурних мотивів і форму одній будівлі).

В кінці XIX ст. поряд із стилізаторськими пошуками «історизму» формується радикально новий стиль – «модерн». Він починає свій розвиток 1870-х рр. в результаті раціоналізації світоглядного мислення на тлі бурхливого розвитку науки, техніки і промисловості. Виникає потреба більш правдивого виразу нових просторів, створених за допомогою більш ефективних конструкцій, на основі нетрадиційного застосовування будівельних матеріалів – металу, бетону, залізобетону і скла.

Вперше поняття «модерн» з'являється у бельгійському журналі «L'Art Moderne» для опису робіт художників, що прагнули до новацій у творчих методах мистецтв у 1880-х рр. Пошуки новітніх засобів виразності в архітектурі були пов'язані з культурними рухами і особистостями мистецтва різних країн і мали відповідні назви. У Бельгії – «ар-нуво»; у Британії – «сучасний стиль», стиль «макінтош»; у Німеччині та Скандинавії його називали «jugendstil» за назвою популярного німецького художнього журналу. У Швейцарії і Фінляндії – термін «північний модерн» поєднав у собі всі напрямки національно-романтичної

архітектури північних та гірських країн із сучасними матеріалами і конструкціями в архітектурі. У країнах Австро-Угорської імперії – «стиль сецесіону», але після створення віденського сецесіону, закріпилась назва «сецесія». В Італії – «ліберті» [118; 231].

Провісником модерну вважається французький архітектор А. Лабруст, який запропонував нове просторово-планувальне вирішення будівлі бібліотеки Св. Женев'єви у Парижі (1843 – 1851 рр.) на основі використання металевих конструкцій з виразними контурами форм, декорованих ордерними мотивами із зміненими пропорціями, що знецінило їх конструктивне детермінування.

В кінці 1880-х рр. первісна форма нового стилю визначилась, як протомодерн, в якому поєднались яскрава впізнаваність еkleктичних елементів обраного історичного стилю – романіки, готики, бароко, рококо з більш вільною, асиметричною об'ємно-просторовою композицією. Збільшені деталі, естетична зміна архітектурних форм, підкреслені використанням новітніх матеріалів і конструкцій, виразний силует об'ємів будівлі, використання в інтер'єрі кованого металу, цінних порід дерева, кераміки, майоліки, вітражу – прикметні ознаки цього перехідного напрямку [40; 118].

Архітектори модерну репрезентували різні методи і прийоми утворення нових форм: пластичність конструкцій – В. Орта (1861 - 1947 рр.); Ф. Л. Райт (1869 – 1959 рр.) – форму, що наслідує функцію; комбінаторність збірних конструкцій – О. Пере (1874 – 1954 рр.); синтез мистецтв – О. Вагнер (1841 – 1918 рр.), Й Ольбрих (1867 – 1908 рр.). Новаторські експерименти архітекторів з формою і простором відкрили шляхи для різних напрямів подальшого розвитку архітектури.

У Російській імперії послідовним виразником європейського модерну став Ф. О. Шехтель (1859 – 1926 рр.). Для московської архітектури найбільш характерна декоративна течія модерну, яка в подальшому розповсюдилась і на провінційні міста [14; 19; 20].

За дослідженнями С. Лінди, формотворчому методу модерну притаманна модернізована стилізація на основі поєднання елементів різних культурних рівнів для створення нових форм: історичні та національні архітектурні стилі

(прототипи), творче перетворення елементів народного і некласичного мистецтва, природних форм, геометричних мотивів, нових конструкцій і матеріалів – сталі, скла, бетону (аналогів) [125].

На початку XX ст. формуються три основних напрями стилю, які розрізняються за найбільш характерними для них формальними прийомами і принципами: національно-романтичний (північний модерн), декоративний (криволінійність конструкцій, стилізація елементів природного світу в декорі фасадів) і раціональний (відтворення ергономічних властивостей конструкцій і матеріалів в архітектурних формах).

У процесі еволюції нового архітектурного стилю розрізняють періоди за переважним розвитком течій [97]:

Ранній модерн – 1890 р. р. – 1914 р., характерний найбільш яскраво вираженими пошуками засобів виразності декоративного напрямку стилю.

Зрілий модерн – 1907 – 1914 р., характерний розвитком романтичного і раціоналістичного напрямів. Романтичний модерн, характерний активним включенням в структуру декоративного модерну мотивів еkleктики: національних – слов'янських, некласичних – візантійських, неоготики, неороманіки, архітектури південно-східній Азії, а також мотивів класичного напрямку архітектури еkleктики – необароко, неокласики, неоренесансу та ін. Раціоналістичний модерн – заключний період еволюції архітектурного стилю, характерний тим, що простежується відмова від перевантаження архітектури модерну пластичними елементами інших архітектурних напрямів.

Пізній етап модерну (1911 – 1914) представлений раціоналістичним модерном і модернізованою неокласикою. В архітектурі українських міст тієї доби простежуються поєднання модерну двох ліній розвитку нових форм виразності: «органічної» і конструктивно-геометричної, доповнених поєднанням елементами архітектурної спадщини: геометризована стилізація ордерних форм та використання майстрами модерну окремих елементів історичних стилів [107].

Заключний період розвитку у вітчизняній архітектурі стилю модерн в 1914 – 1916 рр. підготував і забезпечив перехід до нової світової інтернаціональної

стилістиці функціоналізму, до конструктивного в архітектурі [177].

Стилістичний розвиток архітектури провінційних міст, особливо колишніх військових поселень, статус яких скасовувався у 1960-х рр., завжди йшов із запізненням [107], що уможлиблювало прекрасні інтерпретації існуючих аналогів та історичних прототипів. У повітових містах другої половини ХІХ ст. відбувалась стильове нашарування: зводились будівлі, що поєднували романтичний класицизм, еклектику і історизм. Будівельний бум, спричинений реформами 1890-х рр. та бурхливим економічним зростанням міст спонукав до розширення прийомів стильових поєднань у створенні архітектурних рішень забудови кожного міста. Індивідуальність творчої манери місцевих архітекторів, які втілювали уподобання замовників, визначала архітектурний стиль міста.

1.4. Етапи формування архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького кінця ХІХ – початку ХХ ст. та стан її збереженості

Розвиток архітектурно-планувальної структури м. Кропивницького (Єлисаветграда) відбувався під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників: економіко-політичних процесів, природних особливостей і соціокультурних факторів. Зіставлення растрових зображень історичних картографічних джерел і сучасної векторної карти м. Кропивницького програми AutoCAD дозволило уточнити встановлення реальних меж міста, позицій р. Інгул, стану планування кварталів на кожному етапі розвитку міста.

За історичними джерелами заселення території центральної (задніпровської) України починається з Х століття, послідовним перебуванням слов'янських (угличі) і тюркських народів. У ХІІ столітті територія була Диким полем для ловів київських князів. У ХІV столітті – служила кордоном з Брацлавським воєводством Великого Князівства Литовського.

З ХVІІ ст. територія майбутнього міста була підпорядкована Гетьманщині і мала козацькі поселення – Лелеківку та Завадівку. У ХVІІІ ст. з'являються розкольніцькі старовірські селища вихідців з Польщі та Сіверщини: Клинци, Виска

1.10 ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО - ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ М.КРОПИВНИЦЬКОГО

Особливості формування архітектурно - планувальної структури міста з другої половини XVIII - середини XIX ст.ст.

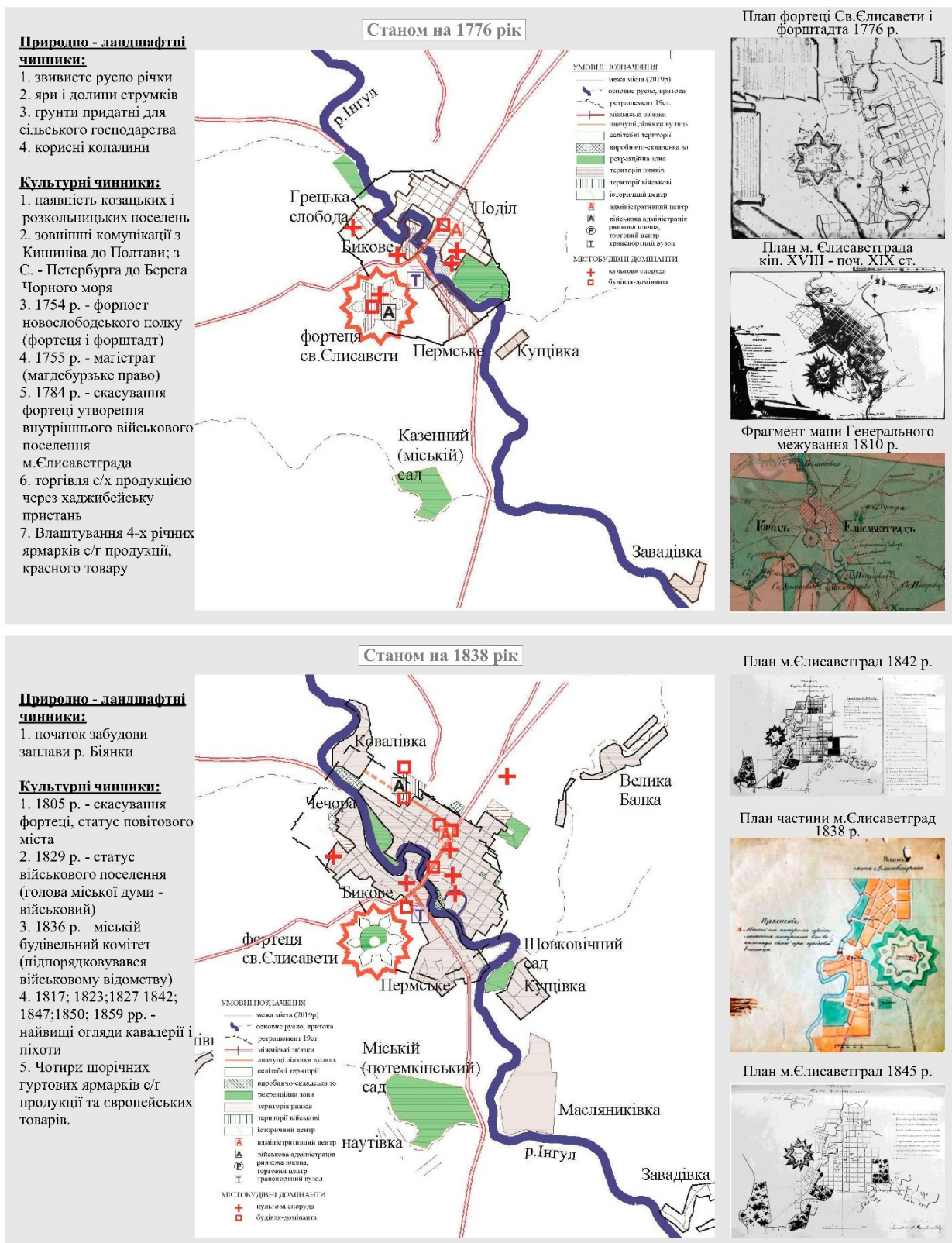

Рис.1.10 Особливості формування архітектурно-планувальної структури міста з другої половини XVIII до середини XIX ст.

та ін. (рис. 1.10) [170].

Протягом 1754 – 1759 рр. розпочалось будівництво військового поселення, яке складалося з укріпленої дерево-земляної фортеці Св. Єлисавети, й навколишньої міської забудови (форштадту), який складався з військового посаду на правобережжі та цивільного Подолу на лівобережжі і оточувався кільцевим укріпленням поясом (ретраншементом). Очолював роботи інженер-полковник І. Менцеліус.

У середині фортеці на центральній площі, оточеній дванадцятьма кварталами військових казарм, домінували дерев'яна церква Святої Трійці (1755 р.) з дзвіницею та будинок військової адміністрації з центральною вежею.

На правобережжі Інгулу, протягом півріччя, за складеним геодезистами і землемірами інженерної експедиції Військової колегії О. Гур'євим, С. Леонт'євим планом, зі збірних «мазанкових» дерев'яних будинків XVIII ст. (за «зразковими» проектами Д. Трезіні) зводились слободи військового посаду: південніша: Пермська, – для пермського драгунського полку, північніша: Бикова, – для пікінерського полку (за прізвиськом очільника – капітана Бикова).

Головні вулиці слобод: Пермська – вул. В. Пермська (проспект Європейський); Бикова – вул. Н. Бикова (вул. М. Садовського) крім вул. Острівської, – утворювали тераси паралельно узбережжю р. Інгул.

На північ від передмістя Бикова, за р. Чечьорою, для обслуговування військових частин, стихійно виник цивільний грецький посад (згодом названий Чечьора), забудова якого велась відповідно до можливостей і смаків власників будинків. В Биковому були споруджені дерев'яні церкви Знамення та Св. Володимира, які зазначали межі поселення і, разом із Троїцькою церквою фортеці, слугували містобудівними домінантами правого берега. На північ від поселення знаходилось козацьке поселення Лелеківка.

Південніше фортеці на річці Сугоклеї в 1764 році за розпорядженням генерала О. П. Мельгунова існуючий фруктовий сад завадівського козацького зимівника переобладнали в «казенний сад» для постачання фруктів та овочів до Височайшого двору [160].

Трасування вулиць лівобережної частини форштадту (Подолу), населеної ремісниками і купцями, співвідносились з розташуванням фортечних редутів [106].

Форштадт був спланований у 1766 р. прапорщиком С. Леонтьєвим і мав близькі за розмірами прямокутні квартали та вузькі (10 - 12 м) вулиці [160]. Шириною 20 м виділялася центральна – вул. В. Перспективна, яка проходила повз фортеці між передмістями Пермське та Биково на правому березі Інгулу і розділяла лівобережний форштадт на дві частини.

На розі вулиць В. Перспективної та Преображенської (Купецької) в межах кварталів була побудована ринкова площа, навколо якої розмістилися магістрат, плац, гауптвахта та пожежна частина. На розі вулиць Покровської (Хрестовоздвиженської) та А. Тарковського (Олександрівської) було збудовано дерев'яну Покровську церкву, а на розі вулиць М. Гоголя (Купецької) та Пашутинської (Невської) – дерев'яну Преображенську церкву. Таким чином, у частині Подолу навпроти фортеці, був створений центр цивільного управління, відмічений домінантами церков (рис. 1.10). Станом на 1787 р. в місті проживало 4746 жителів.

На початку ХІХ ст. на місці старих дерев'яних церков ХVІІІ ст. були побудовані кам'яні церкви – Володимирська, Покровська та Преображенська. Місто потерпало від пожеж, наполеонівської війни і повеней. Подальший розвиток міста розпочався у 1830-х роках.

Протягом 1820 – 1850-х років місто отримувало генеральні плани «Комісії від будов», на яких були вказані ринкові площі, що утворилися з розвитком ярмаркової торгівлі в місті: Сінна та Скотопригінна – на правому березі р. Інгул; Великий (Большой) базар, Ярмаркова і Кінна площі – на лівому березі. Поруч з ними формувалися невеликі ремонтні майстерні, млини, харчові та переробні майстерні. У передмісті Чечьора розвивалося виробництво цегли. Забудова військових слобод доповнювалась цивільними спорудами.

У 1835 – 1836 рр. у скасованій фортеці, за наказом начальника військових поселень краю генерала Д. Є. Остен-Сакена, була збудована міська лікарня і розбитий сад. Для захисту міста від повеней у 1841 році було розпочато спрямлення

річища р. Інгул, а у 1845 році збудовано великий кам'яний міст, який з'єднав лівий і правий береги р. Інгул по вул. В. Перспективна [160].

У середині XIX століття у стилістиці забудови міста відбувається перехід від універсальної і закінченої мови класицизму до різноманітного наслідування стилям світової архітектури, відповідно до призначення будівель.

У 1845 р. під фортецею на вул. В. Пермській (пр. Європейський) у романтичній стилізації класицизму був побудований будинок поміщика К. В. Соколова-Бородкіна, який, разом з ансамблем фортечних валів, став архітектурною домінантою міста і фіксував фортецю, Сінну площу та в'їзд на Великий міст (рис. 1.10).

У 1840-х роках у передмісті Ковалівка почав формуватися ансамбль військово-адміністративного центру. У 1841 р. на Бульварній вулиці (Ю. Олефіренка) був збудований будинок дворянського зібрання. У 1848-1950 рр. за розпорядженням Військового відомства поруч був побудований Кавалерійський бульвар, який оточував плац для проведення регулярних військових навчань та оглядин. З боків бульвару по вулицях Дворцовій (Театральній) і Кавалерійській у стилі ампір було збудовано комплекс штабних і навчальних корпусів 2-го запасного кавалерійського полку (архітектори Ф. Шохін, В. Верлон). У 1849 р. з боку Бульварної вулиці було розпочато будівництво еклектичної Покровської церкви (арх. О. Я. Андрєєв) [160; 25 с. 3; 4].

У 1848-1850 рр. на перехресті вулиць В. Перспективної та вул. Дворцової починає формуватися центр цивільної адміністрації: розплановується Міський бульвар з ансамблем урядових будинків у стилі класицизму (арх. П. Фарафонтєв, В. Верлон), до якого перенесли служби, розташовані раніше на ринковій площі біля р. Інгул [25]. Наприкінці XIX століття комплекс урядових установ був реконструйований з будівництвом нових будівель (прибудова міської управи, пожежної частини, добудова приміщень міського банку, бібліотеки) за проектом міського техника К. Е. Шостовського [147].

Центр цивільної адміністрації з бульваром на розі вул. В. Перспективної та вул. Дворцової служив сполучною ланкою між фортецею разом з будинком К. В.

Соколова-Бородкіна та ансамблем штабних будівель і Кавалерійським бульваром (плац-парадом) на вул. Театральній (Дворцовій). Ці ділянки вулиць починають забудовуватись найкращими житловими будинками, магазинами та готелями.

Біля Спасо-Преображенської церкви на розі вул. Пашутинської (Невської) і вул. Гоголя в 1852 р. була побудована лютеранська кірха. На північному сході Подолу була побудована дерев'яна церква Св. Петра і Павла. Містобудівними домінантами слугували силует фортеці, бані церков і шпиль кірхи.

У 1858 році населення міста складало 23,7 тис. мешканців. На правому березі притоку Інгулу – р. Сутокля було розширено площу Міського (колишнього Казенного) саду за рахунок розміщення дач, західніше яких утворилися Соколовські хутори. На схід від Подолу стихійно почало розвиватися передмістя Велика Балка, а на півдні розвивались селища Кущівка та Масляниківка. В 1850-х рр. почалась розбудова передмістя Ковалівка. Збільшилися території селищ Лелеківка та Завадівка. Між Лелеківкою та Чечьорою утворилось поселення Балашівка (рис.1.10).

У 1861 році в Російській імперії було скасовано кріпосне право, що призвело до збільшення міського населення та швидкої розбудови Єлисаветграда (Кропивницького). Запровадження в 1870 р. в 1892 р. нових «міських положень», за якими передбачалось розширення прав земства на продаж землі, або здачу її в довготривалу оренду з правом викупу; зняття обмежень на двоповерхове будівництво у повітових містах; обов'язковість будівництва в центрах міст лише кам'яних будівель під металевою, або черепичною покрівлею, – призвели до зростання і піднесення міста [226]. У 1873 році у Єлисаветграді було 38 100 жителів. Наприкінці XIX-го та початку XX-го століття з'явилися навколишні селища Масляниківка, Арнаутово, Кущівка, збільшилися – Лелеківка, Завадівка та Балашівки.

Присутність штабу запасного кавалерійського полку визначала пряму адміністративну та культурну залежність міста від централізованої російської влади, що вплинуло на типологічні особливості забудови міста, сувору впорядкованість його класицистичних забудов 1860-х рр. за проектами архітектора

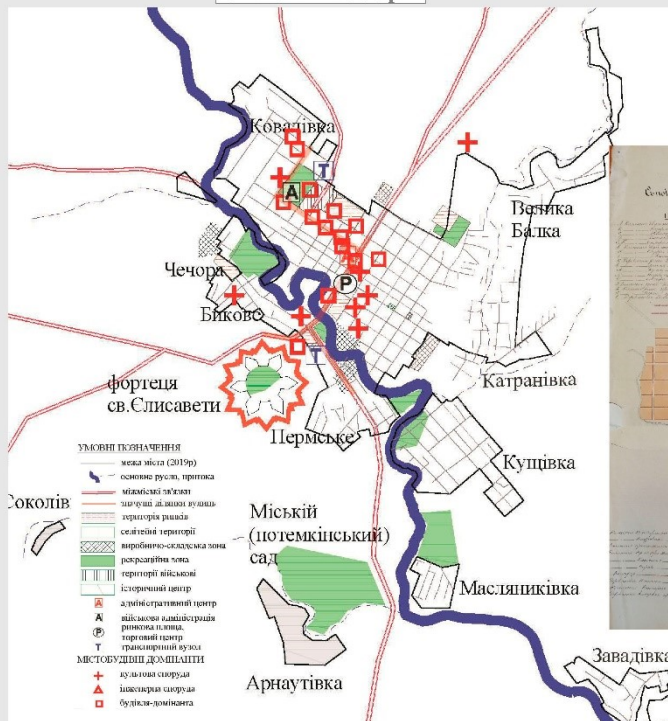
І. А. Шиліна [151]. У 1867 р. на межі вул. Дворцової (Театральної) та кавалерійського парку було споруджено будівлю театру в стилі пізнього ампіру коштом інженерного полковника Г. В. Трамбицького [148]. Разом із комплексом штабних і навчальних корпусів 2-го запасного кавалерійського полку та класицистичними фасадами особняка К. В. Соколова-Бородкіна та готелю «Версаль» на перехресті вул. Дворцової (Театральної) та вул. Театральної (вул. Г. Нейгауза) вони склали цілісний класицистичний ансамбль військового містечка (рис. 1.11).

Навколо Кавалерійського бульвару формувався осередок навчальних закладів. У 1876 р. на вул. Бульварній (Ю. Олефіренка, 6) біля кавалерійського парку на місці будівлі дворянських зборів було збудовано земське реальне училище. У 1884 р. на вул. Петровській (Т. Шевченка, 3) за проектом міського техника К. Є. Шостовського, за рахунок прибудови з переплануванням вхідної частини і надбудови другого поверху частини московських лавок, збудовано чоловічу гімназію. Поруч у 1887 р. було запроектовано гімназійний сквер (рис. 1.11) [147; 265]. У 1897-1901 рр. за проектом міського архітектора О. Лішневського на вулиці Петровській (вул. Шевченка, 1) біля вул. Театральної (Г. Нейгауза) збудовано громадську жіночу гімназію [259; 268]. У 1914 р. в передмісті Ковалівка на вул. Вокзальна, за проектом техника К. Шостовського за участю міського архітектора Л. Любельського збудовано ремісничо-грамотне училище [172; 88, с. 66 зв, с. 113, с. 195, с. 109; 130, с. 101].

Навчальні заклади відзначалися високим рівнем викладання та надавали жителям міста можливість отримати європейську та столичну освіту, що сприяло формуванню творчої інтелігенції міста. В Єлисаветграді проживали майбутні письменники – творці української літератури: Ю. І. Яновський, В. К. Винниченко, Є. Маланюк, А. О. Тарковський, А. Шполянський, працювали І. К. Тобілевич, М. Хороманський. В Єлисаветграді провели дитячі роки всесвітньо відомі музиканти: К. Шимановський (класик польської музики), Г. Нейгауз (видатний піаніст – професор Московської консерваторії), всесвітньо відомі живописці – О. Осмьоркін, І. Рибак, П. Покаржевський, І. Похитонов, А. Нюренберг, розпочинали свій

Станом на 1867 рік

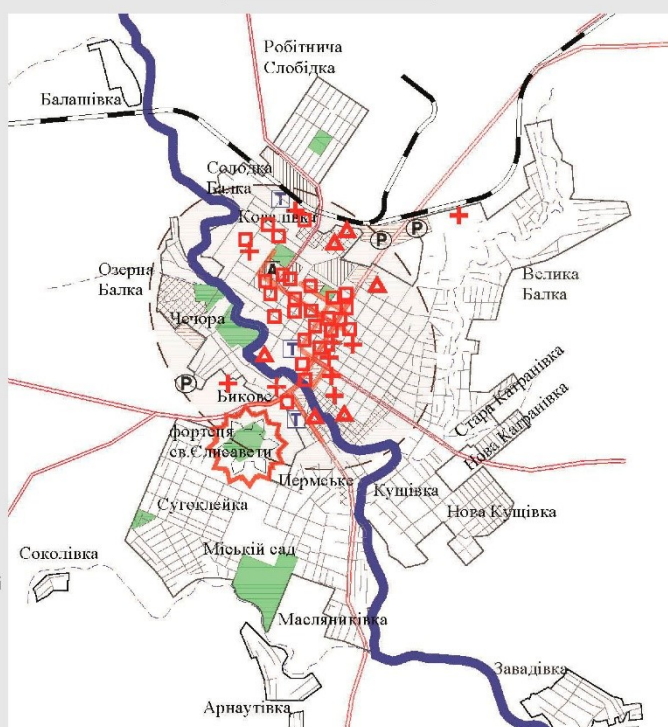
1. 1861 р. - скасування кріпацтва
2. 1861р. - скасування військового поселення
3. 1868 р. - скасування магістрата
4. 1870 р. - дарування городового положення
5. 1862р. - згасання діяльності ярмарків
6. 1868р. - відкриття залізничі
7. 1861; 1863; 1867; 1870; 1874; 1888 рр. найвищі огляди кавалерії і піхоти
8. Розвиток промисловості:
 - 14 парових млинів
 - 10 ливарно - механічних і чавуноподиварних заводів

План м. Єлисаветграда з
показанням будов, що належать
місту 1861 р.

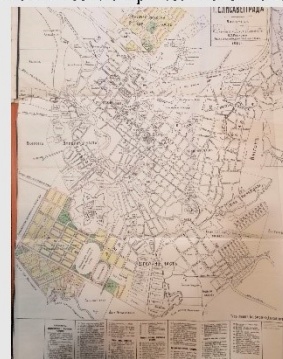

Станом на 1913 рік

1. 1892 р. - затвердження
городового положення
2. Розвиток промисловості
3. 1867 р. - розміщення
залізничі

План м.Єлисаветграда склав
міський землемір Н.З. Рябков 1913р.

План м.Слисавстграда креслив
І. Трет'яков 1915р.

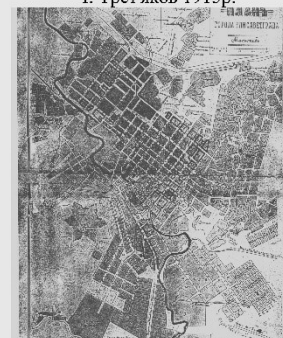

Рис. 1.11. Особливості формування архітектурно-планувальної структури міста з другої половини XIX до початку XX ст.

творчий шлях актори – «кореї українського театру»: І. К. Тобілевич, М. Л. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський, М. Заньковецька, працював відомий український історик В. Ястребов.

Реформи правової та фінансової систем, освіти призвели до створення нового соціального класу – буржуазії, представленої в місті купцями (І. Макеєв, О. Пашутін, А. Барський, Д. Барський, С. Барський, Л. І. Бродський, Г. Дмитрян), промисловцями (А. Л. Шкловський, П. І. Кесслер, Т. і Р. Ельворті, В. та А. Яскульські, Е. Бургард, І. М. Гомберг, Г. О. Зельцер та ін.), торговцями (Н. І. Заславський, Д. Шполянський), лікарями та фармацевтами (С. А. Вайсенберг, І. Гольденберг, У. Мейтус, П. П. Гаскалін та ін.), юристами І. А. Гомбергом, А. Ф. Якубовським, друкарями (Д. М. Шполянський, П. Зелений, Б. Броун та ін.), поміщиками (К. В. Соколов-Бородкін, В. В. Келеповський, А. К. Дунін-Жуховський та ін.). Серед заможних містян була поширена благодичність, дякуючи якій дотувались комунальні служби міста, міські навчальні заклади, сирітські приюти і богадільні, підтримувалась обдарована молодь. Місто мало кількох відомих меценатів з Києва (І. Фундуклей, Л. Бродський) та Одеси (А. і С. Барські). Розвивалась страхова справа, що сприяло зростанню добробуту міста.

Економічний і культурний розвиток міста відобразився на урізноманітненні типології будівель. Будувалися промислові комплекси (заводи Т. і Р. Ельворті, І. Шкловського, Ф. Клічка; Е. Бургардт та ін.), торговельні заклади (торговий дім Ц. Камінського, будинки Н. Заславського, А. Барського), фінансові установи, які мали бути тільки у економічно розвинених (губернських) містах (будівля відділення Держбанку Росії), новітні лікарні (водолікарня І. А. Гольденберга, електролікарня С. Мейтуса), приватні і громадські навчальні заклади.

На вулицях: В. Перспективній, просп. Європейському (В. Пермській), вул. Театральній (Дворцовій), Т. Шевченка (Петровській) були збудовані заїжджі двори (заїжджий двір «Петровський» по вул. Т. Шевченка, 16/2 (Петровській); заїжджий двір Ц. Камінського на вул. В. Пермській, 3; готель Ж. Коваленко на вул. Театральній (Дворцовій), 9), готелі (готель «Північний» по вул. В. Перспективній, 31 «Гранд-готель» на розі вул. В. Перспективної та Театральної, готелі «Маріані»

та «Палас» по вул. Театральній (Дворцовій), будинок Н. Гунькіної на вул. Театральній (Дворцовій), 22/8.), прибуткові і житлові будинки з комерційними приміщеннями на першому поверсі (вул. Театральна, 15/6). На вул. Бульварній, Іванівській, В. Биківській, Шульгіних (Миргородській) та В. Панченка (Інгульській) (табл. 1.11).

У 1868 - 1869 роках була прокладена залізниця, яка з'єднала Єлисаветград з Одесою, Кременчуком і Донецьком. Вона пролягала через північну частину міста по вершині похилого плато. Біля залізничного вокзалу в 1875 році збудували католицький костел зі шпилем, що височів над містом. У зв'язку зі зміною характеру міжміського сполучення ярмаркова діяльність у місті почала згасати, активно почала розвиватись переробна, харчова, борошномельна, машинобудівна та чавуноливарна промисловість [160]. Місто відзначалось високим рівнем благоустрою: розвиненою системою парків і садів – Міський сад, Гімназійний сквер, Міський бульвар, Кавалерійський бульвар, Османський бульвар. Вулиці міста були вкриті бруківкою (кам'яною та асфальтобетонною). За наявності будівель, збудованих переважно в стильових напрямках історизму і модерну, Єлисаветград був одним з кращих на півдні Росії.

Район агропромислових підприємств поширювався на південь від Большого (Великого) ринку вздовж річки Інгул до впадіння в неї річок Біянки та Сугоклеї. Біля залізниці був створений новий промисловий район з машинобудівним заводом Р. і Т. Ельворті (1896 – 1915 рр.), який включав ремісниче училище і робітничу «аудиторію» (1904). У передмісті Чечьора працювало дев'ять цегельних заводів Єлисаветграда, які випускали продукцію на 21 900 руб./рік, що зумовило розвиток цегляного оздоблення фасадів у різних архітектурних напрямках і сприяло розвитку цегляного стилю. На початку 20 століття були сформовані робітничі передмістя: Кущівка (1898 р.) [73; 74 с. 249зв] і Завадівка (1907 р.) [80; 81] на місці існуючих селищ, новостворені Новомиколаївка (1911 р.) [87], – на північ від залізниці, і Сугоклеївка (1912 р.), – на захід від Пермського передмістя [88 с. 8; с. 178]. Стихійна забудова Великої Балки впритул підійшла до залізниці. На північ від Чечьори було створено дачне передмістя Озерна Балка. У 1897 р. у місті проживало

61,5 тис. мешканців, у 1910 р. – 76 тис. (рис. 1.11) [160; 174].

Вплив європейських і столичних архітектурних традицій відбувався через діяльність архітекторів – випускників Петербурзької школи цивільних інженерів (у подальшому – Інститут цивільних інженерів), Петербурзької Академії мистецтв, Училища живопису, ліплення і зодчества Московського художнього товариства, які працювали в місті кінця XIX - початку XX століть, а також завдяки участі архітекторів міста у конкурсах фахових журналів «Зодчий» «Будівельник» («Строитель»). Серед них – А. М. Достоевський, Я. В. Паученко, О. Л. Лішневський, О. П. Кішкін, П. В. Бартошевич, Л. А. Любельський [49; 146; 174; 175], які згодом зробили вагомий внесок в архітектурне обличчя Дніпра, С. - Петербурга, Одеси, Варшави та інших міст держави.

На рис. 1.12 показана локалізація об'єктів дослідження із зазначенням стану їх збереження. Найкраще зберегли історично сформований архітектурно-розпланувальний лад квартали, що обмежені центральними вулицями історичної забудови міста (вул. В. Перспективна, до перетину з вул. І. Замоцького; вул. Театральна, арх. Я. Паученка, Т. Шевченка, В. Чорновола, В. Панченка, Шульгіних, В. Пермська, М. Садовського, М. Гоголя, В. Чміленка, Пашутинська, Преображенська, Т. Карпи, вул. А. Тарковського, вул. В. Бикова і В. Пермська (просп. Європейський), прилегла до фортеці Св. Єлисавети). Для дослідження було обрано 114 об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст., які репрезентують громадську і житлову архітектуру. Встановлено, що переважна частина забудови відноситься до кінця XIX – початку XX ст. 21,3% досліджуваних будівель мають добрий стан збереженості – збережений фасад і внутрішнє планування будинку, або при внутрішньому переплануванні збережені елементи інтер'єру. 73,8% будинків має стан часткової збереженості – будівлі, що мають збережені фасади і втрачені елементи інтер'єру при внутрішньому переплануванні. 4,3% будівель мають незадовільний стан збереженості, який полягає у незворотних змінах композицій фасадів та внутрішнього планування. 2,1 % будівель мають аварійний стан – знаходяться у стані руйнації.

1.12 ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ АРХІТЕКТУРНО - ПЛАНУВАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ М.КРОПИВНИЦЬКОГО

Стан збереженості архітектурної спадщини
м. Кропивницький кінця XIX - початку XX ст.

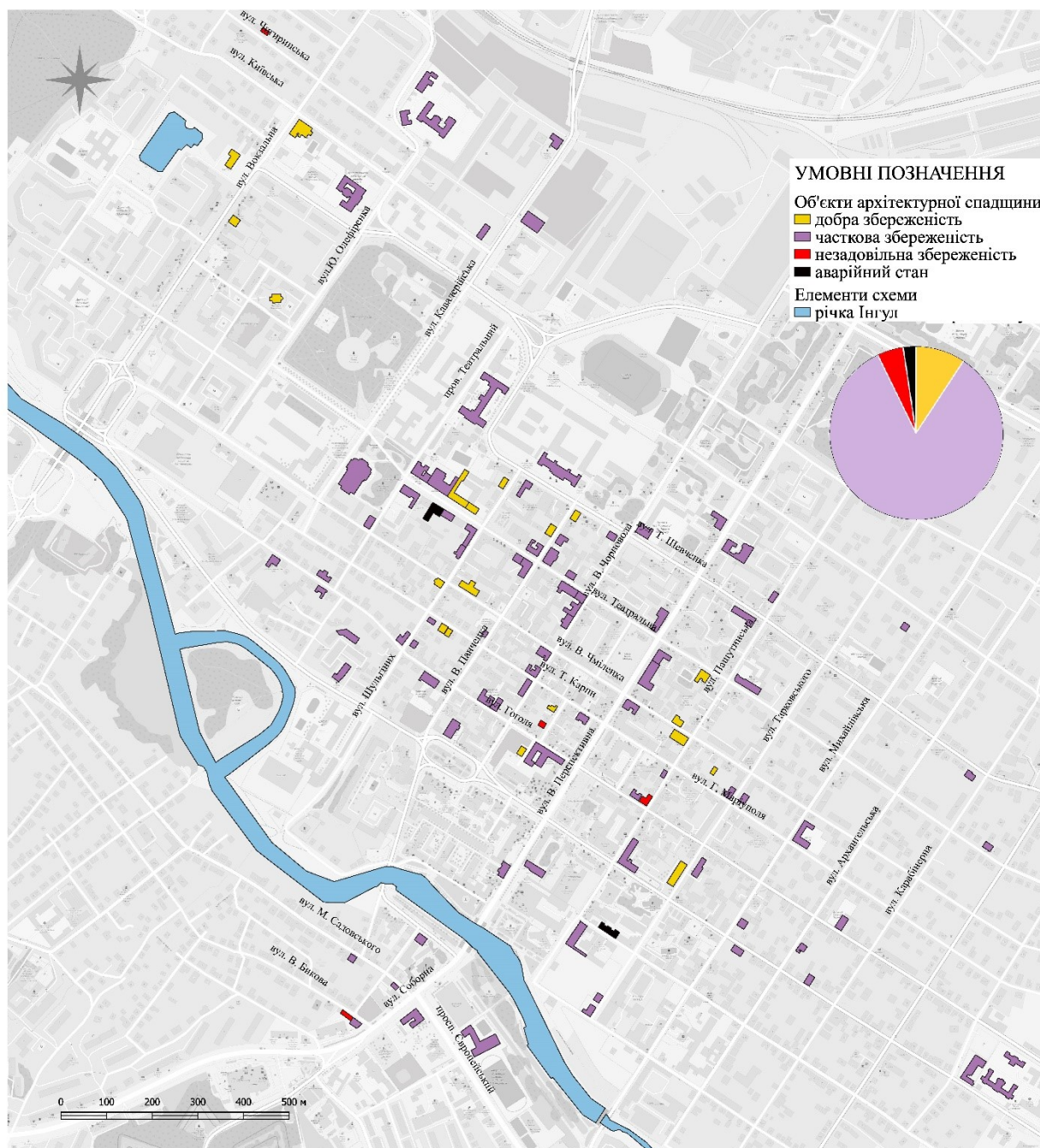

Рис. 1.12. Стан збереженості архітектурної спадщини м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.

ВИСНОВКИ ДО 1-ГО РОЗДІЛУ

1. Опрацьована наукова і джерельна база з досліджень розвитку архітектури м. Кропивницького (Єлисаветграда). Систематизовані і розглянуті наукові матеріали за напрямками: генеза формування і розвитку поселень з дерево-земляними укріпленнями на теренах центральної (задніпровської) України; специфіка діяльності повітових архітекторів у розвитку державної системи АБД; стильовий і типологічний розвиток системи «зразкових» проектів у повітових містах; стильовий розвиток архітектури повітових міст України другої половини XIX – початку XX ст.; формування архітектурно-планувальної структури м. Єлисаветград (Кропивницький) кінця XIX – початку XX ст.; сучасні проблеми збереження і розвитку забудови історичних центрів міст. Також вивчені іконографічні, картографічні, описові, сучасні фотоматеріали, що стосуються архітектурно-розпланувального розвитку м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX – початку XX ст.. Встановлено, що за обраною темою є наявними матеріали з археологічних, історико-культурних, некомплексних краєзнавчих досліджень. Наукові дослідження з архітектурного розвитку міста – неповні. Існує необхідність системного дослідження архітектури м. Кропивницького.

2. Для визначення особливостей формування архітектурно-просторового розвитку фортеці Св. Єлисавети, та її форштадту, які стали основою розбудови м. Єлисаветград (Кропивницький), проаналізована еволюція конструктивно-планувальних прийомів формування дерево-земляних фортець. Встановлено, що у виборі місця розташування укріплень важливу роль відігравали ландшафтні чинники. З'ясовано, що морфологічна структура оборонних валів сформувалась у часи Давньої Русі X ст. і збереглась до XVIII ст. Протягом XIV – XVIII ст. планувальні прийоми будівництва дерево-земляних фортець еволюціонували від нерегулярних давньоруських у бік регулярних розпланувань європейських фортифікаційних шкіл (італійські традиції – у польсько-литовських фортецях XIV - XVI ст., французька школа, староголландська і новоголландська школа – у козацьких фортецях XVII ст., французька школа – Ш. О. де Кулонг, Л. де Шампі, Д. І. де Боскет – у фортецях XVIII ст.) У XVIII ст. при зведенні фортець укріплених

ліній та воєнізованих областей Російської імперії у Задніпровській Україні будівництво фортець здійснювалось біля козацьких поселень, або на місцях давніх городищ.

3. Встановлено, що у формуванні і розвитку повітових міст і військових поселень, до яких належав Єлисаветград (Кропивницький), важливу роль відігравала державна система контролю та регулювання архітектурно-будівельної діяльності на основі застосування системи «зразкових» проектів. З'ясовано, що у військових поселеннях зведення житлових і громадських будівель відбувалось виключно за «зразковими» проектами. Визначена відповідність стилістичних змін «зразкових» проектів змінам стилістичних напрямів архітектури Європи і Російської імперії; змін типологічного розвитку забудови відповідно до соціально - економічного розвитку держави. Забудова провінційних поселень завдяки інституту міських архітекторів, започаткованому у 1820 р. р., а також в результаті послабленні державного контролю АБД у провінції, поступово набувала самобутніх рис.

4. Визначені етапи європейського і столичного розвитку архітектурних стилів XIX – початку XX ст., їх зв'язок з розвитком провінційної архітектури. Охарактеризовані особливості розвитку напрямів і течій еkleктики і історизму середини і кінця XIX ст. в архітектурі: перший етап розвитку еkleктизму 1840-х – 1870-х р. р., романтичний класицизм; другий етап – еkleктика (1850 – 1903-ті р. р.) – розгалуження напрямів стилю на академічний, неакадемічний, раціоналістичний; третій етап – історизм (1870 – 1903-ті р. р.). Найважливішим критерієм у виборі стильового напрямку було функціональне призначення будівлі, наявність будівельної бази, вподобання та матеріальний статок замовника.

Кінець XIX – початок XX ст. відзначені розвитком стилю модерн. Визначені і охарактеризовані етапи його розвитку: кінець XIX ст. – протомодерн; 1901 – 1914 рр. – розвиток декоративного модерну; 1907 – 1914 рр. – розвиток модернізованих неостилів; 1911 – 1916 рр. – розвиток раціоналістичних рис у модерні.

5. Визначені етапи архітектурного розвитку міста:

Етап 1 (1754 – 1798-ті рр.) – Фортеця Св. Єлисавети, з військовим посадом на

правобережжі р. Інгул, і форштадтом (Подолом) з міщанськими слободами – на лівобережжі (Подолі), була збудована біля козацьких поселень Лелеківка, Завадівка. Військова адміністрація знаходилась у фортеці, цивільна адміністрація (магістрат) – на лівому березі р. Інгул. Фортеця з дерев'яною церквою та баштою адмінбудівлі, дерев'яні церкви у передмісті Биковому та на Подолі слугували містобудівними домінантами.

Етап 2 (1798 – 1845-ті рр.) – з перетворенням міста у внутрішнє військове поселення центр військової адміністрації формується на межі передмістя Ковалівка і вул. Дворцової з влаштуванням кавалерійського бульвару; центр цивільної адміністрації формується на розі вул. Дворцової та вул. В. Перспективної з формуванням Міського скверу. Архітектурними домінантами стають кам'яні церкви, збудовані на місці дерев'яних, а також Ковалівська церква.

Етап 3 (1845 – 1865-ті рр.) – в результаті політико-адміністративних реформ збільшилися територія навколишніх сіл: Масляниківки, Арнаутово, Кущівки. Формувалось передмістя Ковалівка. Вздовж р. Інгул формувались промислові квартали. В межах вул. В. Перспективної, Дворцової (Театральної) та Петровської (Т. Шевченка) будувались кращі громадські (державні, фінансові, торгові, глядацькі) установи, сакральні споруди та житлові будинки (готелі, заїжджі двори, особняки, садибні будинки).

Етап 4 (1865 – 1915-ті рр.) – в результаті політико-адміністративних реформ територія міста зросла за рахунок робітничих районів: Кущівка (1898 р.), Завадівка (1907 р.), Новомиколаївка (1911 р.) – на північ за залізницею, Сугоклеївка (1912 р.) – на захід від Пермського передмістя, спланованими за новітніми містобудівними вимогами. Зросла площа передмість Великої Балки, Катранівки, Озерної Балки; центру міста, що забудовувався репрезентативними спорудами глядацьких, освітніх, торгових, конторських закладів, прибутковими будинками, особняками.

Визначено стан збереженості об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. та їх локалізацію. Об'єкти дослідження зосереджені переважно в межах вул. Пашутинської – пров. Театрального; вул. Преображенської – Т. Шевченка і переважно мають частково збережений стан.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІТЕКТУРИ

М. КРОПИВНИЦЬКОГО

2.1. Загальна методика та етапи наукового дослідження

Об'єктом дослідження обрана архітектурно-планувальна структура м. Єлисаветграда (Кропивницького), що склалась у кінці XIX – на початку XX ст., – у період його соціального і економічного піднесення. У місті формувалося яскраве багатоаспектне архітектурне середовище, цікаве як з точки зору просторово-планувальної організації міста, так і особливостей формування функціональної типології, композиційної структури і стилістичних прийомів оздоблення будинків.

Методологія наукового дослідження – це сукупність прийомів та операцій практичного і теоретичного пізнання дійсності. Складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності її вивчення у системі координат, що задаються різними методологічними рівнями (рис.2.1).

Рівні наукового пізнання поділяються на емпіричний, загальнонауковий, теоретичний: міждисциплінарний і фаховий [159].

Емпіричні методи дослідження спрямовані на вивчення, точний опис і детальне дослідження різних об'єктів, явищ і процесів і сприяють поглибленню вивчення їх кількісних і якісних характеристик. Методологічними прийомами емпіричного дослідження є спостереження, опис, фотофіксація, графоаналітичний метод, графічна реконструкція та ін.

Загальнонаукова методологія є інструментом у пізнанні дійсності і складається з таких методологічних прийомів, як аналіз, синтез, індукція і дедукція, порівняння, критичне порівняння та ін.

Основою теоретичних наукових досліджень є системний підхід, який розглядає об'єкти, як сформовані багатокomпонентні незалежні цілісності – системи, підсистеми яких стійко пов'язані між собою за критеріями, визначеними завданнями дослідження, які у свою чергу розчленовуються на більш дрібні

2.1

ЗАГАЛЬНА МЕТОДИКА ТА ЕТАПИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Структура наукового дослідження

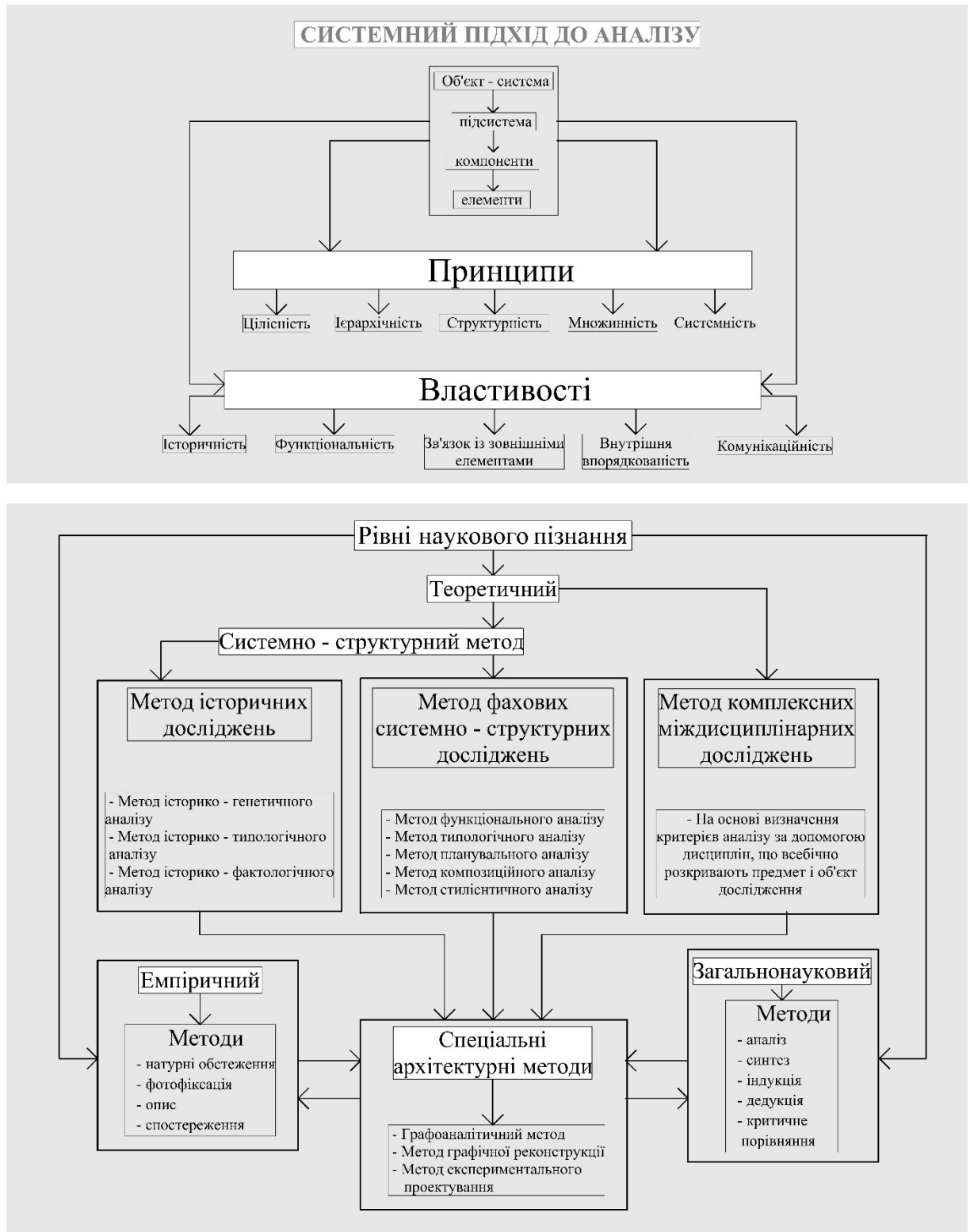

Рис. 2.1. Загальна методика та етапи наукового дослідження. Структура наукового дослідження.

компоненти, і так до первинних (неподільних) елементів. Система може бути елементом більш складної системи і в своєму розвитку зазнавати впливу і впливати на зовнішні елементи, з якими пов'язана [44].

Елементи системи визначаються вихідними положеннями – принципами: цілісністю, ієрархічністю, історичністю, структурністю, множинністю, системністю.

Цілісність системи, це така взаємодія всіх елементів, яка завжди приводить до її рівноваги і стабільності.

Структурність визначає можливість розділення системи на компоненти і встановлення характеру зв'язків між ними.

Ієрархічність визначає кожний елемент системи, як систему із власною структурою.

Множинність дозволяє створювати описові моделі елементів системи і самої системи за різними критеріями.

Системність – це властивість об'єкта мати ознаки елементів системи.

Принципи визначають властивості системи: комунікаційність, функціональність, історичність, внутрішню впорядкованість, зв'язок із зовнішніми факторами.

Комунікаційність – характер зв'язків системи із зовнішнім середовищем і його впливу на систему;

Функціональність – функції системи і варіанти їх використання;

Історичність – умови формування і розвитку системи, етапи розвитку (ретроспектива), тенденції і закономірності її розвитку (перспектива) [24];

Структурування об'єктів дослідження архітектури за функціональними, планувальними, композиційними та стилістичними ознаками, відбувається через послідовне застосування загальнонаукових (метод порівняльного аналізу, індукції і дедукції) теоретичних методів на основі системного підходу та спеціальних (фахових) методів дослідження (іконографічний, графоаналітичний методи та ін.) з виконанням натурних обстежень об'єктів архітектури, обмірів їх форм.

Методи системного аналізу поділяються на системно-структурного, який

дозволяє встановити внутрішні зв'язки між елементами системи, що дозволяє отримати уявлення про організацію внутрішніх зв'язків досліджуваної системи, та системно-функціонального, що виявляє функції, для виконання яких створені відповідні структурні системи з алгоритмами процесів.

Системний підхід також складається з методу системно-історичного аналізу, що виявляє схожість і відмінність між явищами, які вивчаються, визначає їхню генетичну спорідненість (зв'язок за походженням) та виявляє загальне й специфічне в їхньому розвитку. Для здійснення дослідження компоненти системи визначаються, формалізуються і структуруються за критеріями і ознаками (характеристиками).

Системно-історичний аналіз включає в себе метод історико-генетичного аналізу, метою якого є визначення стану характеристик об'єкта у історичному розвитку, виявлення чинників, що призвели до формування, або зміни стану; метод історико-фактологічного аналізу, який з'ясовує часові межі змін характеристик.

Метод комплексного міждисциплінарного дослідження дозволяє виявити характеристики, які уточнюють особливості становлення функціональних і структурних зв'язків об'єкта під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників.

Для дослідження об'єктів архітектури застосовуються спеціалізовані емпіричні архітектурні методи: графоаналітичний, метод графічної реконструкції, які дозволяють провести теоретичні спеціальні дослідження.

Основою роботи стало поетапне виконання дослідницьких завдань (рис. 2.2) які визначаються організаційною структурою дисертації.

Послідовність виконання дослідження

Стадія I – Розгляд передумов розвитку архітектури м. Кропивницького на основі аналізу і систематизації наукових і архівних джерел за темою дослідження, при яких були задіяні методи міждисциплінарного наукового дослідження; методи історичного аналізу; метод критичного та порівняльного аналізу; термінологічні уточнення понять; аналіз літературних та наукових джерел; метод індукції та дедукції.

За допомогою загальнонаукових методів аналізу і систематизації джерел

2.2

ЗАГАЛЬНА МЕТОДИКА ТА ПОСЛІДОВНІСТЬ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Стадії і методи виконання наукового дослідження

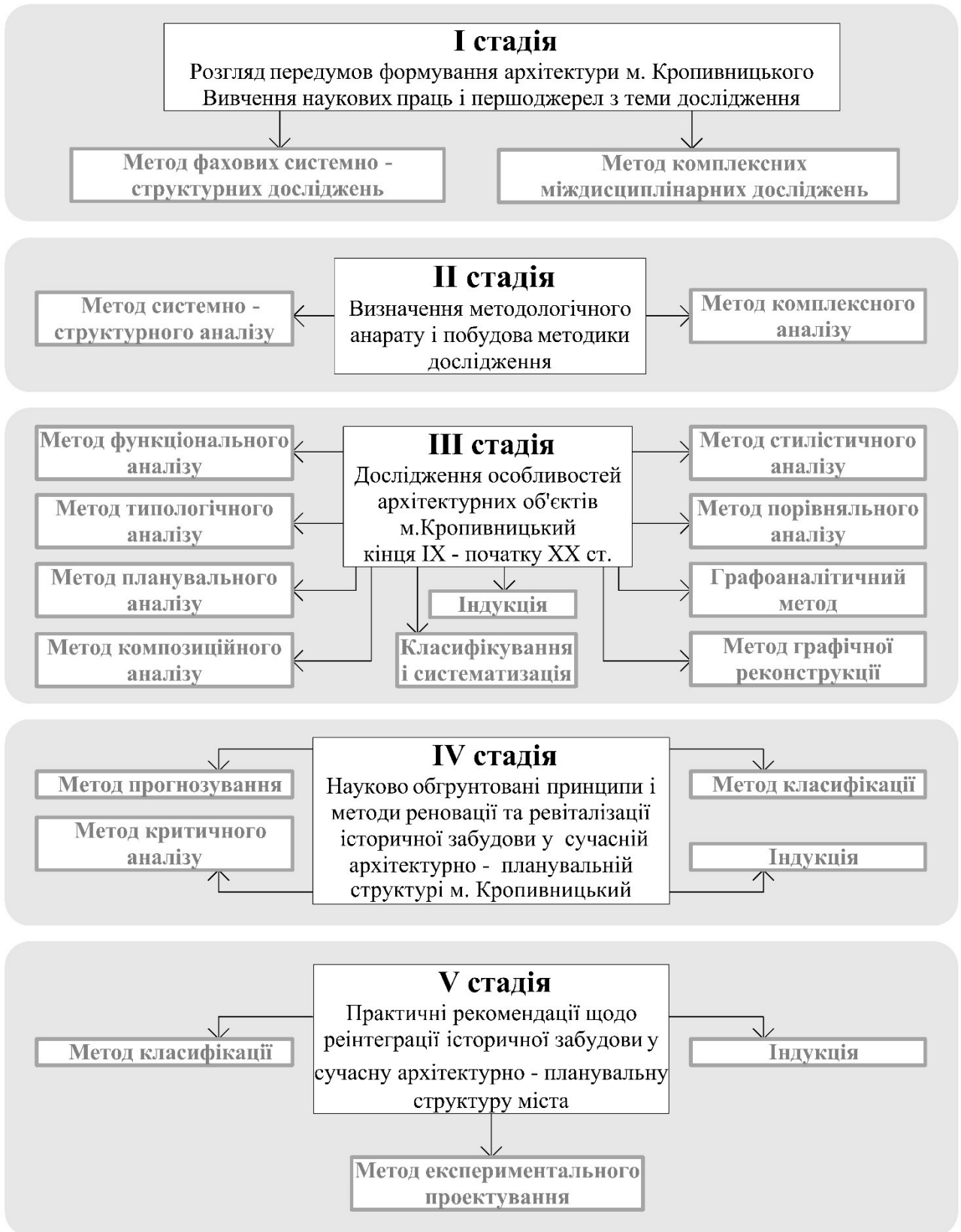

Рис.2. 2. Стадії і методи виконання дослідження.

інформації з основних напрямів дослідницької діяльності (переважно аналітичних праць вітчизняних та закордонних фахівців) автором сформована інформаційна база дослідження:

За допомогою критичного і порівняльного аналізу опрацьовані кандидатські дисертації за темою дослідження, енциклопедичні видання, наукова періодика, краєзнавча література кількістю 150 наукових праць; сучасна науково-проектна документація; аналітичні матеріали історико-архітектурного опорного плану з визначенням охоронних зон 2020 р. (УДІКС).

Зібрані і опрацьовані матеріали з суміжних дисциплін: історико-фортифікаційні та історико-культурні дослідження виникнення і розвитку земляних фортець часів Київської Русі, Польсько-Литовського князівства, Січового козацтва, захисних ліній та воєнізованих областей Російської імперії XVIII ст., дослідження аспектів державного регулювання АБД в Російській імперії.

Також був використаний метод першоджерел, який полягає у вивченні наявних архівних матеріалів ДАКіро, ДАОО, ЦДАМЛМ, ДНАББ ім. В. Заболотного, НБУВ, ОУНБ ім. Д. Чижевського, КОКМ, КОХММ О. О. Осмьборкіна: описових, картографічних та іконографічних.

У результаті аналізу матеріалів визначено коло недосліджених питань і виявлено проблематику наукового дослідження, визначено тему, обґрунтовано актуальність дослідження, мету і завдання дисертаційної роботи.

Паралельно з аналізом літературних та архівних джерел були проведені емпіричні дослідження: натурні обстеження, що включають обмірні роботи, спостереження, групування об'єктів дослідження за аналітичними критеріями. Результатом натурних обстежень стали фотофіксація сучасного стану історичної забудови Єлисаветграда, описи та обмірні креслення досліджуваних будівель.

Методом історико-генетичного аналізу із залученням інформації інших фахових наукових спрямувань були з'ясовані політико-економічні та географічно-ландшафтні чинники заснування і розвитку міста, особливості формування етнокультурного та суспільного тла. Методом історико-фактологічного аналізу були визначені факти, що вплинули на розвиток архітектури та містобудування

Єлисаветграда другої половини XVIII ст. – початку XX ст., був виявлений вплив соціокультурного контексту на містобудівний і архітектурний розвиток м. Кропивницького (Єлисаветграда) [137; 143; 160].

Методом дедукції проаналізовані правові регуляторні аспекти архітектурно-будівельної діяльності повітових і військових поселень Російської імперії та проаналізовані принципи формування і розвитку архітектурного стилеутворення на теренах України (напрямів і течій).

Отримані аналітичні матеріали, оброблені за допомогою спеціального методу графоаналітичного зіставлення історичних картографічних матеріалів і сучасної векторної топогеодезичної підоснови, а також методу порівняння іконографічних матеріалів з результатами фотофіксації та натурних обстежень, з їх наступною типологічною систематизацією, лягли в основу розробки аналітичних таблиць та схем, в яких наочно демонструються особливості формування архітектурно-розпланувальної структури м. Єлисаветграда.

Методом періодизації та узагальнення визначені основні етапи архітектурно-містобудівного розвитку Єлисаветграда.

Стадія II – визначення методологічного апарату і побудова методики дослідження. Розглянуто структуру принципів наукового аналізу об'єктів дослідження, визначений методологічний апарат системного підходу до теоретичних досліджень архітектури, який складається з методів історичних досліджень, методів фахових системно-структурних досліджень і методів комплексних міждисциплінарних досліджень. Використання такої методики дозволяє всебічно і ґрунтовно дослідити особливості досліджуваних об'єктів.

Стадія III – системний аналіз об'єктів забудови м. Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. (рис. 2.2). Метод системно-структурного аналізу архітектурної форми, запропонований Ю. Івашко [97], дозволяє розглянути архітектуру м. Єлисаветграда досліджуваного періоду як цілісну систему з ієрархічною побудовою структур: архітектурно-розпланувальна структура міста, структура забудови земельних ділянок відносно вулиць, планувальна структура будівель, композиційна структура фасадів будівлі, структурний елемент і архітектурна

деталь, що визначають масштаб будівлі.

На основі методів типологічного, функціонального, композиційного та стильового аналізу проаналізовані якісні характеристики будівель та визначені основні типологічні групи за функціональним призначенням, топологічними, планувальними та композиційними вирішеннями. Функціональний аналіз проведений з метою виявлення етапів і характеру формування функціональних зон та їх локалізації в історичному центрі міста шляхом опрацювання методами порівняльного аналізу та систематизації результатів архівних матеріалів КООБТІ, ДАКіро, краєзнавчих і історико-культурних розвідок та натурного обстеження.

Типологічний аналіз проведений з метою виявлення архітектурно-планувальних тенденцій в архітектурі різних функціонально обумовлених груп, на основі систематизації результатів натурного обстеження та архівних матеріалів КООБТІ на декількох рівнях: за способом розташування у системі міської забудови (топологічна характеристика), за конфігурацією плану та за планувальною структурою приміщень.

Композиційний аналіз об'єктів архітектурної спадщини виконаний на основі методу графічної реконструкції із застосуванням сучасної фотофіксації, натурних обмірів та вивчення іконографічних матеріалів і полягає у класифікації композиційних принципів фасадних рішень досліджуваних будівель на основі аналізу характеру розміщення груп вертикальних і горизонтальних членувань та особливостей застосування структурних елементів фасадів будівель, зумовленого стильовими концепціями періоду проектування та функціональними вимогами. Результати досліджень викладені у аналітичних таблицях.

Стильовий метод заснований на типологічній класифікації за стильовими напрямками і видами: визначені переважні історичні прототипи (референти) і актуальні аналоги архітектури, пластичних властивостей будівельних конструкцій і матеріалів (паттерни), що застосовувались в будинках Єлисаветграда кінця XIX ст. – початку XX ст. Виявлені особливості впливу архітектури європейських та російських архітектурних центрів на композиційне вирішення фасадів будівель, їх декоративного оздоблення, які застосовувались в забудови міста Кропивницького

кінця XIX – початку XX ст. з метою зазначення її місця у загальному розвитку архітектури України.

На основі отриманих висновків, визначено до опрацювання кількість найбільш знакових будівель досліджуваного періоду – всього 114 об'єктів.

Стадія IV – визначення тенденцій застосування композиційно-стильових особливостей об'єктів дослідження у формуванні архітектурно-планувальної структури історичного центру м. Кропивницького протягом XX – початку XXI ст. на основі застосування методів критичного і порівняльного аналізу. Методом дедукції визначені фактори змін і умови збереження архітектурної спадщини в результаті економіко-політичних і соціокультурних змін суспільства. Простежена архітектурна діяльність у розбудові історичного центру м. Кіровограда (Єлисаветграда – Кропивницького) протягом XX – початку XXI ст..

Методом узагальнення результатів порівняльного і критичного аналізу емпіричних та теоретичних досліджень сучасних напрямів збереження та реабілітації об'єктів архітектурної спадщини, визначені актуальні для м. Кропивницького принципи і прийоми регенерації і перетворення об'єктів архітектурної спадщини задля створення наслідуваного, цілісного, виразного архітектурно-планувального середовища історичного центру міста задніпровської України.

Стадія V – на основі методу узагальнення результатів архітектурного розвитку центру міста на початку XXI ст., виявлені нагальні виклики, які мають бути подолані. Надані практичні рекомендації щодо алгоритму вирішення проблем відновлення та інтеграції об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. до ареалу сучасного центру м. Кропивницького на основі експериментальних і реалізованих проектних пропозицій за участю автора. Оформлено висновки (рис. 2.2).

Методи дослідження є взаємообумовленими, логічно послідовними. Взаємообумовленість цих методів забезпечує всебічне та глибоке вивчення особливостей формування і розвитку архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.: принципів її планувальної, композиційної і стилістичної побудови,

здля їх врахування у подальших архітектурно-планувальних заходах по створенню сталого, цілісного, автентичного архітектурного середовища центральної частини міста.

2.2. Методика дослідження впливу типологічних чинників на розміщення будівель в структурі міста та на особливості їх планувальних рішень

Для досліджень впливу типологічних чинників на розміщення будівель у структурі міста та особливості їхніх планувальних рішень було встановлено критерії системно-структурного аналізу: за функціональним призначенням, топологічними, планувальними характеристиками.

Метод функціонального і типологічного аналізу застосований для визначення особливостей формування об'єктів архітектурної спадщини за функціональним призначенням: характеру його впливу на розташування об'єктів у структурі міста, кварталу, на ділянці, що позначалось на конфігурації планів та планувальній структурі внутрішніх приміщень будівель. Були визначені головні функціонально-типологічні групи громадських та житлових будівель.

Планувальний аналіз проведений з метою виявлення архітектурно-планувальних ознак, характерних для різних функціонально обумовлених груп, на основі результатів графічних реконструкцій архівних матеріалів [172] та натурних обстежень. Систематизація отриманих результатів уможливила типологію за обраними критеріями.

Розвиток планувальної структури міста Єлисаветград (Кропивницького) відображав соціально-економічні процеси та розвиток будівельної справи міста. Реформи 1861 р., та скасування статусу військового поселення 1865 р. вплинули на різке збільшення міського населення та стрімкий розвиток типології промислових, громадських і житлових будівель, що виразилось у формуванні функціонально-планувальних осередків відповідно до станового складу власників (рис. 2.3).

За опрацьованими архівними і літературними джерелами виявлено, що за вартістю земельних ділянок місто поділялось на три частини [73, с. 202; 226]:

2.3

ВПЛИВ ТИПОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗМІЩЕННЯ БУДІВЕЛЬ В СТРУКТУРІ МІСТА

Функціональний аналіз території центру м. Кропивницького і розташування досліджуваних об'єктів забудови кінця XIX - початку XX ст.

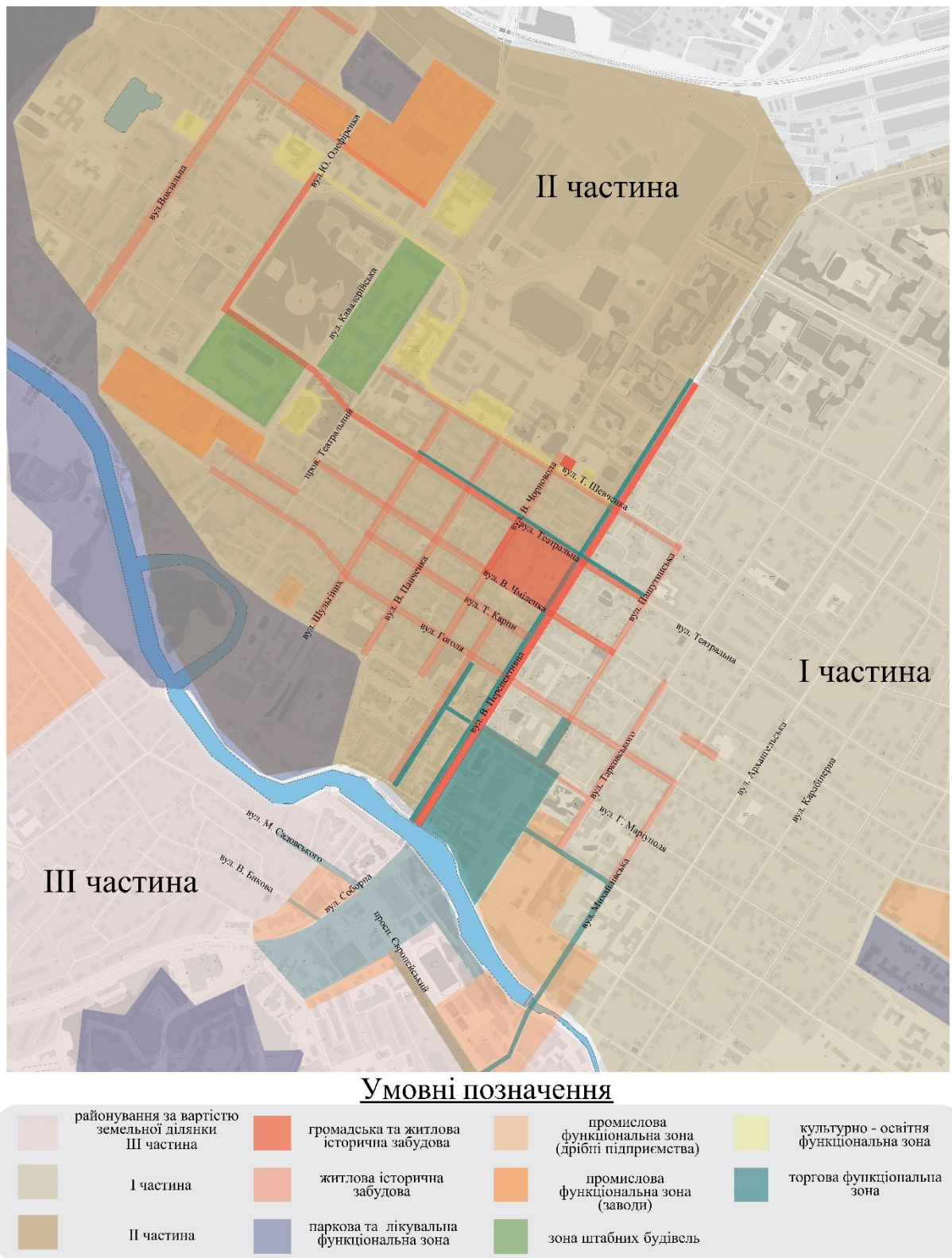

Рис. 2.3. Функціональний аналіз території центру м. Кропивницького і розташування досліджуваних об'єктів забудови кінця XIX – початку XX ст.

Друга частина – найдорожча: лівобережна частина р. Інгул північніше вул. В. Перспективної;

Перша частина – менш вартісна: лівобережна частина р. Інгул південніше вул. В. Перспективної до вул. Костопальної (Олександрійської);

Третя частина – дешевша: правобережна частина р. Інгул – вул. В. і Н. Бикові; вул. В. і Н. Пермські;

Новобудови передмість призначались для незаможних власників.

Отже, вул. В. Перспективна, як межа між найбільш дорожчими районами, забудовувалась репрезентативними державними і фінансовими установами (будівлі присутствених місць, (площа Героїв Майдану, 1); будівля повітового відділення державного банку (вул. В. Перспективна, 33); кращими крамницями («Пасаж» по вул. В. Перспективна, 60; будинок М. Соловйова по вул. В. Чміленка 84/37); готелями (готель Г. Гольденберг по вул. В. Перспективній, 38/33; вул. Театральній, 33; готель «Північний» А. і С. Барських по вул. В. Перспективній, 31; заїжджий двір І. Шполянського по вул. В. Перспективній, 60.

Від передмістя Ковалівка до вул. В. Перспективної йшла вул. Дворцова (Театральна) – візитівка міста, яка складалась з найрозкішніших готелів з ресторанами (будинок Н. Гунькіної по вул. Театральна, 22/8; готель Ж. Коваленко по вул. Театральна, 9; готель М. Маріані по вул. Театральна 13; (не зберігся); готель «Палас» Е. Гюнтера по вул. Театральна, 28); глядацьких закладів (зимовий театр Г. Трамбицького по вул. Театральна, 4; театру «Казка» у будинку Г. Волохіна, вул. Театральна, 10; біоскопів «Зірка» в готелі Маріані; «Олімп» у будинку Г. Волохіна по вул. Театральна, 11; «Ілюзія» у будинку М. Соловйова по вул. Театральна, 13 (не зберігся); крамниць на перших поверхах житлових і прибуткових будинків.

На вул. Т. Шевченка (Петровській) розміщувались освітні заклади: жіноча гімназія по вул. Т. Шевченка, 1; чоловіча гімназія по вул. Т. Шевченка, 3; приватна гімназія М. Д. Гослен по вул. Т. Шевченка, 9. У будинку по вул. Т. Шевченка, 7/17 знаходилась земська управа.

На прилеглих вулицях другої частини (вул. Іванівська (В. Чорновола), вул. Інгульська (В. Панченка), вул. Миргородська (вул. Шульгіних) будувались

особняки (вул. В. Панченка, 4; 14; вул. Театральна, 11; вул. Шульгіних, 4); одноповерхові конторські будівлі (вул. Т. Карпи, 44а; вул. В. Чорновола, 46); прибуткові будинки (вул. В. Панченка, 3; вул. В. Панченка, 5; вул. В. Панченка, 7/17; 6/15; вул. В. Чорновола 37/74) та ін.

Прирічкова зона р. Інгул відводилась під дачі, або сади (бульвари і парки).

Перша частина міста відводилась для мешкання євреїв і поділялась на дві функціональні зони: промислової і житлової. В житловій забудові були розташовані головні громадські і сакральні будівлі – Велика Хоральна Синагога (вул. В. Чміленка, 90а), молитовна школа Бес-Гамедріш (вул. Т. Карпи, 65 (не збереглась), хедер (вул. Т. Карпи, 85/59), єврейська лікарня (вул. Г. Маріуполя (Преображенська), 79) та ін.

Промисловий осередок першої частини формувався протягом другої половини XVIII – початку XX ст. розташовувалась західніше вул. Преображенської (Г. Маріуполя) і південніше більшого (великого) ринку до р. Інгул з розміщенням млинів братів Озерянських (вул. Олександрівська (А. Тарковського), 75); братів Коганів (вул. Михайлівська, 88), ректифікаційного заводу Л. Долинського, (вул. Михайлівська, 87), кондитерської фабрики Вінера (вул. Покровська, 6) та ін. Забудова промислової зони супроводжувалась будівництвом заїжджих дворів з магазинами (вул. Пашутинська, 69, 71, 73 [240, с. 68; 245, с. 51] (частково збереглась планувальна структура), житлових будинків садибного типу (вул. А. Тарковського, 63) та прибуткових будинків (вул. А. Тарковського, 82; вул. Михайлівська, 82).

Північніше першого і другого районів з 1869 р. пролягала залізниця, біля якої сформувався новий промисловий осередок: завод Р. і Т. Ельворті (вул. Київська – Чигиринська – Вигонна (вул. П. Р. Поповича) в межах вул. Бульварної (Ю. Олефіренка) – вул. Кавалерійської). Промислові підприємства біля залізниці розміщувались на території другої частини: біля вул. Вокзальної на розі з вул. Гоголя і Т. Карпи (відповідно чавуно-ливарний завод Ф. Кличка і машинобудівний завод А. Шкловського [82, с. 118; 87, с. 15]); на розі вул. Костельної і Київської (механічний і чавуно - ливарний завод Ч. і Т. Чопінських [82, с. 118; 86, с. 21зв, с.

165]). Західніше заводу Ельворті на розі вул. Костельної (Г. Дмитрян) та вул. Чигиринської була побудована лікарня Червоного Хреста Св. Ганни. Територія між вул. Київською – Вигонною (Поповича); вул. Вокзальною – Костельною (Г. Дмитрян) забудовувалась садибними і прибутковими будинками робітників заводу та промисловців.

Третя частина, протягом XIX ст., забудовувалась, переважно, одноповерховими садибними будинками, як для власного мешкання, так і прибутковими. Деякі з них переобладнувались під невеликі майстерні, крамниці. На початку XX ст. ближче до вул. В. Перспективної були збудовані триповерховий прибутковий будинок (вул. В. Бикова, 80) та велика двоповерхова хлібопекарня Х. Гіршберга (вул. В. Бикова, 82) [240, с. 4].

За планувальними характеристиками архітектура досліджуваних будівель залежала від особливостей міського планування, основу якого становила регулярна квартальна схема. Ділянки розплановувались, переважно, за парцельовим принципом. Периметральна житлова забудова характерна для садибних житлових будинків.

За характером розміщення у системі міської забудови (топологічна характеристика) житлові та громадські будівлі умовно класифіковані на:

- будівлі, розташовані по лінії забудови вулиці;
- блокована забудова, що утворює суцільний фронт;
- рядова забудова з розривами (переважна);
- окремо розташовані будівлі у загальному фронті вулиць;
- будівлі, розташовані на перехресті вулиць;
- будівлі, розташовані в глибині земельної ділянки.

Фронтально розміщені головні будівлі на ділянках мали мінімально вузький вуличний фронт і розвиток об'ємів у глибину ділянок. Вікна основних приміщень та входи у будинки планувались з боку вулиці. З урахуванням цих обставин, у передній частині об'єму розміщувалися вхідні групи і кімнати для прийому відвідувачів. Всі інші приміщення (допоміжні, індивідуальні) групувались в глибині будівлі і мали зв'язок із заднім двором, або садом через вхід, організований

додатково.

Кутові будинки мали два вуличних фасади і слугували виразним просторовим акцентом забудови. У кутовій частині і на вуличних фасадах розміщувались вхідні групи у репрезентативні приміщення, у торцевих частинах вуличних фасадів розміщувались входи у допоміжні, службові приміщення.

Будинки, розташовані в глибині ділянки, які мали загальноміську громадську значущість, розвивались протягом тривалого часу, поєднували декілька функцій, тому вони мали ускладнені планувальні характеристики.

Функціональне призначення будівель диктувало форму плану будинку і структуру розташування його приміщень. В архітектурі м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. визначені три типи конфігурації плану, які притаманні як рядовій (фронтальній), так і кутовій забудові :

- наближена до прямокутної форма;
- Г-подібна, П-подібна, Ш-подібна і Н-подібна форма;
- складна форма плану, що визначалась вимогами до забезпечення функціональних процесів.

Архітектурно-планувальні схеми розташування внутрішніх приміщень будівель встановлені за такими типами:

- анфіладна схема (групування приміщень з наскрізним проходом);
- коридорна схема (групування приміщень по боках спільної горизонтальної комунікації);
- зальна схема (великий простір (можливо хол), на який звернено входи інших менших приміщень);
- чарункова схема, яка характерна для невеликих торгових закладів, розташованих у прибуткових будинках;
- секційна схема, яка характерна для житлових будинків з однією, або кількома сходовими клітинами, з площадок яких вели входи до квартир;
- змішана схема (поєднання кількох схем групування).

Громадські будівлі за функціональною типологією поділялись на культурно-освітні (глядацькі, музейні, шкільні), сакральні, адміністративні і фінансові, торгові

2.4

ВПЛИВ ТИПОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА
РОЗПЛАНУВАННЯ БУДІВЕЛЬ

Типологічний аналіз планувальної структури громадських будівель м. Кропивницький кінця XIX - початку XX ст.

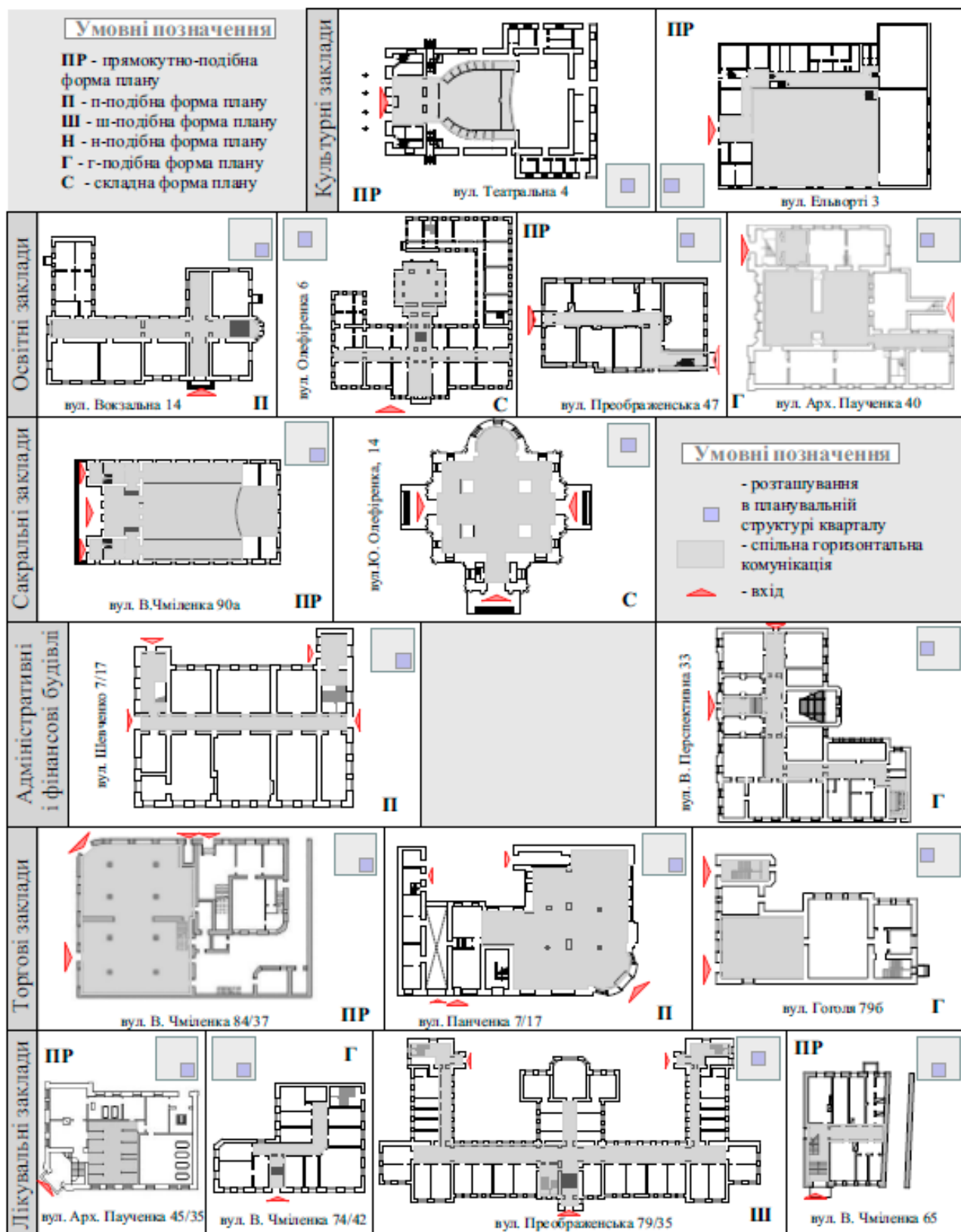

Рис. 2.4. Типологічний аналіз планувальної структури громадських будівель.

і лікувальні (рис. 2.4).

Глядацькі заклади – зимовий театр Г. В. Трамбицького та «робітничка аудиторія» (народний будинок) заводу Т. і Р. Ельворті: будівлі мали наближену до прямокутної форму плану і, типовий для видовищних закладів, зальний тип планувальної структури основних приміщень.

Зимовий театр Г. В. Трамбицького (вул. Театральна, 4, [100; 146; 148; 172]) являв собою економічний тип театральної будівлі. Будівля розташована в глибині земельної ділянки по вул. Театральній, правим боком вздовж вул. Кавалерійської.

Вхідний хол вів до фойє першого поверху і мав бічні сходові клітини, що вели до фойє другого поверху. Під ними розміщувались театральна каса і службові приміщення. Основна частина складалась з вузької двоповерхової кулуарної частини, яка була відділена від заокругленого глядацького залу тонкою перегородкою і мала кутові сходи, що вели до фойє другого поверху, окремого виходу з міжповерхової площадки на вулицю, а також балконів бельєтажу і двох верхніх ярусів. Зал мав партер з ложами бенуару. Службові приміщення театру мали окремі входи і огортали сцену за анфіладно-коридорною планувальною структурою приміщень.

Будівля «робітничої аудиторії» (тип народного будинку) заводу Р. і Т. Ельворті (вул. Р. і Т. Ельворті, 3 [172]), була розташована окремо по лінії забудови вулиці і мала двоповерхову вхідну частину та одноповерхову двоярусну – зальну. Допоміжні приміщення групувались зліва від зальної частини за коридорною планувальною схемою.

Освітні заклади поділялись на:

Одноповерхова будівля історико - географічного музею (КОКМ) – (вул. арх. Я. Паученка, 40 [172; 77, с. 30; 79, с. 173зв]) – колишнього особняку А. Барського, що разом із воротами і хвірткою складала фронтальну комбіновану суцільну забудову по лінії вулиці, мала наближену до прямокутної форму плану, зально-анфіладну планувальну структуру внутрішніх приміщень.

1. Ремісничо-грамотне (вул. Вокзальна, 14 [88; 130; 172; 174], техн. К. Шостовський; арх. Л. Любельський) і народне училища ім. О. Пушкіна (вул.

Шумілова, 30 [146; 172], арх. О. Лішневський) розміщені в глибині ділянки, мали відповідно Г- і П- подібну форми плану, обернену у глибину ділянки; коридорну систему планувальної структури внутрішніх приміщень.

2. Будівля земського реального училища (вул. Ю. Олефіренка, 6) [172] розташована в глибині ділянки, будувалась в декілька етапів протягом 1870 – 1898 рр. [146; 160] і мала у своєму складі навчальні, сакральні і житлові приміщення. Тому форма плану з прямолінійним вуличним фасадом була ускладнена у дворовий бік з влаштуванням внутрішніх напіввідкритих дворів, та мала комбіновану зально-коридорну планувальну структуру внутрішніх приміщень.

3. Будівля громадської жіночої гімназії (вул. Шевченко, 1), (проект О. Лішневського, 1901 р.; будівництво арх. О. Кішкін, 1904 р.;) [172; 265] була окремо розташована по лінії вулиці і мала Н-подібну форму плану з прямолінійним вуличним фасадом: що дозволяла влаштування напіввідкритих внутрішніх дворів на ділянці, – та коридорну планувальну структуру розташування внутрішніх приміщень.

4. Освітній заклад, переобладнаний із житлового будинку М. С. Макарова (вул. Преображенська (Героїв Маріуполя), 47 [172]) був розташований у суцільному фронті вулиці, мав прямокутну форму плану і зально-анфіладну планувальну структуру.

Сакральні споруди:

1. Велика Хоральна Синагога (вул. В. Чміленка, 90а) (1895 – 1901 рр.) [265; 267];

2. Покровський православний храм (вул. Ю. Олефіренка, 14) (1847р. – 1858 р.) [172; 173].

Будівлі мали різні топологічні характеристики розміщення будівель на ділянці, визначені за канонічними принципами: 1. кутове, головний фасад звернений у глиб ділянки; 2. глибинне.

Конфігурація плану також залежала від конфесійних вимог забезпечення проведення релігійних служб: у першому випадку – наближена до прямокутної, у другому – складна.

Структура внутрішніх приміщень комбінована:

1. вхідна частина – триповерхова, зальна, мала п'ять окремих входів до установи: три – до центрального фойє і два – до сходових фойє. Фойє мали анфіладні входи до молитовного залу, та бічні – між фойє. Молитовний зал – двосвітний, одноповерховий, з П - подібною галереєю.

2. вхідна частина – нартекс, анфіладно сполучений з молитовним залом, мав сходову клітину зліва, що вела на другий поверх до балкону і сходів дзвіниці. Молитовний зал квадратний, одноповерховий, одноапсидний, тринавовий.

Будівлі адміністративних і фінансових установ:

1. Земська управа (вул. Т. Шевченка, 17/7) – багатопрофільна установа з чотирма входами, збудована на основі «зразкового» проекту [172; 215]. Кутове положення на ділянці не впливало на планувальні характеристики: будівля мала наближену до прямокутної конфігурацію плану, чарункову анфіладно-коридорну планувальну структуру внутрішніх приміщень.

2. Будівля окружного суду (просп. Європейський, 2) (1845 р.) [172] колишній особняк К. В. Соколова-Бородкіна, мала наближену до прямокутної форму плану і анфіладно-коридорну планувальну структуру внутрішніх приміщень. Будівля розташована фронтально окремо по лінії вулиці.

3. Будівля повітового відділення державного банку (вул. В. Перспективна, 33) (1896 р. – проєкт і будівництво арх. О. Лішневського, на основі проєкта А. Томішка [146; 172]), розташована у суцільному фронті по лінії вулиці, має Г-подібну форму плану і коридорну планувальну структуру.

Торгові будівлі мали різну топологічну характеристику: кутові будинки (вул. В. Чміленка, 84/37 (1907 – 1911 рр. (арх. Я. Паученко) [172; 81, с. 50; 82, с. 66зв, с. 73, с. 83; 86, с. 19зв, с. 42]; вул. В. Панченка, 17/7 (1914 р. арх. Я. Паученко, будівництво, арх. Л. Любельський [172; 90, с. 65зв; 135, с. 55]) мають наближену до прямокутної форму плану, заокруглений ускладнений кутовий об'єм, та комбіновану планувальну структуру внутрішніх приміщень: зальну – у торговій частині і коридорно-анфіладну – у допоміжній.

Будівля по вул. Гоголя, 79б (будинок Ш. Державця, 1914 р.) [172; 89, с. 226

зв] відрізняється суцільним фронтальним розміщенням по лінії вулиці, має наближену до прямокутної конфігурацію плану і зально-анфіладну планувальну структуру внутрішніх приміщень.

Будівлі лікувальних закладів поділяються на:

1. *Громадські лікарні*: Єврейська лікарня по вул. Преображенській (Героїв Маріуполя), 79 (проектування 1906 р. арх. П. Бартошевич, будівництво 1909 р. [172; 81, с. 16]) і лікарня Червоного Хреста (вул. Г. Дмитрян, 1 (проектування 1901 р. арх. О. Лішневський, будівництво 1901 – 1904 рр. арх. Я. Паученко; О. Кішкін [172; 71, с. 191зв; 73, с. 203зв; 78, с. 360; 111, с. 66; 114, с. 100])), які являють собою комплекси, що складаються з будівлі поліклініки, лікувального корпусу, житлового корпусу, службових і складських приміщень.

Поліклініки розташовані на перехресті вулиць і мають відповідно П-подібну і Г-подібну форми планів та однакову – коридорну планувальну структуру внутрішніх приміщень. Решта корпусів композиційно ув'язані між собою: лікувальні корпуси розташовані у центральній частині ділянки, мають ускладнені форми планів, відповідно до вимог облаштування функціональних процесів (виокремлений операційний блок), та коридорну планувальну структуру внутрішніх приміщень. Допоміжні і службові будівлі розташовані у глибині ділянки, мають чарункові планувальні структури внутрішніх приміщень.

2. Приватні лікарні:

Будівлі приватних лікарень являють собою тип житлового будинку з комерційними приміщеннями на першому поверсі (рис. 2.4).

Лікарня І. Гольденберга (вул. арх. Я. Паученка, 45/35 (1903 р. арх. Я. Паученко [172; 74, с. 138; 87, с. 101]); має кутове розміщення на ділянці, прямокутну форму плану з акцентованим вирішенням вхідного portalу зрізаного кута, зальну планувальну структуру приміщень першого поверху та коридорно-анфіладну – другого поверху.

Лікарня У. Мейтуса (вул. В. Чміленка, 65, 1903 р. арх. Я. Паученко [172; 73, с. 76зв; 74, с. 461; 76, с. 133зв]) мала фронтальне розміщення на ділянці, наближену до прямокутної форму плану, змішану: зально-коридорну планувальну структуру

приміщень.

Лікарня С. Вайсенберга (вул. Чміленка, 74/42 (1901 р. арх. Я. Паученко [172; 213; 71, с. 250зв; 111, с. 182]) має кутове розміщення на ділянці, Г-подібну форму плану, коридорну планувальну структуру приміщень.

Житлові будівлі Єлисаветграда (Кропивницького) поділяються на будівлі постійного мешкання: приватні і прибуткові будинки; і будинки тимчасового мешкання: готелі та заїжджі двори.

Приватні будинки поділяються на особняки, садибні житлові будинки. Прибуткові будинки поділяються на приватні з комерційними приміщеннями на першому поверсі та багатоквартирні, що класифікуються за кількістю квартир на поверсі (рис. 2.5).

Особняки являють собою переважно одноповерхові будинки. Будинки по вул. В. Панченка, 4 (будинок М. Леонтовича; 1911 р. [87, с. 46]); вул. Шульгіних 16/58 (будинок С. Апличесвої;) [172]; вул. Гоголя, 123 (будинок Ф. Єсипової; 1901 р. арх. Я. Паученко; О. Лішневський) [71, с. 462зв; 172; 213] мали наближену до прямокутної конфігурацію плану. Будинки по вул. Гоголя, 28 (1904 р. [73, с. 72; 77, с. 30; 172]); вул. Гоголя, 38 [172]; вул. Театральній, 6/7 [172]; мали Г-подібну форму плану. Для них характерна анфіладно-коридорна планувальна структура внутрішніх приміщень. Особняки мали прибудинкові декоративні, або екзотичні садки. Особняк Р. і Т. Ельворті (вул. Єльворті, 2а; [114; 172] мав два поверхи і типову для англійських котеджів, коридорну планувальну структуру із закритою галереєю на першому поверсі, що з'єднувала вітальню і їдальню.

Входи до особняків влаштовувались фронтально, переважно асиметрично, незалежно від топологічної характеристики.

Житловий будинок садибного типу являв собою різновид прибуткового будинку і поділявся за функціями: житловою – з периметральним розміщенням на ділянці декількох житлових будинків, адреси яких визначалась, як номери квартир (вул. Пашутинська, 39); та промисловою – з периметральним розміщенням на ділянці житлових, складських, виробничих та торгових будівель (будинок У. Мейтуса по вул. В. Пермській, 6). Садибні житлові будинки переважно були

2.5 ВПЛИВ ТИПОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗМІЩЕННЯ БУДІВЕЛЬ В СТРУКТУРІ МІСТА ТА ЇХ РОЗПЛАНУВАННЯ

Типологічний аналіз планувальної структури житлових будівель м. Кропивницький кінця XIX - початку XX ст.

Рис. 2.5. Типологічний аналіз планувальної структури житлових будівель (початок)

одноповерхові (вул. В. Чорновола 46; вул. Шульгіних 21/40; 21; вул. Михайлівська, 73/31). Вони мали прямокутну, або Г-подібну форму плану з анфіладною планувальною структурою внутрішніх приміщень.

Двоповерхові житлові будинки з комерційними приміщеннями на першому поверсі належали представникам інтелігенції: лікарям, інженерам, промисловцям юристам. На першому поверсі розміщувались робочі приміщення власників: лікувальні, конторські; а також комерційні: видовищні, торгові, закладів харчування. Вони мали Г-подібну (вул. Театральна, 10 [84, с. 125; 88, с. 63, с. 157, с. 169, с. 255; 172]; вул. Театральна, 7 [87, с. 220; 172; 241]; вул. Театральна, 23 [172]), або прямокутну форму плану (вул. В. Чорновола, 38 [172; 82]; Театральна, 14 [172]; вул. В. Чорновола, 25 [172]).

У фронтально розташованих будинках входи на сходові клітини розташовувались по центральній осі фасадів, або асиметрично. Кутові будинки, крім фронтальних, мали акцентовані входи на розі вулиць (вул. Театральна 15/6; вул. Театральна, 17/7).

Планувальна структура внутрішніх приміщень першого поверху – чарункова з входами у невеликі торгові, або конторські приміщення, другого поверху – анфіладна у парадній частині, коридорна, або змішана – у приватній.

Двоповерхові прибуткові будинки з поповерховим розміщенням квартир складали суцільний фронт вуличної забудови, мали одну сходову клітину та окремі симетричні вуличні входи до квартир, розташовані на головному фасаді, парцельове планування ділянки, прямокутну (вул. А. Тарковського, 82; вул. Чигиринська, 7 [172]), або Г-подібну (вул. Т. Шевченка, 8 [172]; вул. В. Чміленка, 41 [172]) форму плану з анфіладною планувальною структурою приміщень.

Двоповерхові прибуткові будинки з розміщенням двох квартир на поверсі – найпоширеніший тип прибуткового будинку в Єлисаветграді (Кропивницькому).

Двоповерхові будинки переважно мали стилістично узгоджені брами і хвіртки до дворів і складали суцільний фронт по лінії вулиці. Будинки по вул. В. Панченка, 5 [172] по вул. Шевченка, 68 (буд. Е. Бороди) [172], вул. Шульгіних, 10 (буд. Т. Титова) [91, с. 143; 172]), мали наближену до прямокутної форму плану,

2.6 ВПЛИВ ТИПОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА РОЗМІЩЕННЯ БУДІВЕЛЬ В СТРУКТУРІ МІСТА ТА ЇХ РОЗПЛАНУВАННЯ

Типологічний аналіз планувальної структури житлових будівель м. Кропивницький кінця XIX - початку XX ст.

Рис. 2.6. Типологічний аналіз планувальної структури житлових будівель (закінчення).

центральный головний вхід до сходової клітини, з поповерхових площадок якої вели два входи до симетрично спланованих квартир (рис.2.6).

Двоповерхові кутові будинки (вул. Т. Карпи, 75/ 56 (буд. М. Шполянського) [172; 86, с. 32; 88, с. 146], вул. Т. Карпи 53/44 [172]; вул. Гоголя 67/24 (будинок Т. Титова – двоповерховий) [172] які будувались на початку ХХ ст., мали Г- подібну форму плану, що наслідувала конфігурацію ділянки, окремі входи в житлову частину – знадвору, та у комерційні приміщення – з вулиці, комбіновану планувальну структуру входів: чарункову з вулиці, секційне (за кількістю сходових клітин) планування вхідних приміщень та анфіладне – приміщень квартир.

Двоповерховий будинок лютеранської громади, розташований по вул. А. Тарковського, 68 [172; 89, с. 200] мав видовжену, наближену до прямокутної форму плану, дві секції зі сходовими клітинами у торцевих частинах і коридорно - анфіладну планувальну структуру внутрішніх приміщень.

Триповерховий кутовий прибутковий будинок з розміщенням чотирьох квартир на поверсі по вул. В. Чміленка, 29/6 (будинок Й. Авербуха) [89, с. 160зв, с. 230зв; 90, с. 123зв; 172] мав односекційне планування. Для влаштування більш комфортних входів до квартир, вона мала збільшені сходові площадки.

Для збільшення комерційної привабливості у цокольних поверхах прибуткових будинків влаштовувались житлові, або виробничі приміщення (вул. Театральна, 22/8; вул. арх. Я. Паученка, 40; вул. Т. Шевченка, 68, вул. В. Панченка, 1 та ін.).

Готелі та заїжджі двори поділялись на готелі з номерами - апартаментами, розташованими за секційною планувальною структурою та готелі з номерами - кімнатами за коридорною планувальною структурою.

Готель з номерами-кімнатами, розташованими за секційною планувальною структурою – «Пасаж» по вул. В. Перспективній, 60 [172; 77, с. 12зв; 78, с. 6 зв; 79, с. 32 зв; 80, с. 33; 81, с. 34 зв; 83, с. 17, с. 49, с. 97; 88, с. 153 зв, с. 205 зв; 90, с. 65зв]. Будинок є частиною вуличного фронту і має трьохчастинну форму плану, яка створилась в результаті поетапного будівництва протягом 11 років.

Вулична частина – торгова, має наближену до прямокутної форму плану. Вона

має симетричну двохчастинну зальну планувальну структуру, з фронтальними торцевими входами у торгові приміщення з вулиці, та кутовими – з боку центрального проїзду. Вони вели до залів першого поверху та на сходові марші, що вели до холу між ними і приміщень другого поверху. До холу третього поверху, з якого йшли входи у торгові зали, вів лівий сходовий марш.

Друга частина – прилеглі до торгового закладу два триповерхові корпуси номерів, що створювали П-подібну форму плану разом із торговою частиною, – були збудовані протягом 1903 – 1907 рр. Третя частина – збудовані протягом 1911 – 1915 рр. 2 П-подібні з центральним проїздом корпуси апартаментів в глибині ділянки (не збереглись). Вони мали вбиральні у кожному номері і приміщення ресторану на першому поверсі [172]. Корпуси житлової частини мали комбіновану планувальну структуру: секційну (сходові клітини) і коридорно-анфіладну (номери).

Готелі з номерами-кімнатами – найбільш поширений тип готелів у м. Єлисаветграді (Кропивницькому). Вони розміщувались на розі вулиць (вул. Театральна, 22/8 [172; 73, с. 50; 91, с. 91]; вул. Преображенська, 17/65 [172]), фронтально по лінії вулиці (вул. В. Перспективна, 31 [172; 75, с. 181], вул. Театральна, 33/38 [172; 87, с. 215; 86, с. 285, с. 365]), в глибині ділянки (вул. Гоголя, 44 [77]). За формою плану вони наслідували контур ділянки і були Г-подібними, П-подібними. Перший поверх готелів призначався для комерційного використання (крамниці, конторські приміщення, ресторани) і мав комбіновану: чарункову, або анфіладну планувальну структуру приміщень; другий поверх – житловий, мав коридорну планувальну структуру приміщень (рис. 2.6).

Заїжджі двори (вул. Театральна, 9; [172; 75, с. 55 зв, с. 147 зв, с. 383; 113, с. 148; 116, с. 6]; вул. Пашутинська, 69, 71, 73 [172]) характеризувались партерним розміщенням торгових приміщень у будинку, зверненому на вулицю, розміщенням складських і виробничих приміщень у глибині ділянки і житлових приміщень на другому поверсі головної будівлі. Вони мали Г-подібну і П-подібну форми планів.

Головні фасади установ розміщувались суцільним фронтом по лінії вулиці із заїздом у центрі. Планувальна структура приміщень першого поверху – чарункова,

частково – анфіладна, на другому поверсі – анфіладно-коридорна (рис. 2.6).

До середини XIX ст. в забудові центральної частини Кропивницького переважали одно-двоповерхові дерев'яно-саманні («валерні») будинки, збудовані на основі «зразкових» проектів. Головними забудовниками виступали військовослужбовці, міщани та купці.

З початком активного соціально-економічного розвитку Кропивницького (Єлисаветграда) наприкінці XIX ст. відбуваються значні зміни в архітектурному розвитку: розширюється функціональна типологія та зростає якість новобудов (на початку XX ст. були визначені вулиці центру міста, на яких мала вестись виключно кам'яна забудова). На загальному тлі мішаної одноповерхової забудови виділялись нові двоповерхові (починаючи 1911 р. – триповерхові) житлові та громадські будинки, як в центральній частині міста, так і в передмістях [226].

2.3. Методичні підходи щодо визначення закономірностей композиційних вирішень структурних елементів фасадів будівель

Композиційний аналіз об'єктів архітектурної спадщини ґрунтується на особливостях структурної (морфологічної) побудови фасадів, зумовлених стильовими принципами часу проектування та вимогами до функціональної організації планувальної структури внутрішніх приміщень. Для визначення композиційних принципів фасадних рішень досліджуваних будівель, сформовано класифікацію: за структурною (морфологічною) організацією об'ємних елементів фасаду; класифікація архітектурних деталей, що формують як об'ємні елементи фасадів, так і пластику стін; та класифікація елементів декору.

Базовими категоріями композиції фасаду будівлі є симетричне, чи асиметричне розташування структурних елементів, масштабність їх співвідношень: співвідношення об'єму будівлі до структурних елементів; структурних елементів до деталей. Характер групування і розмір структурних елементів формує їх домінуючу чи підпорядковану функцію та загальну художню виразність фасаду.

Вертикальне групування структурних елементів за ступенем активності визначає головну композиційну вісь площини фасаду і ранжування підпорядкованих осей. Структурування фасадів здійснюються за допомогою елементів пластики стін: ризалітів, портиків, лоджій; елементів завершення: парапетів, аттиків, щипців, фронтонів, башт, бань; об'ємних елементів: еркерів, балконів.

Горизонтальне членування характеризується елементами верхів стіни (парапетів, карнизів), елементами ярусного поділу (міжповерхові карнизні пояски, тяги), зміною характеру рустування, форм прорізів, характеру масштабності оздоблення та декору за поверхами [177].

Для найбільш характерних композиційних рішень фасадів були виконані фотофіксації і натурні обміри, які стали основою аналізу їх формотворчих характеристик. У результаті проведеного попереднього аналізу досліджуваних будівель Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. було виявлено наявність симетричних, асиметричних і дисиметричних композиційних схем.

Симетрична центрально-осьова композиція фасаду. Переважним елементом фасадної композиції виявлено ризаліт. Центральний ризаліт будинку по вул. В. Чорновола, 38, обмежений пілястрами, акцентований центральним входом у будинок і балконом з металевою огорожею другого поверху. Верх ризаліту декорований великим щипцем мезоніну, з контуром пониженої арки, що поєднує три вікна, простінки яких декоровані підвищеними пілонами (рис. 2.10). Центральна частина будинку по вул. Гоголя, 38 обмежена композитними канельованими пілястрами, які завершуються парапетними стовпчиками обабіч аттику складної криволінійної форми, оздобленого картушем з маскаронем в ніші тимпану та гірляндами обабіч.

Центральна частина фасаду будинку по вул. Т. Шевченка, 68/28 (рис.2.10) виділена ризалітом, завершеним симетричним модерним щипцем з люнетом. Вісь підкреслена вхідним перспективним готичним порталом, над яким розташований великий криволінійний бетонний кронштейн, що підтримує п'ятикутний еркер з геометризованим розкрепованим карнизом.

2.7

ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМПОЗИЦІЙНИХ ВИРІШЕНЬ
СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФАСАДІВ БУДІВЕЛЬКомпозиційний аналіз морфологічної структури будівель
м. Кропивницький кінця XIX ст.

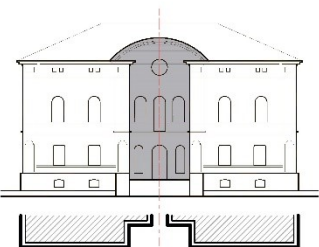
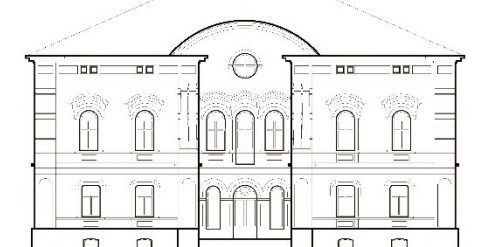
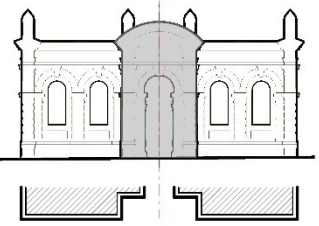
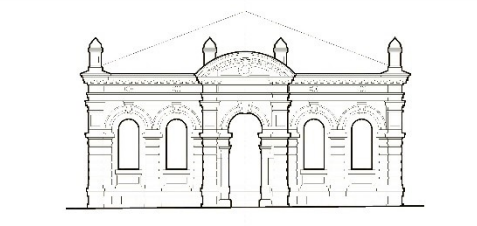
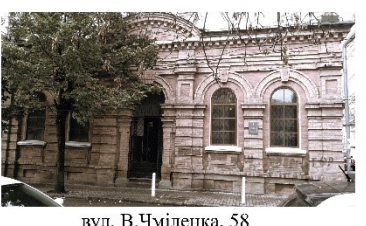
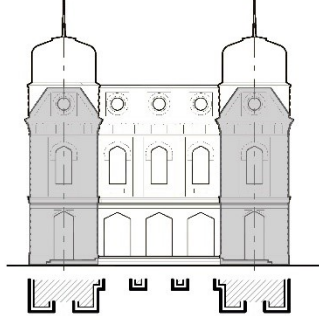
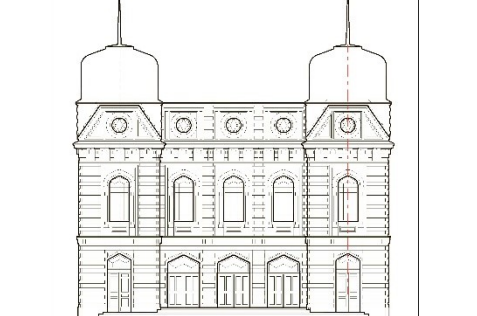
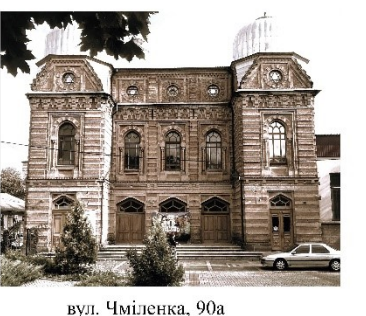
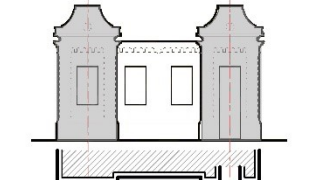
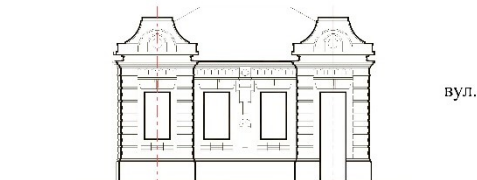
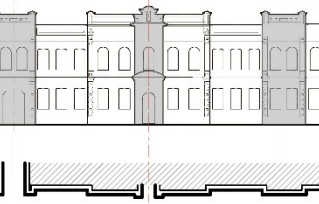
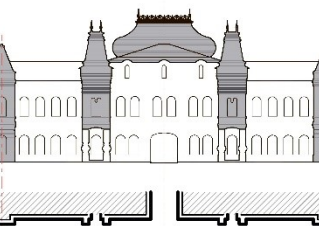
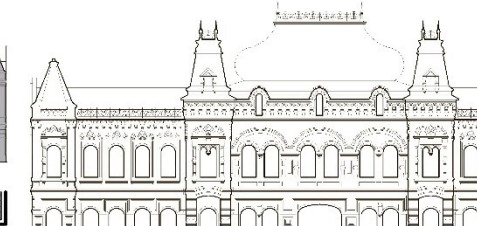
	Структура	Фасад	Фото
Симетрична - центральна осова композиція			 проспект Європейський, 2
			 вул. В.Чміленка, 58
Симетрична - двоохосова композиція			 вул. Чміленка, 90а
			 вул. Шульгінних, 21/40
Симетрична - трьохосова композиція			 вул. Гоголя, 56
			 вул. Театральна, 9

Рис. 2.7. Композиційний аналіз морфологічної структури будівель кінця XIX ст.

2.10

ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМПОЗИЦІЙНИХ ВИРІШЕНЬ
СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФАСАДІВ БУДІВЕЛЬКомпозиційний аналіз морфологічної структури будівель
м. Кропивницький початку XX ст.

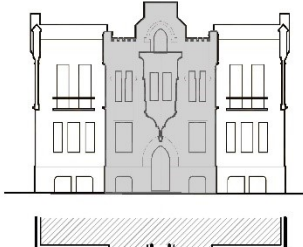
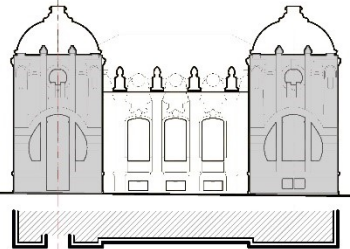
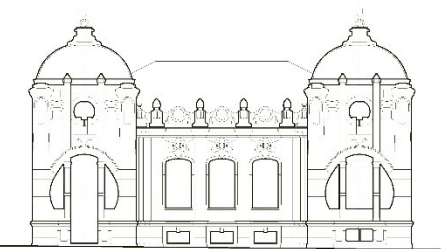
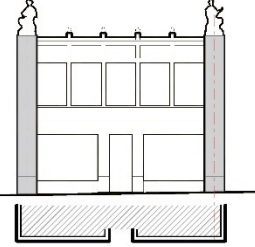
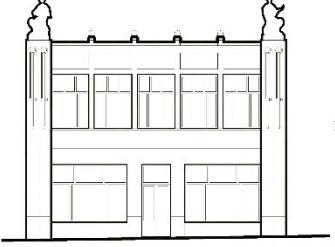
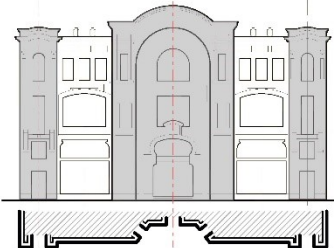
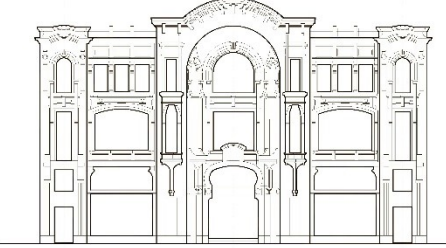
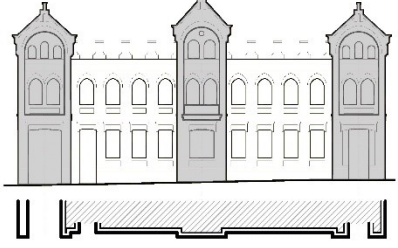
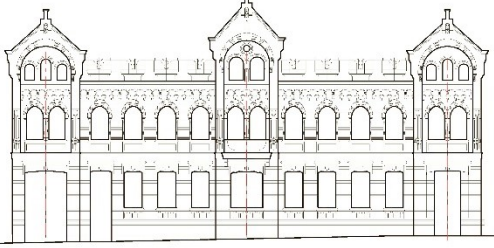
	Структура	Фасад	Фото
Симетрична - центральноосьова композиція		 вул. Шевченко, 68/28	
		 вул. В. Чорвола, 38	
Симетрична - двохосьова композиція		 вул. Арх. Я. Пауценка, 40	
		 вул. В. Перспективна, 46	
Симетрична - трьохосьова композиція		 вул. В. Перспективна, 60	
		 вул. Арх. Я. Пауценка, 45/356	

Рис. 2.10. Композиційний аналіз морфологічної структури будівель початку XX ст.

У житловому будинку С. Аплечеєвої (вул. В. Чміленка, 58/17 (рис. 2.7) гладінь стіни розчленована складною трьохчастинною системою вертикальної розкріповки рустованої стіни, з акцентуванням центральної осі заглибленим порталом входу, над яким утворено лучковий арковий парапет.

Центральна вісь готелю Г. Гольденберг по вул. Театральній, 33 (1914 – 1915 рр.) вирішена тектонічним триярусним розміщенням архітектурних деталей: два великих прямокутних вітража першого поверху, що мають трьохчастинний металевий каркас, обмежені простінками з пілястрами, декорованими композитними капітелями коринфських форм. Центральна пілястра підтримує пелюсткоподібний кронштейн круглої площадки другого поверху для розміщення скульптури Аполлона (не збереглась). Стіна за скульптурою декорована трьома арковими прорізами (центральный – глухий), обличкованими півколонками до рівня імпосту і профільованими лиштвами верху. Фасад завершується бічними прямими аттиками над розкріпованими карнизами збільшеного антаблементу і центральним великим симетричним бароковим щипцем, що починається трохи вище рівня архітрава і містить великий овальний люнет в центрі.

Центральну вісь головного фасаду будинку зимового театру Г. Трамбицького (вул. Театральна, 4) підкреслює спрощений чотирьохколонний портик першого поверху, який підтримує террасу другого поверху. Гладінь стіни завершується складним трьохчастинним трикутним аттиком з тематичним ліпним декором у тимпані. Атик завершується скульптурною групою богинь – покровительок мистецтв.

У будинку окружного суду (просп. Європейський, 2 (рис. 2.7) центральну вісь ордеру обабіч, базами яких слугують пілони першого поверху з арковими нішами. Колони балкону підтримують циліндричне склепіння, що окреслює фронто стіни.

Традиційним способом акцентування головної осі є фасадні композиції храмів, прототипами для яких були російсько-візантійські сакральні споруди, де основні структурні елементи – дзвіниця над притвором (нартексом), головний купол, – були зосереджені по центру споруди (Покровська церква на Ковалівці, вул. Ю. Олефіренка, 14).

Симетрична двохосьова композиція фасаду визначається наявністю висунутих вперед об'ємів, або ризалітів.

Підвищеними ризалітами, завершеними полігональними банями сферичного профілю із заломами (рис. 2.10), акцентуються осі будинку А. Барського по вул. арх. Я. Паученка, 40. Структура ризалітів має тектонічну ярусну композицію звужених догори кутових пілонів і заокруглених форм центральних прорізів, підкреслених елементами архітектурної пластики. База кутових пілонів огортає контур сегментних віконних прорізів і завершується двома великими валами пониженого профілю; підвищені пілони, що спираються на бази, гладкі, декоровані капітелями у вигляді жіночих маскаронів під розкрепованими карнизами.

Тектоніка розмірів і форм отворів розвивається від комбінування дверного прорізу першого ярусу з фрамугою пониженого аркового контуру, який має криволінійний каркас членування, з бічними симетричними сегментними вікнами аналогічного каркасу членування, поєднаного колоподібними лиштвами. Верхній елемент ліпного тематичного оздоблення лиштв поєднується з круглим люнетом другого ярусу, декорованим маскароном на місці замкового каменю у розриві карнизу верху стіни. Між дверним і віконними прорізами у простінках розташовані перервані вузькі пілони з карнизами, декоровані рослинним ліпним декором, які завершуються на рівні заломів бані. Різновисоке розміщення карнизів кутових пілонів, центрального маскарону, розкрепованого верху стіни та наголів'їв простінкових пілонів формують динамічну композицію парапету, що передує бані.

Центральна частина фасаду нижча за бічні, має три віконні прорізи контурів пониженої арки з криволінійним каркасом членувань, декорована пілонами простінків з пласким рослинним ліпним орнаментом, яким відповідають стовпчики парапетної огорожі над розкрепованим карнизом, хвилястий верх якої наслідує форми круглих люнетів.

Завершення банями іранського типу, що спираються на трапецеподібні фронтони, утворені кутовими східчастими пандативами, мають два висунутих бічних прямокутних об'єми на західному фасаді будівлі Великої Хоральної Синагоги (вул. В. Чміленка, 90а) [131; 267]. Композиція фасаду триярусна: два

повних поверхи і один – аттиковий. Перший поверх має п'ять вхідних прорізів п'ятикутної форми: два – у кутових об'ємах і три – центральні, обумовлені планувальними принципами сакральної установи. Ярусність виражається зменшенням розмірів і змінами форм віконних прорізів: перший поверх – п'ятикутні, другий поверх – вікна контуру стрілчастих арок, третій – круглі. Вуличні фасади – дворівневі і мають двохосьове симетричне вирішення. Кути акцентовані східчастими шипцями з люнетами (рис. 2. 8).

Підкреслення композиційних осей торцевими пілонами з геометризованою стилізацією ордера (звислі канелюри і подвійні колоподібні капітелі) і скульптурним завершенням відрізняє будинок по вул. В. Перспективній, 46 [146] (рис. 2. 10).

Прийом композиційного підкреслення ризалітів полягав в їх увінчанні фігурними парапетами. Наприклад у вирішенні фасадів садибних будинків по вул. Шульгіних, 21; вул. Архангельська, 71; вул. Гоголя, 47 використаний прийом акцентування бічних ризалітів за допомогою модернізованих фігурних парапетів з карнизами, декорованими похилими аркатурними поясами, або зубцями. Ризаліти будинку по вул. Садовського, 76; вул. Шульгіних 21/38 завершені модерновими криволінійними парапетами, декорованими модерними пілястрами, перспективною аркою.

Двохосьова композиція зі зміщенням вісей від торців будинку притаманна будинкам по вул. В. Перспективній, 28; вул. А. Тарковського, 68. Вісі будинку по вул. В. Перспективній, 28 акцентовані ризалітами, обмеженими півколонами з композитними капітелями другого поверху, що підтримують криволінійні кронштейни розкрепованих карнизів, на які спираються лучкові фронтони, якими декоровані парапети східчастої форми. Півколони обмежують прямокутні балкони, оздоблені металевою решіткою. Загальний розкрепований антаблемент будівлі має тематичний рясно декорований фриз. Бічні частини будинку мають подвоєні віконні прорізи другого поверху, поєднані сандриком із складним криволінійним фронтоном. Простінок оздоблений консольною скульптурою Гермеса. Перший поверх будівлі оздоблений дощатим текстурованим рустом.

Зміщені від торця осі будинку по вул. А. Тарковського, 68 акцентовані двоповерховими бетонними еркерами змінної у плані конфігурації: перший поверх – круглої, другий поверх – прямокутної. Композицію фасаду поєднує фризова стрічка зі збільшеними дентикулами та прямокутними нішами, які мають рослинне ліпне оздоблення тільки на еркерах (рис. 2.10).

Симетрично-трьохосьова композиція застосовувалась для найбільш репрезентативних будівель: готелів, громадських лікарень, жіночої громадської гімназії, крамниць, особняків. Переважна частина будівель має велику протяжність і більш активну пластику фасаду. Декорування домінантних структурних елементів фасадів відбувалось із застосуванням декору обраного стильового напрямку.

У будинку громадської жіночої гімназії (вул. Т. Шевченка, 1) центральний об'єм фасаду – триповерховий, висунутий вперед, решта – з двома торцевими ризалітами, двоповерхова. Тектонічність фасадної композиції будівлі вирішена зміною масштабності єдиного цегляного декору фасаду гімназії для всіх частин.

У будинку поліклініки єврейської лікарні (вул. Г. Маріуполя, 79) всі частини фасаду – двоповерхові, осі відзначені ризалітами. Основним засобом підкреслення частин є кутовий руст. Розвиток архітектурних мас спрямований від периферії до центру. Бічні ризаліти оздоблені кутовим рустом, проміжні ділянки фасаду оздоблені консольними пілястрами у простінках.

Центральний ризаліт має арковий віконний проріз першого поверху, обличкований широкими філенчастими пілястрами до рівня імпортів, з внутрішнього боку яких йдуть профільовані лиштви із пальметою на місті замкового каменю, ззовні імпорт оздоблені вазонами. Другий поверх помічений двома спареними гладкими консольними пілястрами у простінках трьох вікон, що підтримують спрощений антаблемент з центральним криволінійним щипцем, що містить овальний люнет у тимпані, декорований гірляндами обабіч, пальметою вгорі та розетками по кутах щипця.

Центральна частина будинку готелю Ж. Коваленко (будинок О. Волохіна, 1898 р.) по вул. Театральна, 9, підвищена за рахунок високого фризу з трьома люнетами, що виступають за межі верху стіни і огорнуті профільованою

карнизною тягою, та обмежена з боків чотирикутними еркерами, що спираються на пілони, оздоблені «диньками» і розкрепованими цегляними карнизами. Еркери увінчані високими чотирикутними баштами, що спираються на аттикові пояси і завершуються металевою решіткою коника. Башти декоровані люкарнами, вікна яких оздоблені консольними композитними пілястрами, які підтримують трикутні фронти. Центральна частина будинку увінчана куполом на основі бочарного склепіння. Торцеві частини будівлі неширокі, обмежені пілястрами, трохи підвищені і завершуються невисокими прямокутними парапетами, поперед високих шатрових полігональних башт (рис. 2.7).

Будівля Талмуд-Тори (вул. Гоголя, 56 (рис. 2.7) має широкий центральний ризаліт з вертикальним розкрепованим рустом і завершений широким парапетом, що наслідує форму люнету в центрі. Вхідний проріз першого поверху помічений арковим профільованим порталом. Бічні ризаліти завершуються невисокими прямокутними парапетами.

Бічні ризаліти готелю «Північний» (вул. В. Перспективна, 31) оздоблені великими арковими вікнами (вітражами) другого поверху з рустованими лиштвами і ліпним картушем на місці замкового каменю. Обабіч вітражів розташовані консольні скульптури каріатид. Ризаліти мають завершення полігональними сферичними банями на аттикових поясах, які оздоблені профільованим карнизом з дентикулами обабіч розірваного лучкового фронту з арковим вікном.

Центральна вісь будівлі помічена прямокутним вхідним прорізом з балконом нагорі, який слугує піддашшям. Композиція завершується щипцем за формою бічних аттикових поясів.

Пари вікон другого поверху з пониженим арковим контуром, обмежені неглибокими комбінованими сандриками на ліпних консолях, між вікнами влаштовані ліпні пілястри з картушами на місці капітелей, обабіч яких розміщені лаврові гілки. Пари вікон розділяються рустованими пілястрами, які завершуються фігурними ліпними консолями карнизу, оздобленого ліпними дентикулами.

Фасад триповерхової будівлі торгового пасажу по вул. В. Перспективній, 60 (рис. 2.10) має три ризаліти, пластичне рішення яких поєднує декоративні і

конструктивні властивості. Центральний ризаліт акцентований великою арковою нішею, перекритою циліндричним склепінням, декорованим карнизом, що окреслює фронтон заглибленої стіни. Бічні осі підкреслені підвищеними дугоподібними карнизами ризалітів. Осі підкреслені балконами, форма яких чергується: бічні ризаліти – другий поверх – прямокутні: третій – французькі (неглибокі); фронтальні частини центрального ризаліту: другий поверх – трикутні; третій – круглі; бічні частини ніші: другий поверх – круглі; третій – французькі.

Центральна частина будинку М. П. Леонтовича по вул. В. Панченка, 4 виділена ризалітом, обмеженим підвищеними композитними пілонами, що підтримують великий арковий карниз з аттиком і метрично розташованим стовпчиками із заокругленими верхами, між якими розміщена модерна декоративна металева решітка (не збереглась). Центральна вісь будинку підкреслена вхідним прорізом з фрамугою і симетричними вікнами обабіч, що мають загальний понижений арковий контур.

Бічні частини будинку з прямокутними віконними прорізами відділені від проміжних частин з потрійними вікнами загального контуру пониженої арки підвищеними пілонами з карнизним завершенням, оздобленими цегляним геометричним декором, торцеві пілони оздоблені ліпними картушами з жіночими маскаронами.

Дисиметрична схема фасаду створювалась у тих випадках, коли при симетричному розташуванні осей фасаду і рівності їх архітектурних мас, є відмінності у засобах їх композиційного вирішення. Двохосьова дисиметрична композиція характерна для будинків по вул. Гоголя, 79 б, вул. Гоголя, 28 (рис. 2.8); дисиметрична трьохосьова – по вул. Чигиринська, 7; (рис. 2.8; 2.11); центрально - дисиметрична – по вул. А. Ліпатова, 2 а (рис. 2.11). Дисиметрія виражена у загальній симетричній композиції фасаду при асиметричному розташуванні центральних дверного і віконного прорізів першого поверху (вул. Пашутинська, 44 д; вул. А. Тарковського, 55).

Дисиметричний принцип композиції застосований у будинку Г. Волохіна (1910 – 1912 рр., вул. Театральна, 11) [86; 88]. Будинок має врівноважену

трьохчастинну структуру фасаду, кожна з яких має власне вирішення: центральна частина виділена прямокутним у плані еркером на криволінійних консолях з балконами обабіч, верх якого слугує центральною частиною огорожі тераси перед мезоніном, оздобленим щипцем з двома пілонами; бічні частини фасаду будівлі відділені консольними пілонами, які обмежують лоджію зліва, у правій частині влаштований балкон. Бічні частини будинку мають завершення оригінальними криволінійними парапетами у формі щипців.

Дисиметричний принцип композиції застосований у надбудові третього поверху чотирма різноманітними щипцевими завершеннями фасаду будинку по вул. Театральній, 28.

Асиметрична композиція фасаду. Разом із класичними симетричними і дисиметричними принципами структурування фасадів кінця XIX ст. – початку XX ст. в архітектурі м. Кропивницького (Єлисаветграда) простежуються прагнення зодчих до динамічної композиції фасадів. Асиметрична планувальна структура внутрішніх приміщень зумовила асиметрію композиції фасадів громадських та житлових прибуткових будинків та особняків. Загальний образ визначався також топологічною характеристикою будівель (рис. 2.8; 2.11).

Спільний кутовий елемент фасадів будинків акцентував і визначав їх асиметричність, яка підкреслена виділенням кута за допомогою «зрізаного кута» (вул. арх. Я. Паученка, 45/35 (рис. 2.8); вул. Театральна, 22/8), чи еркеру, увінчаного банею (вул. Театральна, 15/6 (рис. 2.8), або еркеру, увінчаного баштою (пров. Театральний, 6/29), або кутового мезоніну (вул. Театральна, 5/5 (рис. 2.11).

Прикладом виділення кута у окремий циліндричний об'єм є прибуткові будинки по вул. Панченка, 7/17, та по вул. В. Чміленка, 84/37 (арх. Я. Паученко).

Кутовий об'єм, у вигляді ротонди, завершеної сферичною банею має будинок по вул. Панченка, 7/17 [163]. Циліндричний об'єм з ярусним розвитком пілонів у простінках криволінійних віконних отворів, що прорізають розкрепований карниз, підтриманий металевими кронштейнами, над яким височіє заглиблене сферичне баневе завершення на барабані з люнетами, простінки яких наслідують форми пілонів (вул. В. Чміленка, 84/37).

2.8

ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМПОЗИЦІЙНИХ ВИРІШЕНЬ
СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФАСАДІВ БУДІВЕЛЬКомпозиційний аналіз морфологічної структури будівель
м. Кропивницький кінця XIX ст.

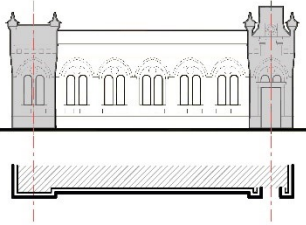
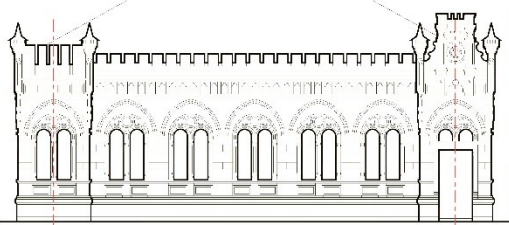
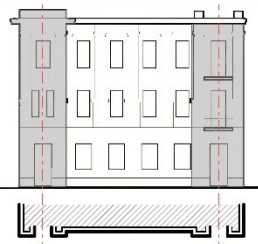
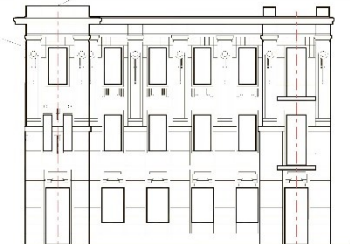
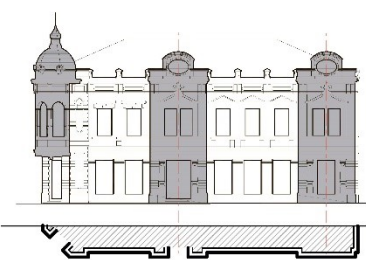
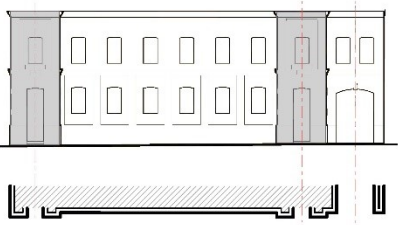
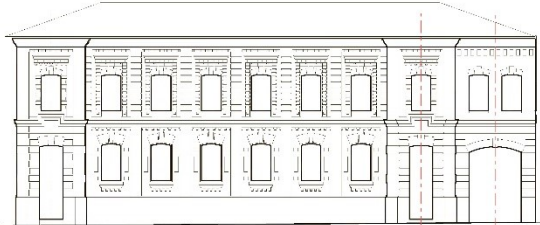
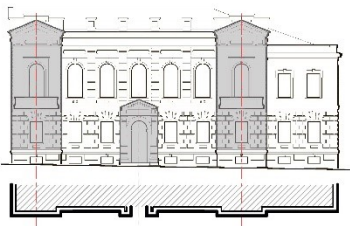
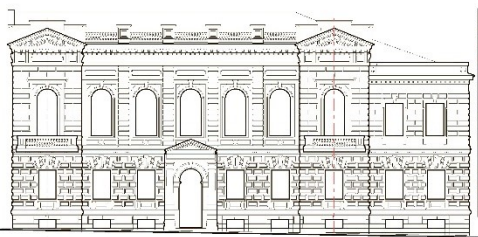
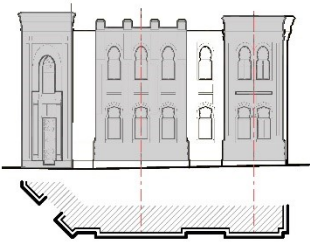
	Структура	Фасад	Фото
Дісиметрична композиція			 вул. Гоголя, 28
			 вул. Гоголя, 796
Асиметрична композиція			 вул. Театральна, 15/6
			 вул. Гоголя, 79a
			 вул. В. Перспективна, 33
			 вул. Арх. Я. Паученка, 45/35a

Рис. 2.8. Композиційний аналіз морфологічної структури будівель кінця XIX ст.

2.11

ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМПОЗИЦІЙНИХ ВИРІШЕНЬ СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФАСАДІВ БУДІВЕЛЬ

Композиційний аналіз морфологічної структури будівель
м. Кропивницький початку XX ст.

	Структура	Фасад	Фото
Дисиметрична композиція			
Асиметрична композиція			

Рис. 2.11. Композиційний аналіз морфологічної структури будівель початку XX ст.

Кутова частина будинку по вул. В. Чміленка, 74/42 (будинок С. А. Вайсенберга, арх. Я. Паученко) виділена вертикально розкрепованими ризалітами кутової частини стін з прямокутними балконами (огорожа не збереглась) з кутовою півколоною першого поверху, що тримає круглу площадку (огорожа не збереглась). Ризаліти завершуються розкрепованим карнизом, що підтримує аттик, який огортає шатрову полігональну башту із завершенням лучковим куполом. Трикутні фронти спираються на пілястри аттику, між якими розташований аркова ніша з ліпним мотивом мушлі.

Вуличні частини фасадів вирішувались, як окрема фронтальна композиція з розрахунку на її сприйняття в рядовій забудові і, переважно, мали симетричну і дисиметричну композиційну схему. Так, фасади прибуткового будинку Д. Харлаба вирішені за дисиметричною (по вул. В. Панченка, 7/17) та симетричною центральноосьовою (по вул. Театральній) композиційними схемами [163].

Вуличні фасади прибуткового будинку Л. Ф. Долінського по вул. Театральній, 15/6 мають симетричні двохосьові композиційні структури, зміщені до торців. Осі підкреслені балконами, сандриками з трикутними розірваними фронтонами на кронштейнах, що охоплюють дверний і віконний отвори та фігурними парапетами з люнетами верхів стін. Суміжні з кутовим еркером ділянки стін мають стриманий декор (рис.2.8).

Вуличний фасад будинку А. Вайсенберга по вул. В. Чорновола 42/74 – симетричний центральноосьовий, ось підкреслена ризалітом з вхідним прорізом, декорованим ліпними консолями, що підтримують рельєф у вигляді портику, що облямовує арковий віконний проріз. Верх ризаліту має східчастий щипець, центральна частина якого оформлена у вигляді портику з круглим люнетом і лучковим фронтонним завершенням з мушлею у тимпані. Верх стіни оздоблений розкрепованим карнизом на ліпних консолях. Фасад по вул. В. Чміленка наслідує будову фасаду по вул. В. Чорновола і обмежений центральним ризалітом (асиметричний).

Вуличні фасади кутової частини будинку М. Соловйова по вул. В. Перспективній, 37/84; (арх. Я. В. Паученко) мають асиметричне двохосьове

структурне вирішення, підкреслене ризалітами біля кута та трикутними еркерами у торцевій частині по вул. В. Перспективній та середини фасаду по вул. В. Чміленка, що межує з частиною, вирішеною в іншому стилі, яка має власну дисиметричну двохосьову структуру, підкреслену ризалітами з фігурними парапетними завершеннями.

У будівлях по вул. В. Перспективна, 33; вул. Ельворті, 3; симетричність фасаду основної частини порушена зменшеним об'ємом допоміжної частини, який вносив асиметричність у композиційне рішення фасаду (рис. 2.8; 2.11).

Центральна вісь будинку по вул. Ельворті, 3 вирішена широким ризалітом у вигляді portalу, обмеженого великими розкрепованими пілястрами. Два простінки між трьома дверними прорізами на першому поверсі і трьома віконними – на другому декоровані великими вузькими пілонами. Пілястри і пілони височіють над трикутним фронтоном. Бічні частини будинку мають похилі парапети криволінійної складної форми. Допоміжний об'єм, якій відповідає розташуванню службових приміщень, вирішений зменшенням розмірів прорізів і стриманим застосуванням оздоблення.

Композиція фасаду будівлі повітового відділення Державного банку (1898 р., вул. В. Перспективна, 33, виконаний на основі конкурсного проекту журналу «Зодчий» 1881 р. арх. А. Томішко [146]) має структуру двох об'ємів суцільного вуличного фронту (основного – репрезентативного і допоміжного – підпорядкованого).

Композиція основної частини фасаду – симетрична трьохосьова. Центр фіксує портал з арковим дверним прорізом, облямований пілястрами, що підтримують спрощений антаблемент сандрику з трикутним фронтоном. Фасад обмежується ризалітами з балконами другого поверху, огороженими балюстрадами. Ризаліти завершуються східчастим парапетним верхом, декорованим класичним трикутним фронтоном з дентикулами. Тектоніка будівлі виражена рустом: перший поверх – діамантовим, другий – дощатим. Парапетна огорожа вирішена метрично розташованими стовпчиками з балюстрадою. Допоміжний об'єм відрізняється пониженням розміром прорізів, поверхів і

стриманим застосуванням оздоблення.

Асиметрична композиція фасадів будівель фронтального розміщення по лінії вулиці відрізняються зміщенням головної вертикалі – ризаліту (вул. Шульгіних, 4), акцентованим ускладненням декору (вул. В. Чміленка, 41 а), різною шириною між осями (вул. В. Чорновола, 36; вул. Гоголя, 79а (рис. 2.11), акцентуванням асиметричних вісей еркером у лівій частині фасаду, а зміщеної центральної осі – підвищеним вальмовим дахом з люкарною у вигляді щипця синусоподібної форми з центральним арковим прорізом, оздобленим цегляним геометричним декором (вул. Театральна, 7) [163], контрастним двохчастинним вирішенням фасаду (вул. Гоголя, 123; вул. В. Чорновола, 25). Асиметрична двохосьова композиція фасаду житлового будинку Ельворті по вул. Єльворті, 2а, врівноважує протилежні кутові еркерний об'єм та лоджію. Зміщені осі підкреслені ризалітами, завершеними парапетами над розкрепованим карнизом.

Асиметричне вирішення вуличного фасаду має будинок Я. В. Паученка (1897 р. – вул. арх. Я. Паученка, 78 [180]). Воно виражається зміщенням підвищеного центрального ризаліту з порталом вхідного прорізу, акцентованого полігональною шатровою баштою, і розмаїттям форм російського зодчества у оформленні фігурних парапетних верхів ризалітів, оздобленні вікон, вирішенні пластики фасаду за допомогою півколонок з «диньками», кесонованих пілястр із вставками розписних керамічних плиток («ширинок»). Асиметричне зміщення центральної вісі має фасад будинку по вул. Михайлівській, 18.

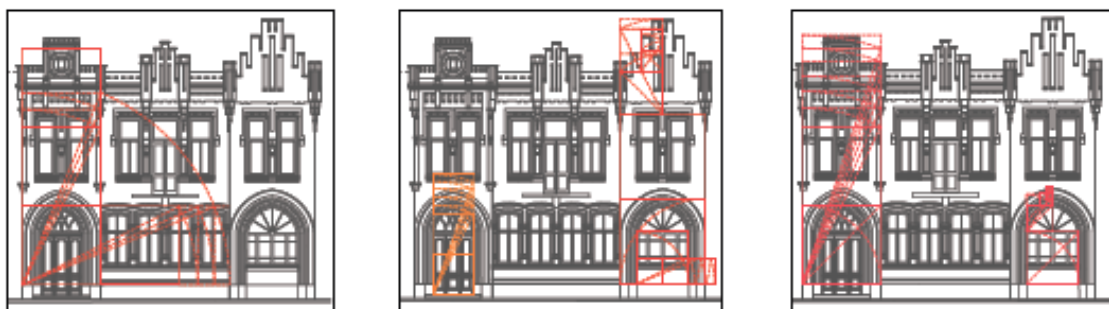
Таким чином, у результаті аналізу фасадних композицій забудови кінця XIX – початку XX ст. виявлені п'ять основних композиційних схем фасадів, в яких було знайдено найпоширеніший тип – це трьохосьова симетрична (кінець XIX ст.) і дисиметрична (початок XX ст.) композиція структури вуличних фасадів будівель кінця XIX – початку XX ст., які комбінувались з кутовими акцентними елементами будівель в асиметричній композиції.

Незважаючи на композиційне розмаїття історичних будівель Єлисаветграда (Кропивницького), забудова виглядає гармонійно і цілісно. Цьому сприяло вільне володіння архітекторами принципами пропорціювання і застосування їх у

2.9

ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМПОЗИЦІЙНИХ ВИРІШЕНЬ
СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФАСАДІВ БУДІВЕЛЬ

Особливості пропорційного ладу будівлі У. Мейтуса,
по вул. В. Чміленка, 65, 1903-1905 рр. (арх. Я. Паученко)

Структурні елементи фасадів будівель кінця XIX ст.

Бані					Щипці		
Парапети					Фронтони		
Еркери					Портали		
					Балкони		

Архітектурні деталі

Карніз			Міжповерховий пояс			Пілястри		Опорядження вікон	
Ліпний декор			Напівколонни			Металеві		Керамічні	

Рис. 2.9. Особливості пропорційного ладу будинку У. Мейтуса. Структурні елементи фасадів та архітектурні деталі будівель кінця XIX ст.

практичній діяльності [258]. Автором виконаний аналіз пропорціювання будинку У. Мейтуса по вул. В. Чміленка, 65 (рис. 2.9).

Фасад будинку має трьохосьову дисиметричну композиційну будову, яка не виражає планувальну структуру будинку. Бічні частини виділені ризалітами: на першому поверсі ліворуч розміщений вхідний профільований перспективний портал готичного контуру, праворуч – портал проїзду такого самого вирішення.

На другому поверсі ризалітів розміщені по два прямокутних віконних прорізи, оздоблених півколонками готичних форм на висоту піввікна, що підтримують рамкові лиштви: ліворуч – з антаблементом, що підтримує центричний двоступеневий парапет з круглим люнетом, праворуч – високий триступеневий зубчастий парапет з трьома видовженими прорізами.

В центральній частині фасаду на першому поверсі розміщені чотири віконних прорізи контуру пониженої арки, в простінках між якими розміщені півколонки з верхом розкрепованого цегляного профілю. Центральна вісь другого поверху помічена прямокутним дверним балконним прорізом з вікнами обабіч. Простінки між ними оздоблені готичними півколонками. Вісь увінчує зубчастий парапет з консольними розкрепованими стовпчиками обабіч.

Аналіз пропорціювання виконаний на основі системи подвійного квадрату.

На першому кресленику основою квадрату, промальованому по лінії цоколю є ширина бічного ризаліту. Перша і друга його діагоналі вказують на точки нижньої і верхньої меж фризу. Третя діагональ співпадає з шириною центральної частини будинку. На другому кресленику за основу квадрату взята ширина дверного прорізу і його діагоналі визначають вершини арок перспективного portalу та нижню межу декору вікна другого поверху. У вимірюванні ширини проїзду на третьому кресленику виявлено, що вертикальний розмір прорізу дорівнює горизонтальному. Подвійний квадрат антаблементу, промальований на основі половини ширини ризаліту, визначає висоти східчастих завершень правого щипця. Подвійний квадрат половини ширини верхньої частини проїзду визначає пропорції елементів розкреповки перспективного portalу.

Аналіз структурних елементів фасадів архітектурних об'єктів дослідження, як

головних формальних стилістичних ознак, робився за методикою, запропонованою Ю. В. Івашко [97]. Структурні елементи стіни будинків досліджуваного періоду, відповідно до принципів архітекτονіки, структурується з виділенням елементів і деталей верхів, основної частини стіни та цоколя.

Бані в архітектурі Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. мають відносно добру збереженість. Сферичні бані увінчують циліндричний об'єм з імітацією колонади ротонди на розі будинку по вул. В. Панченка, 7/17, (арх. Я. Паученко), ярусного розвитку пілонів виокремленого круглого кутового об'єму будинку М. Соловйова по вул. В. Перспективна, 37/84. Сферична баня із завершенням лучковою башточкою, що спирається на аттиковий пояс із збільшеними люнетами, завершує кутовий еркер будинку Л. Долинського по вул. Театральна 15/6; сферична баня із заломами завершує кутовий еркер будинку по вул. Ельворті, 2а. Бані параболічної, іранського типу форми завершують висунуті бічні об'єми будинку Великої Хоральної Синагоги по вул. В. Чміленка, 90а. Баня на основі бочарного склепіння акцентує центральну частину будинку по вул. Театральна, 9. (Рис. 2.9; 2.12).

Полігональні куполи увінчують ризаліти у будинках по вул. В. Перспективна, 31; вул. Театральна, 12; вул. Театральна, 28; вул. арх. Я. Пауценка, 40 (аркового профілю із заломами); вул. Гоголя, 123.

Башти конічної форми, як верх кутової частини – вул. В. Чміленка, 72/42 (будинок С. Вайсенберга); еркерів – вул. Гоголя, 29/6 (будинок Й. Авербуха); будинок О. Волохіна по вул. Театральна, 9; будинок М. Бардаха по вул. Театральна 30/36 (не зберігся). Висока шатрова чотирикутна башта із заломами акцентує центр пасажу І. Я. Пашутина по вул. А. Ліпатова, 15.

Парапети в будинках кінця XIX – кінця XX ст. мали прямолінійну форму та в більшості випадків прикрашалися стовпчиками (вул. Ельворті, 2а; вул. Театральна, 12; вул. В. Чорновола, 36; 38; вул. М. Гоголя, 56 – бічні ризаліти), які почасти декорувались канелюрами; комбінованими сандриками (вул. В. Перспективна, 28; 33; вул. В. Панченка, 14). Інколи парапет декорувався збільшеними люнетами, або арковими прорізами центральної частини і наслідував

2.12

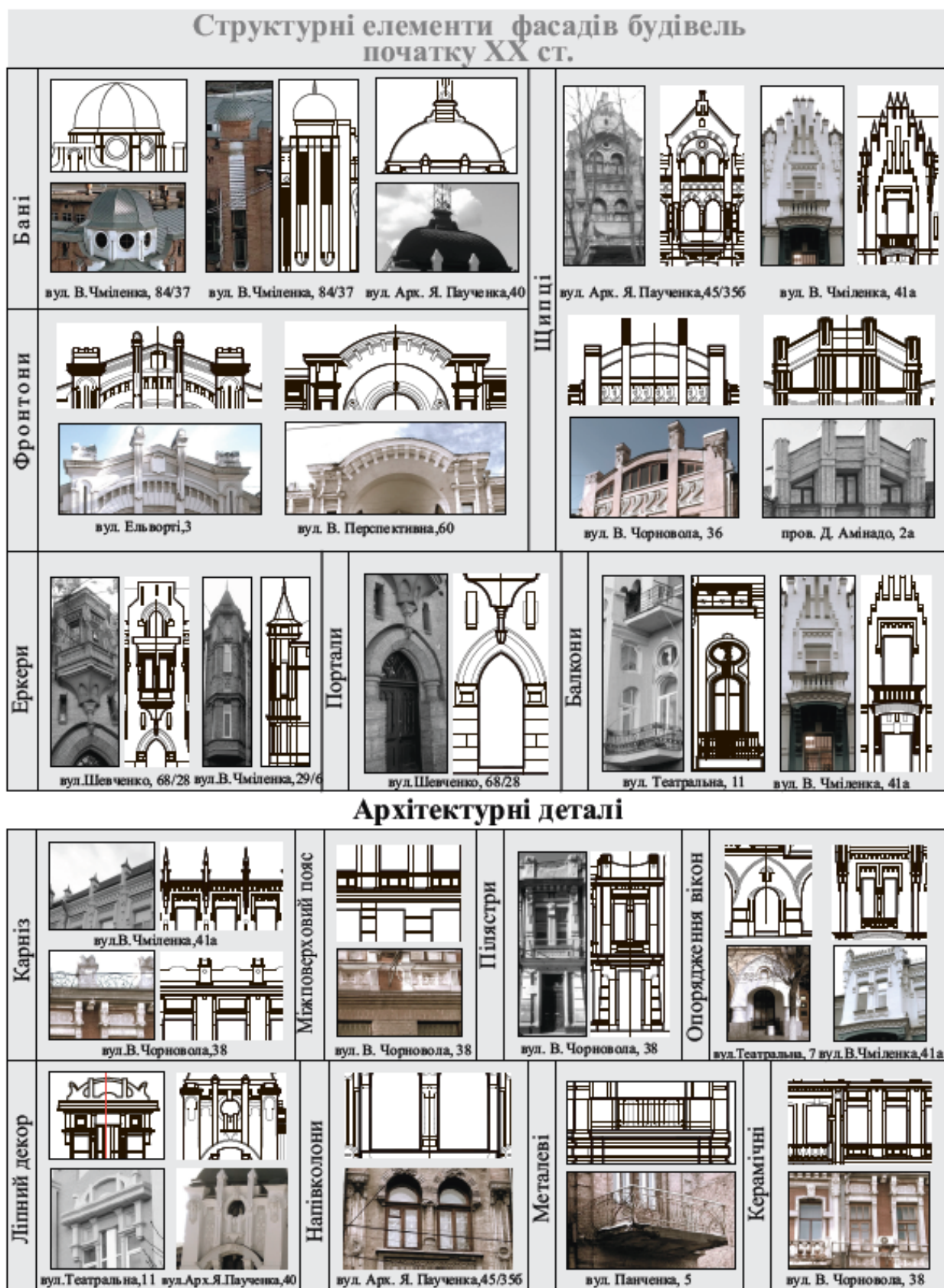
ЗАКОНОМІРНОСТІ КОМПОЗИЦІЙНИХ ВИРІШЕНЬ
СТРУКТУРНИХ ЕЛЕМЕНТІВ ФАСАДІВ БУДІВЕЛЬ

Рис. 2.12. Структурні елементи фасадів та архітектурні деталі будівель початку XX ст.

їх форму: (пров. Василівський, 16; вул. Гоголя, 56; 123; вул. В. Панченка, 8/22 (з боку вул. В. Панченка); вул. В. Перспективна, 31; вул. В. Панченка, 14; вул. Театральна, 9). Парапет лучкової форми завершує центральний ризаліт будинку по вул. Шульгіних, 17/58.

Металеві парапети завжди мали мотиви стильових напрямів, застосованих у декоруванні будівель (вул. арх. Я. Паученка, 45/35а (водолікарня І. А. Гольденберга); вул. арх. Я. Паученка, 45/35б (будинок К. Македонського), будинки М. і Х. Бардах по вул. В. Чорновола, 36/30; 36. Парапети у поєднанні з балюстрадою оздоблюють будівлю державного банку по вул. В. Перспективна, 33, будівлю Великої Хоральної Синагоги (вул. В. Чміленка, 90а). В кутових будівлях парапет розміщувався на зрізаному куті прибуткового будинку Н. Гунькіної (вул. Театральна, 22/8), готелю Г. Гольденберг (вул. В. Перспективна, 36/30).

Увігнуті криволінійні модернізовані парапети притаманні будівлям початку ХХ ст. (фронтальні – просп. Європейський, 58; вул. В. Бикова, 80; кутові – будинку по вул. Т. Карти 75/58, у дворі – вул. В Чміленка, 73а (Рис.2.9). Деякі парапети оздоблювались вставками з металевої решітки (вул. Пашутинська, 67/17) (техн. Г. Зусман). Парапети криволінійної модернової форми застосовані у фасадному вирішенні будинків по вул. Театральна, 11; вул. В. Перспективна, 37/84; хвилястої форми – у будинку по вул. арх. Я. Паученка, 40.

Парапети у вигляді щипців багатокутної форми у комбінації із зубцями, аркатурними поясками зустрічається у будинках по вул. Театральній, 23; вул. Михайлівської, 73; вул. Пашутинської 38; вул. Пашутинської, 59; вул. Гоголя, 95. (Рис. 2.9; 2.12).

В будівлях Кропивницького (Єлисаветграда) знайшли застосування **аттики** східчастої прямокутної (вул. Театральна, 10) та комбінованої прямокутно-криволінійної форми (вул. Театральна, 33; вул. М. Гоголя, 38 (рис. 2. 9; 2.12). Аттиком симетричної трикутно-східчастої форми завершується фасад будинку театру по вул. Театральна, 4. Кутовий аттик, декорований комбінованим сандриком на півколонках, огортає башту будинку по вул. В. Чміленка, 74/42.

Елементами завершення стіни в архітектурі Кропивницького кінця ХІХ –

початку XX ст. були **фронтони**: лучкові, що утворювались контуром циліндричного склепіння (просп. Європейський, 2; вул. В. Перспективна, 31; 60), та трикутний (вул. Ельворті, 3).

Щипці є значимими елементами будівель кінця XIX – початку XX ст. Найбільше поширення отримали вирішення у вигляді класичної аркової форми (вул. Михайлівська, 18); пониженої аркової форми у мезонінах будівель по вул. Пашутинська, 44д; вул. А. Ліпатова, 2а; Театральній, 22/8; вул. В. Чорновола, 36; центральної частини фасаду (вул. Чигиринська, 7), східчастої форми у мезоніні будинку по вул. В. Чорновола, 38. Щипець складної, модернізованої форми будинку по вул. Шевченка, 68; вул. Г. Маріуполя, 79. Центральна вісь фасаду будинку по вул. Театральній, 17/7 виділена широким щипцевим вирішенням мезоніну, оздобленим різновисокими торцевими і центральним карнизами, центральним сегментним вікном і фризом з геральдичним декором [163].

В деяких будинках на одному фасаді комбінуються різні види щипців. Так, у будівлі готелю «Палас» (вул. Театральна, 28) розміщено трикутні щипці високого кута підйому у поєднанні полігональними лучковими куполами обабіч, окремо розташовані трикутний щипець та комбінація щипців складної східчастої форми.

Вертикальним структурним елементом композиційного вирішення стіни є **еркер**. Для фронтально розташованих фасадів характерні прямокутні (вул. Т. Карпи, 66/44, вул. Театральна, 11), прямокутні із заокругленими кутами (вул. Гоголя, 72), трикутні (вул. В. Перспективна, 37/84), п'ятикутні (вул. Т. Шевченка, 68), трапецеподібні (вул. Театральна, 7; 10) еркери. Вони мали завершення: чотирикутними високими башточками (вул. Театральна, 9), односхилою покрівлею (вул. Театральна, 5); вальмовими покрівлями (вул. Театральна, 10; вул. Театральна, 23), двосхилими покрівлями (вул. Театральна, 7; вул. Театральна, 12; вул. Т. Карпи, 66), суміжним покриттям (вул. Т. Карпи, 54/43; Гоголя, 72; вул. Театральна, 11, вул. В. Чорновола, 41/55), сферичними куполочками на тонких барабанах (вул. В. Перспективна, 84/37), терасою мезоніну (вул. Театральна, 11).

Для акцентування кутів будівель, розташованих на перехресті вулиць, поширеним був зрізаний кут з круглими еркерами, на консольній ліпній базі (вул.

Театральна 15/6; вул. Ельворті, 2а), для прямих кутів вживали прямокутні еркери, розташовані під кутом 45^0 до фасадних стін, що спирались на розкреповані кронштейни (вул. Театральна 30/36) (рис.2.9; 2.12).

У будівлях Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. знайшли застосування також і **лоджії**. У прибутковому будинку М. Бардаха, (1880 рр., вул. Театральна, 30/36) лоджія, що розміщена по вул. Театральній акцентує композиційну вісь фасаду. В особняку Т. і Р. Ельворті (вул. Ельворті, 2а, (рис.2.9) кутова лоджія врівноважує кутовий еркер протилежного боку, пом'якшує сприйняття об'єму будівлі, оточеної вузькими тротуарами та уособлює традиції англійського будинку. Ліва лоджія другого поверху фасаду будинку по вул. Театральна, 11, яка влаштована між пілонами на розкрепованих кронштейнах завдяки збільшеній масштабності пластичного вирішення підтримує піднесений масштаб і показність забудови кварталу.

Балкони будинків Кропивницького (Єлисаветграда) робилися з кам'яною чи металевою огорожею, або застосовувалась комбінація бетонних стовпчиків і металевої огорожі. Найпоширенішою була прямокутна форма балконів: (вул. В. Чорновола, 36; 38; вул. Театральна, 10; вул. Г. Маріуполя, 79 (не зберігся); вул. В. Перспективна, 60; вул. В. Чміленка 74/42) та її різновид: прямокутна з заокругленими кутами (вул. Гоголя, 72; вул. Театральна, 15/6). Круглими балконами оздоблені фасади будинків по вул. В. Чміленка 74/42; вул. В. Перспективна, 60. Різноманітні рішення балконів, поєднаних з центральним еркером будинку Г. Волохіна по вул. Театральна, 11 виділяють будівлю з-поміж решти забудови кварталу: балкони з металевою огорожею обабіч еркеру та балкони тераси центрального мезоніну, центральна частина якої вирішена, як криволінійний парапет еркеру, бічні – як металеві парапетні решітки на рівні фасадного фризю (рис.2.9; 2.12). Невеликий балкон правої торцевої частини будинку, оздоблений металевою огорожею, узгоджується за масштабом із сусіднім будинком М. Соловйова (не зберігся).

Форма **вікон** будівель Кропивницького на зламі XIX – XX ст. була переважно прямокутна або аркова. П'ятикутні та сідлоподібні форми вікон будинку І.

Гольденберга по вул. арх. Я. Паученка, 45/35 та вікна Великої Хоральної Синагоги по вул. В. Чміленка, 90а, що ярусно мали п'ятикутну форму – на першому поверсі, стрілчасті вікна із сідлоподібними контурами лиштв – на другому та круглі вікна з членуванням шестикутної зірки – аттикового поверху, відтворювали риси мавританського стилю.

Стрілчасте завершення мали вікна будинку по вул. А. Тарковського, 55. Більшість вікон будівель періоду класицизму, історизму і раннього модерну мають прямокутну форму з пропорційним співвідношенням сторін 1:2.

Аркові вікна розташовувались по другому поверху прибуткових будівель для підкреслення тектонічності стіни (вул. Театральна, 10; вул. А. Тарковського, 68). Аркові вікна з будовою біфорія у дерев'яному каркасі зустрічаються у будівлях по вул. арх. Я. Паученка, 89; вул. Ю. Олефіренка, 6, вул. арх. Я. Паученка, 45/35б; трифорія у будинку по вул. арх. Я. Паученка, 45/35б; вул. Театральна, 28.

На фасадах кропивницьких будівель знайшли також застосування вікна у формі сегментної арки, які зазвичай розміщували у верхніх поверхах фасадів (будинки по вул. Театральній, 17/7; по вул. В. Чміленка 84/37; по вул. В. Перспективна, 60) та як елементи вхідної групи у поєднанні з дверним прорізом (вул. арх. Я. Паученка, 40) що відтворюють стильові прийоми декоративного модерну.

У будинку по вул. Театральній, 10 вікна першого поверху прикрашені люнетами сегментної аркової форми із членуваннями за малюнком павутиння (зберігся люнет над вхідним дверним прорізом), в будинку по вул. Театральній, 11 люнет над входом має трапецеподібну форму. Комбінування аркових вікон поєднанням замкових каменів з овальними люнетами, що мають криволінійні рослинні мотиви каркасу членування створюють характерну сецесійну загальну форму, яка збагачує пластику фасаду будинку по вул. Театральна, 11.

Елементи дерев'яного каркасу віконних прорізів будинків по вул. арх. Паученка, 45б; арх. Паученка, 89; вул. В. Панченка, 4; вул. В. Чміленка, 74/42 декоровані площинним різьбленням архітектурних мотивів – пілястр, дентикул, пальметт; по вул. Театральна, 11, вул. арх. Я. Паученка, 40; 89 - декоровані пласким різьбленням рослинних мотивів. У нижніх поверхах будівель робилися прямокутні

і аркові форми вітражів першого поверху (вул. Театральна, 14/10; вул. Театральна, 7; вул. В. Перспективна, 31), прямокутні з наплічниками [128] вітражі в будинках по вул. В. Перспективній, 60; 37/84. Криволінійні прорізи обабіч кутового входу будинку по вул. В. Перспективна, 37/84 заповнені дзеркалами.

У еркерах застосовувалися вузькі прямокутні і аркові вікна (вул. Театральна, 10; вул. Театральна, 7) (Рис. 2. 9; 2.12); сідлоподібні (вул. А. Тарковського, 68); прямокутні вікна із заокругленою основою (вул. В. Перспективна, 84/37).

Характерною ознакою будівель кінця XIX – початку XX ст. є застосування на одному фасаді вікон різних за формою і розмірами (вул. Театральна, 11; вул. В. Перспективна, 84/37; вул. В. Перспективна, 60).

На фасадах **входи і проїзди** могли розміщуватися по бічних вісях – ліворуч, або праворуч від центральної вісі, або у центрі – у заїжджих дворах.

Головні **входи** в будинки розміщували зміщено у бічну частину вуличного фасаду, з в'їзних арок, або з двору, якщо винесення сходового об'єму на головний фасад будівлі не застосовувалося. В тих випадках, коли входи до сходової клітини робилися на головному фасаді будівлі, дверні прорізи розташовувались по центру фасаду, або у торцевих частинах, і мали прямокутну форму. Входи оформлювались, перспективними порталами (вул. Театральна, 7; вул. арх. Я. Паученка, 45/35; вул. А. Тарковського, 55; вул. Т. Шевченка, 68/28 та ін.), порталами у комбінуванні з балконом (вул. В. Перспективна, 31; 33). Збагачення входів робилися за рахунок комбінованих сандриків що спирались на півколонки (вул. В. Панченка, 14); комбінації з фрамугами (вул. Шульгіних, 10; вул. арх. Я. Паученка, 35/45а; б; вул. А.Тарковського, 55); системи поєднання вітражів вікон і дверей (вул. В. Панченка, 4; вул. Шульгіних 10; вул. арх. Я. Паученка, 40 (Рис. 2.9; 2.12). В будинку по вул. В. Чміленка 90а у різьбленому декорі стулок відтворені стильові риси мавританського стилю. Стулки дверей по вул. Театральна, 10 декоровані різьбленими класицистичними вінками і гілками. У декорі різьблених стулок дверей по вул. Я. Паученка, 45а; 45б; застосовані мотиви східного плетеного орнаменту і модерні зооморфні мотиви (крила кажана, чи павутиння), вкриті золотавою і чорною фарбою. У декорі різьблених стулок дверей по вул. Т.

Шевченка, 68 використані готичні мотиви стрілчастих арок.

Проїзди у історичних будинках Кропивницького мали просту широку прямокутну форму (вул. Театральна, 22/8), форму зі зрізаними кутами, із заокругленими кутами, аркову напівциркульну форму, а також сегменту форму. Проїзди на фасадах будівель часто обрамлялися декоративними тягами, чи прямокутними елементами з простим декором із замковим каменем. Напівциркульні та сегментні завершення отвору проїздів декорувались класичним рустом (вул. В. Перспективна, 28; вул. Т. Шевченка, 8). Проїзди зі зрізаними кутами часто оформлювались мотивами волют (вул. В. Перспективна, 33).

Декор фасадів поділявся на декор з використанням ордерних елементів, декор архітектурних деталей, металевий і керамічний.

Декор з використанням ордерних елементів характерний для будівель модернізованого неокласицизма, романтичного класицизма: це сандрики прості, комбіновані – з трикутними, або лучковими (розірваними, чи перерваними) фронтонами (вул. Гоголя, 38; вул. Театральна, 10; 17/7; вул. В. Перспективна, 28; 31), які часто поєднуються з композитними спрощеними напівколоннами. В архітектурі Кропивницького знайшли застосування також елементи ордерних систем: повні і неповні антаблементи, розкреповані карнизи, модернізовані (геометризовані) капітелі (вул. Т. Карпи, 6; вул. В. Панченка, 5; вул. Пашутинська, 44; вул. Гоголя, 89). У класицизованому напрямку модерну найшли застосування напівколони з доричними, іонічними капітелями (вул. В. Панченка, 7/17).

Декор архітектурних деталей поділявся на цегляний і ліпний. Ліпний декор виконувалась деталями консолей еркерів (вул. Театральна, 10; Театральна, 7), оформленням площини пілястр, капітелей, баз (вул. В. Чміленка, 74/42, вул. арх. Я. Пауценка, 40; вул. В. Панченка, 14), фризових модернізованих «доричних» композицій (вул. Т. Шевченка, 8; вул. В. Панченка, 7/17; вул. А. Тарковського, 68), заповненням підвіконних тафель (ніш) (вул. В. Перспективна, 31; вул. Театральна, 15/6). Стрілчасті бетонні лиштви аркових вікон по вул. А. Тарковського, 68 імітують масверк (кам'яний орнамент скління з прямих і дугоподібних, циркульних ліній), притаманний готичним сакральним і громадським будівлям.

За характером малюнку декор поділявся на геометричний (цегляний), рослинний, зооморфний, антропоморфний, геральдичний та тератологічний.

Геометричний декор виконувався фігурною цегляною кладкою у формі простих квадратів, трикутників, дуг, овалів, які поєднувались з фігурною кладкою півколон і відтворювали композитні форми пілястр, капітелей (особняк М. П. Леонтовича, вул. В. Панченка, 4; торговий будинок по вул. А. Ліпатова, 2а; буд. по вул. арх. Я. Паученка, 45/35; вул. В. Панченка, 5; вул. Т. Карпи, 6; вул. Пашутинська, 44). **Рослинний** декор виконувався на замкових каміннях аркових перемичок, площинних композиціях пілястр, ніш, оздобленні картушів, елементах членування вікон (вул. арх. Я. Паученка, 40; 45/35б; вул. Театральна, 11; 15/6; вул. Г. Маріуполя, 79; вул. Гоголя, 38; вул. В. Перспективна, 28; 31; вул. В. Панченка, 14). **Антропоморфний** декор, знайшов своє втілення у вигляді маскаронів: в основі кронштейна (вул. Театральна, 10), в нішах щипців (вул. арх. Я. Паученка, 45б), тимпанах фронтонів (вул. В. Перспективна, 28; вул. В. Панченка, 14; вул. В. Чміленка 74/42); капітелей (вул. арх. Я. Паученка, 40; 45/35б) у вигляді консольних «атлантів» і «каріатид» (вул. Гоголя, 38; 67/24; 72; вул. В. Перспективна, 31; 28), які зустрічаються і в інтер'єрах сходових клітин (вул. В. Чорновола, 38, вул. А. Ліпатова, 10). Маскарони і каріатиди уособлювали сакральні образи родючості, мудрості, сили, достатку. **Зооморфний** декор виконувався в геральдичних композиціях фризів, в декорі еркерів (маскарони левів – вул. Театральна 17/7; вул. Т. Шевченка, 8; вул. В. Чміленка, 74/42; фігури змії – вул. В. Чміленка 74/42). Тератологічний декор у вигляді грифонів використовувався у фризових композиціях будинку по вул. В. Панченка, 7/17 (рис. 2.9; 2.12). **Криволінійний** декор декоративного модерну, який часто виконувався з бетону, крім оздоблювальних властивостей мав конструктивні: консолі еркерів будинків по вул. В. Перспективна, 37/84; вул. Т. Шевченка, 68; консолі балконів будинку по вул. В. Перспективна, 60; вул. Театральна, 11.

Об'ємна скульптура в архітектурі Кропивницького (Єлисаветграда) надана у вигляді людських постатей (фігури Гермеса і Афіни у торговому будинку І. Заславського по вул. В. Перспективній, 46 (1915 р.), фігура Аполлона - готель Г.

Гольденберг, вул. Театральна, 33 (не збереглась), зимовий театр Г. Трамбицького по вул. Театральній, 4 – фігури богинь – покровительок мистецтв, змій (вул. В. Перспективна, 37/84) та ваз необарокових будинків (вул. Гоголя, 38; вул. Пашутинська, 44д; вул. Г. Маріуполя, 79).

Металевий декор фасадів історичних будинків Кропивницького був дуже поширений і знайшов розповсюдження в огорожах балконів (вул. Театральна, 11; 14/10; вул. арх. Я. Паученка, 45/35; вул. В. Панченка, 23), стулках воріт (ворота буд. по вул. В. Чміленка, 74/42; буд. по вул. Т. Карпи, 62/41; 66), оформлення піддашків (вул. Ю. Олефіренка, 12; вул. арх. Я. Паученка, 60), кронштейнах карнизів (вул. В. Чміленка, 84/37; вул. В. Чорновола, 36) та в інших елементах. Малюнок огорожі балконів поряд з індивідуальними розробками, притаманними будівлям модерну, включав типові елементи: ампірні вінки, гірлянди, спіралі, кола, овали, квадрати.

Керамічний декор у вигляді майолікових плиток застосовувався наприкінці XIX ст. у заглибленнях кесонованих пілястр (ширинках), підвіконних тафлів (ніш) (буд. Я. Паученка по вул. арх. Паученка, 89; буд. ремісничо-грамотного училища по вул. Вокзальна, 14; просп. Європейський, 3 (не збереглися); в будівлях початку XX ст., у фризових композиціях (вул. В. Чорновола, 36; вул. Т. Карпи, 53/44), також застосовувались рельєфні монохромні плитки, як заповнення «метоп» між модернізованими «тригліфами», як покриття фустів колон, ніш пілястр (вул. В. Чорновола, 38, вул. В. Перспективна, 31, вул. Театральна 15/6, вул. Пашутинська, 44д; вул. арх. Я. Паученка, 45/35) (рис.2.9; 2.12).

Таким чином, проведений порівняльний аналіз доводить, що архітектура м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. відрізнялася розмаїттям композиційних схем структури фасадів за рахунок створення різних комбінувань оздоблення структурних елементів, на основі використання різних матеріалів: як традиційних (гіпс, тиньк, цегла) так і новітніх (бетон, скло, метал, кераміка). Основні принципи формоутворення – композиційні прийоми та види архітектурної пластики змінюються з переважання симетричних типів кінця XIX ст. до дисиметричних типів початку XX ст. із зосередженням у верхній частині будівель.

2.4. Методологічні засади впливу стильового розвитку європейської і російської архітектури XIX – початку XX ст. на його формування у провінційних містах України

Архітектура провінційних міст центральної України, шляхом залучення до будівельної діяльності випускників столичних шкіл, які опановували європейський досвід сучасної науки і практики архітектурного проектування, зазнала вплив актуальних тенденцій розвитку різних спрямувань історизму і модерну.

Індивідуальна свобода у виборі засобів виразності архітектурного образу, можливості наявної будівельної бази, преференції замовників створили основу місцевої специфіки розвитку архітектури кінця XIX – початку XX ст. Шляхом порівняльного аналізу наукових, архівних і іконографічних джерел виявлені особливості стильового розвитку архітектури кінця XIX – початку XX ст. м. Кропивницького. Розвиток архітектури м. Кропивницького (Єлисаветграда) кінця XIX – початку XX ст. відбувався дякуючи постатям архітекторів: випускнику С.-Петербурзької академії художеств, вихідцю з м. Херсон, Олександрові Львовичу Лішневському (1868 – 1942 рр.) [265]; єлисаветградцю, випускнику московського училища живопису, ліплення і зодчества, Якову Васильовичу Паученку (1866 – 1914 рр.) [175], уродженцю м. Києва Людвігу Олександровичу Любельському (1888 – 1938 рр.) [174; 239]. Вони уособлювали традиції петербурзької, московської та київської архітектурних шкіл.

Наслідування архітектурі харківського театру Л. Млотковського (1841 – 1843 рр., який був запропонований архітектором А. Тоном у 1841 р. [148]) вбачається у композиційно-планувальній структурі будинку зимового театру Георгія Васильовича Трамбицького (1865 – 1867 р.) (рис.2.13).

Для творчості Л. Любельського характерно захоплення раціоналізаторським спрямуванням модерну [239], яке відстоювали і провадили австрійський архітектор А. Лоос, шотландський архітектор Ч. Макінтош, голландський архітектор Г. Рітвельд. Можливо, таким чином в місті з'явилися будинок крамниці І. Заславського по вул. В. Перспективній, 46, будинок школи по вул. Авіаційній. 64,

2.13

ВПЛИВ СТИЛЬОВОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ЙОГО ФОРМУВАННЯ У М. КРОПИВНИЦЬКОМУ

Прояв наступності у творчості архітекторів Єлисаветграда рубежу ХІХ - ХХ ст.

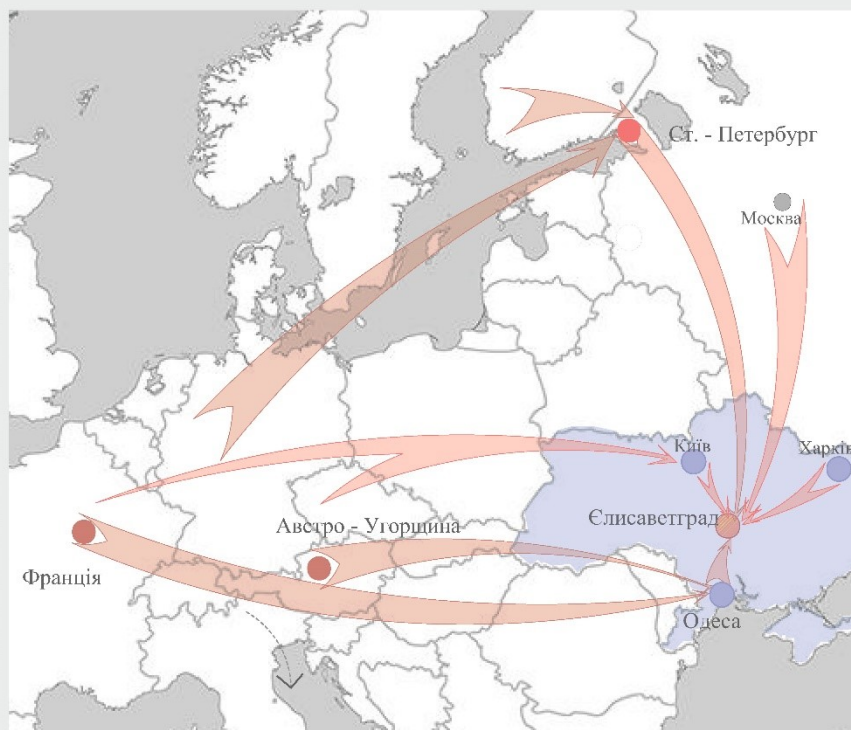

Рис. 2.13. Прояв наступності стилевих прийомів європейських і столичних центрів у єлисаветградській архітектурі зламу ХІХ – ХХ ст.: інженера – полковника Г. В. Трамбицького та архітектора Л. О. Любельського.

що різко контрастують із рештою забудови початку ХХ ст. (рис.2.13).

О. Л. Лішневський працював на посаді міського архітектора у 1895 – 1901 рр. і залишив біля 20 будівель, споруджених в мавританському (велика Хоральна Синагога, вул. В. Чміленка, 90а, 1896 – 1898 р.), псевдоросійському (будівля громадської жіночої гімназії, вул. Т. Шевченко, 1, 1901 - 1904 р.), неоренесансному (будівля Талмуд - Тори, вул. М. Гоголя, 56) та необароковому (будинок С. Барського, вул. В. Перспективна, 28, 1898 р.) стилях, модернізованому необароко (вул. В. Перспективна, 31, 1900 р.).

З 1901 р. майстер пов'язав свій творчий шлях із С. - Петербургом і працював у модернізованих еклектичних стилях (буд. І. Ф. Алюшинського по вул. Широкий; буд. О. Л. Лішневського по вул. Лахтинській; буд. Б. Я. Купермана по пров. Геслеровському та ін.) та модернізованому неокласицизмі (конкурсні проекти торгово - промислових банків журналу «Зодчий» 1910 р.; буд. Ш. З. Іофа на просп. Літейному та ін.) [265]. Архітектор не поривав зв'язки з Єлисаветградом: є архівні свідчення, що він виконував замовлення мешканців міста на початку ХХ ст. Порівняльний аналіз петербурзьких і єлисаветградських (кропивницьких) будівель, дозволяє вбачати ремінісценції архітектурних мотивів петербурзьких будівель О. Лішневського в будівлях м. Кропивницького (рис. 2.16).

Будинок Г. Волохіна по вул. Театральній, 10, 1912 р. має цитування форм петербурзького дома Ш. Іоффа: складна похила форма аттика, люнет якого разом із люнетами першого поверху мав членування характерного рисунку крила кажана, або павутиння; класичне архітектурне оздоблення, – риси, які наслідують прийоми, застосовані у конкурсному проєкті будівлі російського торгово-промислового банку у журналі «Зодчий» 1910 р. (модернізований неокласицизм).

Будинок П. Сергєєва, зведений у 1913 р. по вул. Театральній, 7, має ремінісценції петербурзьких будинків О. Лішневського: характерні портали у вигляді кокошників петербурзького будинку Б. Я. Купермана по пров. Геслерівському (псевдоросійський стиль) [164], прототип яких вбачається у щипцевих формах люкарн мансардного даху будівлі громадської жіночої гімназії по вул. Т. Шевченка, 1; формах стовпчиків будинку по просп. Європейському, 3 (не

2.16 ВПЛИВ СТИЛЬОВОГО РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ І РОСІЙСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. НА ЙОГО ФОРМУВАННЯ У М. КРОПИВНИЦЬКОМУ

Прояв наступності у творчості архітекторів Єлисаветграда рубежу ХІХ - ХХ ст.

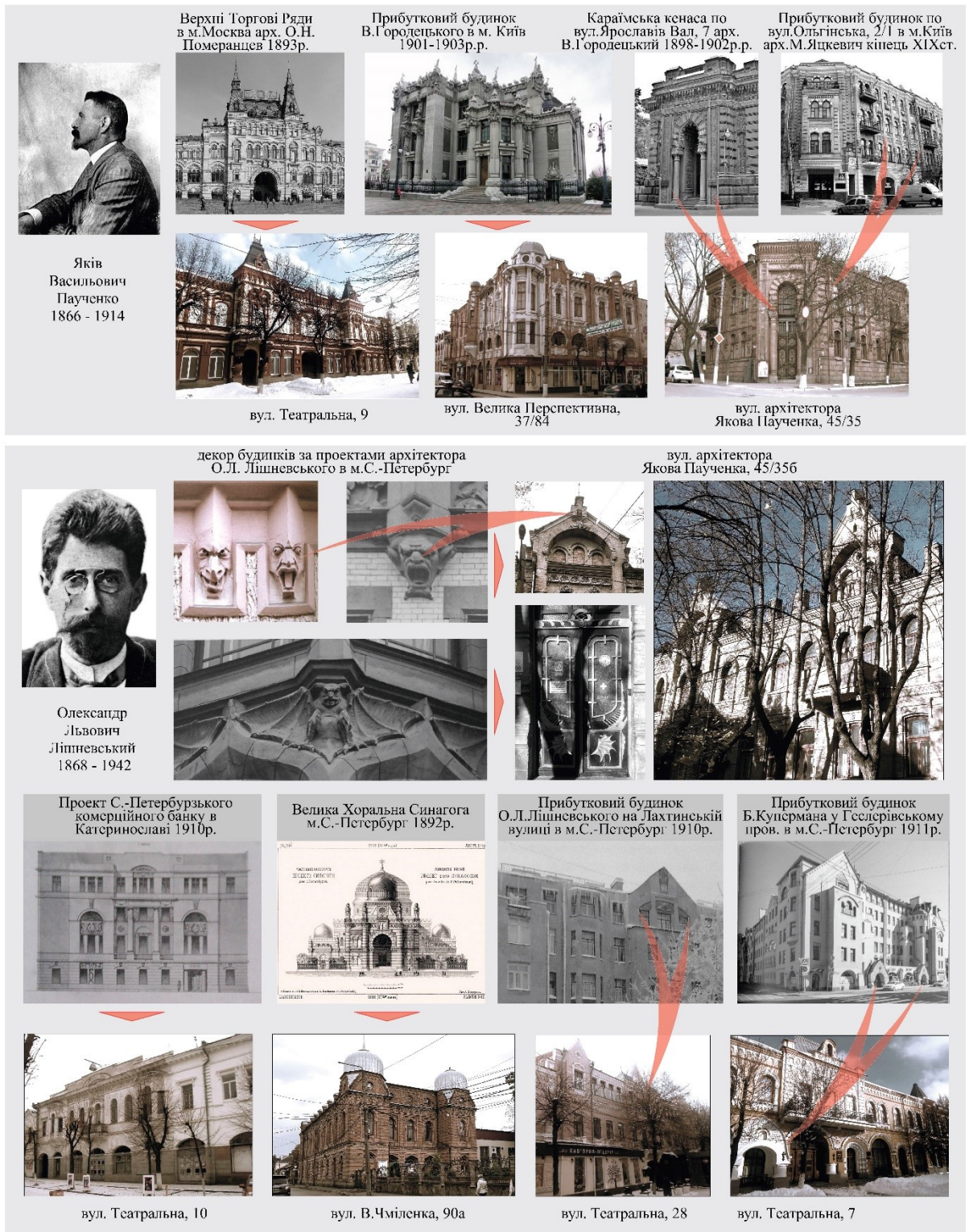

Рис. 2.16. Прояв наступності стилевих прийомів європейських і столичних центрів у творчості архітекторів Єлисаветграда зламу ХІХ – ХХ ст. О. Л. Лішневського та Я. В. Паученко.

збереглися). Північний модерн елементів завершення будинку Е. Гюнтера (III поверх готелю «Палас» по вул. Театральній, 28 в 1911 р. [87, с. 27зв]) виражений через елементи романської архітектури: вікна – трифорії, центральний трикутний щипець з розташованими обабіч полігональними куполами на основі бочарного склепіння та спрощений східчастий і комбіновані трикутні щипці по боках фасаду, які нагадують форми оздоблення петербурзького будинку О. Лішневського по вул. Лахтинській С. - Петербурга). У декоруванні будинку К. Македонського, (вул. арх. Я. Паученка, 45б) цитуються чоловічі маскарони бетонного ліпленого оздоблення петербурзького будинку І. Алешинського, у декоруванні дверей застосований мотив крил кажана, або павутиння, характерний для творчості О. Лішневського [265].

У творчості Я. Паученка спостерігаються спадкові риси європейської архітектури ар-нуво, творчості київських архітекторів В. Городецького, М. Яскевича, московського архітектора О. Н. Померанцева. Про це свідчать будинки майстра: водолікарня І. А. Гольденберга в мавританському стилі, в будинку якої в цегляному стилі відтворені композиційна структура portalу караїмської кенаси в Києві (арх. В. Городецький, 1898 – 1901 рр.), та елементи оздоблення фасадів київського будинку по вул. Ольгінській, 2/1 (арх. М. Яскевич, 1899 р.) [267].

Будівля О. Волохіна – готель Ж. Коваленко (вул. Театральна, 9) вирішена у формах псевдоросійського стилю. Центральна частина будинку наслідує принципи композиції центральної частини Верхніх Торгових Рядів у Москві (арх. О. Н. Померанцев). У будинку М. Соловйова по вул. Чміленка, 84/37 який вирішений у стилі ар-нуво, застосовані великі аркові зі зрізаним верхом вітражі (форма арки з «наплічниками») [128] першого поверху, сегментні вікна другого поверху, прямокутні вікна третього поверху з органічними хвилеподібними лиштвами вікон (мотиви мушлі), які утворюють піддашки. Стриманий площинний рослинний ліплений декор стін, органічні криволінійні форми кронштейнів трикутних еркерів, декорованих скульптурними зміями на ребрах і завершених сферичними баньками на тонких барабанах наслідують творчість А. Ван дер Вельде, В. Городецького.

Типологія згаданих будівель Єлисаветграда (Кропивницького) початку XX ст.

визначена, переважно, житловими будівлями з комерційними приміщеннями на першому поверсі, торговими будівлями, що є характерним для європейських і столичних центрів. Отже, неповторне обличчя історичної забудови міста Кропивницького створювалось завдяки творчій інтерпретації архітекторами – представниками столичних шкіл, відомих європейських і столичних прототипів і аналогів архітектури, що підтримувало образ Єлисаветграда як сучасного європейського міста, відкритого до розвитку.

2.5. Класифікація стильових спрямувань архітектури Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.

За допомогою методу стильового аналізу визначені якісні характеристики будівель та складено основні типологічні групи за стильовими спрямуваннями в архітектурі Кропивницького досліджуваного періоду. Шляхом порівняльного аналізу іконографічних і архівних матеріалів ДАКіро, ООБТІ, КОКМ ідентифіковано найбільш характерні риси архітектури досліджуваних об'єктів, встановлено їх стильову приналежність, що дозволяє узагальнити особливості стильових спрямувань архітектури Кропивницького кінця XIX – першої половини XX ст.: уточнити час будівництва, авторство, стильові особливості побудови фасадів, характерні декоративні прийоми та елементи оздоблення будівель Кропивницького.

Запізнення стильового розвитку архітектури Єлисаветграда складало приблизно 20 років: ампірний комплекс штабних і учбових будівель другого резервного кавалерійського полку, що був збудований у 1849 р.; будинок зимового театру був збудований у 1867 р.; будівля романтичного класицизму – готель «Версаль» по вул. Театральній, 5/5 була збудована у 1870-х рр.

Планувальна структура і функціональне призначення майже не впливали на стильові характеристики будівель другої половини XIX – початку XX ст. [108]. Головними морфологічними характеристиками стилю була організація елементів різних стильових спрямувань минулого у єдину гармонійну структуру фасадів, яка

формувала композиційну структуру об'єму. В результаті кожен із зведених будинків мав свій індивідуальний характер, що формувався під впливом місцевих будівельних традицій та преференцій замовників.

В м. Кропивницькому розвиток еkleктичних стилів відбувався у класицистичному і некласицистичному (романтичному) напрямках. Класицистичний напрям, через перехідну стадію романтичного класицизму [40], відображав поєднання і творче застосування форм ренесансу, бароко і класицизму. В традиціях пізнього ампіру збудований особняк К. В. Соколова-Бородкіна по вул. Театральна, 6/7 (рис. 2.14).

Ампірні традиції 1850-х – 1960-х рр. протягом 1870 - 1995 рр. були продовжені в неокласицистичному стилі розвитку архітектури еkleктики Єлисаветграда, яка характеризувалася поєднанням елементів класицизму (загальна композиція фасадів) з елементами ренесансу і бароко (архітектурне оздоблення прорізів). В класицистичних традиціях збудовані освітні заклади: духовне училище (1860 р. - вул. Вокзальна, 19), чоловіча гімназія (1869 р. – вул. Шевченка, 3, техн. К. Щостовський), земське реальне училище (1870 р. – вул. Ю. Олефіренка, 6 техн. К. Щостовський, 1896 р. арх. О. Лішневський), церковно-приходська школа (1898 р. - пров. Василівський, 16, арх. Л. Прокопович [212]). Використання цього стильового напрямку надавало будівлям репрезентативного вигляду, з метою надання враження стабільності та ґрунтовності.

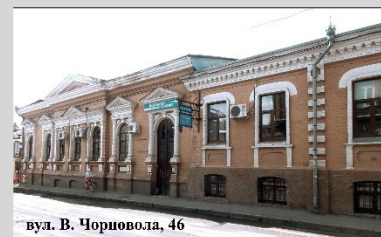
У формах французького класицизму збудований готель «Версаль» (будинок В. Соколової-Бородкіної, 1870-ті рр. – вул. Театральна 5/5), будинок Р. і Т. Ельворті (1896 р. – вул. Ельворті, 2а). Неокласицистичний прибутковий будинок Н. Гунькіної (1889 р. вул. Театральна, 22/8) виділявся ваговитістю і структурованістю форм. У поєднанні стилістики класицизму і неороманського стилю вирішені фасади прибуткових будинків по вул. Театральній, 12; 14 (1890-ті рр.), садибного будинку по вул. Т. Карпи, 42, та особняків: по вул. Т. Карпи, 44 (1890-ті рр.) та по вул. Чміленка, 72. Їх поєднує активне використання русту, аркатурні міжповерхові пояски і аркатурний фриз, що переходить на похилі карнизи східчастих щипців.

Перехрестя головних вулиць – Театральної (Дворцової) та В. Перспективної

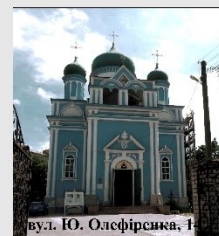
2.14

КЛАСИФІКАЦІЯ СТИЛЬОВИХ СПРЯМУВАНЬ
АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХІХ СТ.Стильовий розвиток архітектури м. Кропивницького
(Єлисаветграда) ХІХ ст.

Романтичний класицизм

Еклектика

Історизм. Ренесансний напрям

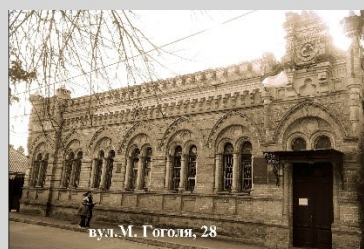

Рис. 2.14. Стильовий розвиток архітектури м. Кропивницького кінця ХІХ ст.

тогочасного міста фіксувалися зрізаними кутами будівель неокласицистичного напрямку, переважним оздобленням яких були пілястри, що фіксували межі парпетів – готель Г. Гольденберг (1884 р.) по вул. В. Перспективна, 38/33, прибутковий будинок по вул. Ю. Олефіренка, 12/27.

Еклектичною спорудою є Покровська церква на Ковалівці (1849 р. арх. О. Я. Андреев) [173], в якій поєдналися елементи російсько-візантійського стилю (хрестово-купольна структура верхів, форма арок з навислими замками дзвіниці нартексу, кілеподібні вирішення закомар), бароко (підвищена трикутна форма розірваних фронтонів вхідних порталів і вікон; подвійні напівколони по кутах), східні (папірусоподібні) мотиви капітелів напівколон, спіральні вирішення канелюр нижньої частини напівколон вхідних порталів. Внутрішнє оздоблення церкви – класицистичне.

Наприкінці ХІХ ст. поширився архітектурний стиль історизм, що полягав у створенні нових композиційних фасадних структур на підставі логічно обґрунтованого поєднання точно відтворених стильових елементів минулих часів на основі наукових досліджень за допомогою методичних принципів ретроспективізму (пряме або стилізоване наслідування певного стилю) і еклектизму (створення оригінальних композицій на основі поєднання різних стильових архітектурних мотивів і форм) [125].

У 1895 р. архітектурний розвиток міста пожвавився. В класицистичних традиціях неоренесансу збудовано повітове відділення Державного банку (1898 р., вул. В. Перспективна, 33). Ренесансні форми застосовували в архітектурі житлових будівель: у поєднанні з російськими формами – прибутковий будинок Ц. Камінського (1898 р.) по просп. Європейський (вул. В. Пермська, 3), у формах раннього ренесансу – будинок І. Бабакіна (1904 р. – вул. Гоголя 28 [77, с. 30]), у формах пізнього ренесансу – будинок А. Вайсенберга (1897 р. – вул. Чміленка, 74/42, арх. Я. Паученко [71, с. 250; 213]). Необарокові форми застосовувались для надання враження пишності і ошатності будинкам: Л. Долинського (1901 р. - вул. Театральна 15/6 [71, с. 98зв; 76, с. 13зв]), С. Барського по вул. В. Перспективній, 28, будинку по вул. Шевченка, 8; будинку по вул. В. Панченка, 14 (рис. 2.14).

Некласицистичний (романтичний) напрям розвивався у формах східної (мавританської) та російської архітектури XVII ст. В традиціях неомавританського стилю збудовані водолікарня І. Гольденберга (1903 р. – вул. арх. Я Паученка, 45/35; арх. Я. Паученко, а також будівля Великої Хоральної Синагоги (1898 р., вул. Чміленка, 90а; будівництво – арх. О. Лішневський) [267]. Яскравим прикладом використання псевдоросійського стилю є особняк Я. В. Паученка (1897 р. – вул. арх. Я. Паученка, 78); прибутковий будинок О. Волохіна (готель Ж. Коваленко, 1896 р.) [111; 113] по вул. Театральна (Дворцова), 9.

В 1870-х рр., цегляний стиль отримав у Єлисаветграді різноманітний розвиток. Цьому сприяв царський дозвіл на будівництво нетинькованих житлових та громадських будівель, та вивчення архітектури Німеччини, Англії, Польщі та Прибалтики X – XII ст.: «цегляної готики», «цегляного ренесансу» і елементів середньовічної архітектури [40]. В архітектурі житлових будівель міста з'являються зразки цегляної неоготики – будинок У. Мейтуса (1903 р., вул. В. Чміленка, 65).

В псевдоросійській стилістиці на основі модульного цегляного декорування збудована низка садибних житлових будівель: вул. Михайлівська, 73/31; вул. Пашутинська, 39; вул. Пашутинська, 29; вул. Шульгіних, 21/40; вул. Шевченка, 40 (арх. О. Лішневський) (рис. 2. 14; 2.15) [212]. Фасад будинку М. Соловйової по вул. В. Чміленка, 84 та флігель В. Сікорського по вул. Шульгіних 10/14, будинку Ш. Сейдера по вул. В. Перспективній, 29/35 (не зберігся) вирішені в цегляному стилі за мотивами декору стрічкового візерунку народної вишивки (рис. 2. 16). Триповерхові корпуси заїжджого двору у дворівній частині «Пасажу» по вул. В. Перспективній, 60 вирішені у формах модернізованого цегляного стилю.

У 1901 – 19011 р.р. – виокремлюється етап розвитку архітектури раннього модерну. Цей етап в архітектурі Єлисаветграда кінця XIX – початку XX століть додавав еклектичному стильовому розвитку можливості естетизації простору і об'єму через пластичні форми елементів природного оточення. На початку XX ст. в місті розвивались декоративний і раціональний модерн. Риси декоративного модерну наслідували європейські французьке і бельгійське ар-нуво, німецький модерн та австро-угорську сецесію. Будинок П. Сергєєва по вул. Театральна, 7

2.15 КЛАСИФІКАЦІЯ СТИЛЬОВИХ СПРЯМУВАНЬ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО КІНЦЯ ХІХ СТ.

Рис. 2.15. Стильовий розвиток архітектури м. Кропивницького кінця ХІХ ст.

[164], збудований в 1911 - 1913 рр., має стильові ознаки протомодерну. Розташування різновеликих форм циркульних аркових прорізів вітражів і центрального проїзду першого поверху не збігається з розміщенням прорізів другого поверху. Лиштиви вікон другого поверху і портали прорізів першого поверху оздоблені елементами російської і романської архітектури.

Декоративний модерн Єлисаветграда репрезентований елементами фасадів та декору австрійського сецесіону, французького ар-нуво, виражався у орієнтації на природні форми в контрасті з прямими лініями, площинною рослинно-квітковою орнаментикою ліпного декору, підкресленою декоративністю акцентування структурних елементів композиції фасадів: підкреслення кутів, криволінійними елементами кронштейнів, фарбування фасадів у природні кольори, широкому застосуванню кованих металевих елементів [118]. У формах декоративного модерну, поєднаних з бароковими елементами декору вирішений фасад будинку А. Барського, спорудженого протягом 1901 – 1907 рр. (вул. арх. Я. Паученка, 40) [77, с. 30; 79, с. 173 зв].

У формах ар-нуво із цитуванням елементів декору київського прибуткового будинку В. Городецького споруджена кутова частина будинку М. Соловійова (1907 р., вул. В. Чміленка, 84/37 (рис. 2.17). Найяскравішим будинком у стилі ар-нуво є триповерховий пасаж по вул. В. Перспективна, 60 [90]. Гіпсовий ліпний декор стін має ярусний пластичний розвиток, починаючи з криволінійних бетонних кронштейнів балконів другого поверху, лиштиви яких у поєднанні з віконним оздобленням створюють антаблементи з кронштейнами, що підтримують балкони третього поверху і завершують оздоблення арок балконних прорізів.

Заглиблена частина центральної ніші має ярусний розвиток великих віконних прорізів: двоярусного прорізу, що складається з прямокутного отвору проїзду з великою овальною фрамугою над ним на першому ярусі, прямокутного з криволінійними членуваннями віконного прорізу другого поверху, аркового віконного прорізу третього поверху. Торцеві ризаліти фасаду мають стриманіший тектонічний ярусний розвиток декоративної побудови фасаду. Металеві огорожі балконів мають модерний малюнок ар-нуво (рис. 2.17). Прямокутні вітражі з

2.17 КЛАСИФІКАЦІЯ СТИЛЬОВИХ СПРЯМУВАНЬ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стильовий розвиток архітектури м. Кропивницького (Єлисаветграда) початку ХХ ст.	
Декоративний модерн	 вул. Театральна, 11, 1910р. вул. В.Перспективна, 60, 1913р. вул. В.Чмільська, 84/37, 1908р.
Декоративний модерн з раціоналістичними тенденціями	 вул. Р.Горноволы, 38, 1908р. вул. В.Чорновола, 36, 1907р. вул. Р. і Т.Ельворті, 3, 1901р.
Раціоналістичний геометричний пластицизм	 вул. Авіаційна, 64, 1913р. вул. Чигиринська, 7, 1913р. вул. В.Перспективна, 46, 1915р.
Модернізовані неостилі	 вул. Театральна, 10, 1910р. Модернізований неокласицизм вул. Героїв Маріуполя, 79, 1910р.
	 вул. Театральна, 17/7, 1911р. вул. Шульгінчик, 4, 1911р.
	 вул. Я.Шевченка, 8, 1911р. вул. В.Перспективна, 51, 1913р. вул. В.Пащенко, 14, 1913р.

Рис. 2.17. Стильовий розвиток архітектури м. Кропивницького початку ХХ ст..

фрамугами з наплічниками заповнюють перший поверх будівлі. Прикладом архітектури віденської сецесії у архітектурі Кропивницького (Єлисаветграда) є будинок Г. Волохіна 1910 – 1912 р. р., вул. Театральна, 11) [163; 86, с.30, с.125; 88] (рис. 2.17).

В стилі раціоналістичного модерну з декоруванням конструктивних елементів [118] вирішені прибуткові будинки по вул. В. Чорновола, 36 і 38. Їх фасади помічені щипцем з потрійними вікнами загального контуру пониженої арки з високими пілонами у простінках стіни, що відповідають кроку пілястр вуличного фасаду будівлі. Пілони декоровані звислими канелюрами з капітелями у вигляді площинних кіл. Високі прямокутні віконні прорізи стіни мають прямолінійні членування. Фриз центральної частини будинку по вул. В. Чорновола, 38 оздоблені фактурним бетоном, бічні фризи оздоблені керамічною майоліковою плиткою з рослинним орнаментом. Бічні частини будинку по вул. В. Чорновола, 36 оздоблені металевими кронштейнами розкрепованих карнизів на фоні фризу, вкритого текстурованим бетоном, фризові ніші центральної частини декоровані рельєфними мотивами хвиль (рис. 2.18). Раціоналістичний модерн з елементами цегляного стилю відрізнявся у Кропивницькому використанням непотинькованої цегляної стіни з геометричним модернізованим цегляним декором. Лаконічними рисами раціонального модернізованого цегляного стилю наділені особняки поч. XX ст. – пров. А. Ліпатова, 2а; пров. А. Ліпатова, 6 (втрачена більшість автентичних елементів фасаду), вул. Пашутинська, 65/17; (техн. Г. Зусман), прибуткові будівлі: по вул. Чміленка, 41б; (рис. 2.15) по вул. Пашутинська, 44а; по вул. Панченка, 5; по вул. Т. Карпи, 75/56, торговий будинок по вул. А. Ліпатова, 15. Стилiстика особняку М. П. Леонтовича по вул. В. Панченка, 4 (1911 р.) наслідує риси цегляної модернізованої еклектики. В цегляній стилістиці неоготики збудовані прибуткові будинки по вул. В. Чміленка, 41б; вул. А. Тарковського, 55.

В 1911 – 1915 рр. розвивався раціональний (з тенденціями конструктивного) модерн та модернізовані неостилі. В модернізованому неокласицизмі вирішений будинок Г. Волохіна по вул. Театральна, 10 (будинок театру «Казка», 1910 р. – 1912 р.) [86; 88], будинок Д. Харлаба (1914 - 1916 рр. - вул. Театральна, 17/7 (арх. Я.

2.18 КЛАСИФІКАЦІЯ СТИЛЬОВИХ СПРЯМУВАНЬ АРХІТЕКТУРИ М. КРОПИВНИЦЬКОГО ПОЧАТКУ ХХ СТ.

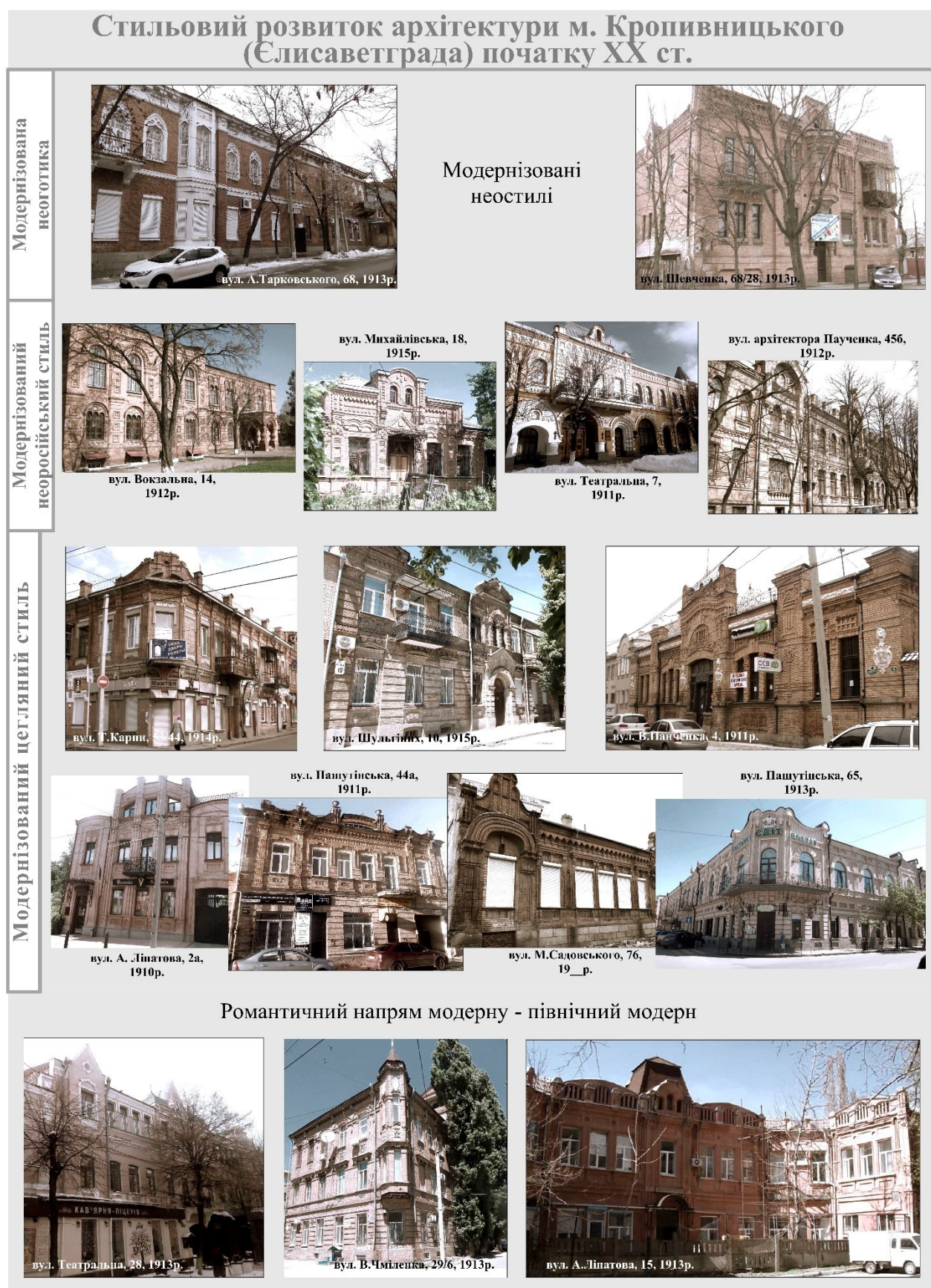

Рис. 2.18. Стильовий розвиток архітектури м. Кропивницького початку ХХ ст..

Паученко; будівництво – арх. Л. Любельський) [90, с. 65зв; 163]. Збільшена ордерна система з міжповерховими розкрепованими поясами; напівколони другого поверху з іонічними капітелями, різновисотні карнизи, що декорують великі трикутні щипці на бічних фасадах поєднуються кутовим об'ємом, вирішеним у формі ротонди великого ордеру, завершеною сферичною банею.

В стилістиці модернізованої еkleктики вирішений будинок К. Македонського (1910 рр. – вул. арх. Я. Паученка, 45/356). Ознаками стилю є: трьохосьова симетрична композиція будівлі, помічена ризалітами, кожен з яких завершується композитним трикутним щипцем з чоловічими маскаронами у аркових нішах. Будинок оздоблений архітектурними деталями у романському стилі (рустовані лиштви з рослинним орнаментом вгорі, що спирається на романські півколони, вікон другого поверху), ренесансі (міжповерховий пояс з ліпних бетонних розеток). [118] (рис. 2.18). Риси модерну проявляються в збільшенні висотності приміщень і віконних прорізів, а також в елементах декору: модернових бетонних жіночих маскаронах-капітелях пілястр, звислих канелюр, що перетинаються внизу з колоподібними елементами.

В 1915 р. місто прикрашається будинками у стилістиці пізнього модерну, який вирізняється площинністю деталей, стриманістю декору. Таким є триповерховий будинок Ш. Державця (1910 р., вул. Гоголя, 79), двоповерхові будинки Х. Хороманської (вул. В. Чорновола, 25) [82, с. 103], будинки по вул. Чигиринській, 7; по вул. В. Биковій, 84, по вул. В. Чорновола, 29 [90]. До будівель пізньомодерної неоготики відносяться прибутковий будинок Е. Бороди (вул. Шевченка, 68/28), будинок лютеранського товариства (1913 р. – вул. А. Тарковського, 68) [89] що відрізняються збільшеними пропорціями структурних елементів фасаду (рис. 2.18). До будівель пізньомодерного неоросійського стилю відноситься особняк по вул. Михайлівській, 18.

На цьому етапі зведено будівлі у раціоналістичному геометричному пластицизмі (вул. Авіаційна, 64; вул. В. Перспективна, 46 (повністю перебудована)). Головними ознаками наряду є об'ємна скульптурна пластика та взаємодія простих геометричних форм прорізів у композиції фасадів,

монументальність, стриманість декоративного оздоблення. У будинку готелю Г. Гольденберг по вул. Театральній, 33 фасадне рішення поєднує пізномодерне раціоналістичне вирішення стіни першого поверху з класицистичними структурними елементами збільшеного масштабу та об'ємною скульптурою другого поверху (рис. 2.18). Фасади прибуткового будинку по вул. Гоголя, 67/24 поєднують спрощений геометризований некласичний декор вікон і акцентування кутового входу фігурами атлантів (не збереглись).

Романтична гілка модерну на цьому етапі проявилась у північному варіанті і характеризувалась збільшенням масштабу форми, асиметричною динамічною композицією кутової побудови, яка завершується еркером з шатровою вежею. Будинок Й. Авербуха по вул. Чміленка, 29/6 [89, с. 160зв, с. 230зв; 90, с. 123зв] має збільшені розміри віконних прорізів, а кутовий еркер, завершений високою баштою надає динамізму асиметричній композиції фасаду будівлі і сприяє домінуванню над оточуючою забудовою Кропивницького (Єлисаветграда) [118]. Північний модерн з трансформацією романських форм (форми башт, вікон, біфорії, трифорії) у формоутворенні об'єкту застосований у надбудові третього поверху будинку Е. Гюнтера по вул. Театральна, 28, виконаний у 1911 р..

Стильова специфіка архітектури Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. розвивалась у річищі столичних і європейських тенденцій. У кінці XIX ст. в громадській і житловій архітектурі міста розвиваються тенденції історизму академічних та неакадемічних напрямів, які розвивали архітектори О. Л. Лішневський та Я. В. Паученко. В будівлях цегляного стилю розвиваються раціоналістичні і романтичні архітектурні тенденції. На початку XX ст. в образно-стильовому вирішенні будівель міста починав відчуватись помітний взаємовплив модерну і еkleктики: модерні форми членувань фасадів декорувались елементами історичних стилів, а в еkleктичних спорудах застосовуються новітні форми декору, які відтворювали пластичні та фактурні якості оздоблювальних матеріалів. Розвиток раціоналістичних і класицистичних напрямів стає більш стриманими: збільшується масштаб деталей, в оздобленні використовуються елементи пластичних мистецтв.

ВИСНОВКИ ДО 2-ГО РОЗДІЛУ

1. Розроблений методологічний апарат наукового дослідження, який складається з методів емпіричного, загальнонаукового і теоретичного дослідження; методу комплексних міждисциплінарних досліджень; спеціалізованих архітектурних методів: графоаналітичного, методу графічної реконструкції. Системно-структурний підхід складається з історичного, структурно-морфологічного методів (за критеріями дослідження). Визначені основні етапи і методика дослідження архітектури м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.

2. На основі застосування наведених методів встановлено, що в кінці XIX ст., в результаті збільшення міського населення внаслідок соціально-економічних реформ 1861 і 1900 рр. і скасування статусу військового поселення в 1865 р. сформувались планувальні райони міста і розширилась функціонально-типологічна група громадських (адміністративних, культурно-освітніх, фінансових, медичних, торгових, сакральних) і житлових будівель (особняки, садибного типу, житлові будівлі з комерційними приміщеннями на першому поверсі, прибуткові будинки, готелі).

За способом розташування у системі квартальної забудови переважна більшість об'єктів дослідження розташована фронтально по лінії вулиці (61 об'єкт), та на розі кварталу (24 об'єкти), решта (29 об'єктів) – в глибині ділянки. За конфігурацією плану найбільш поширеними є форми, наближені до прямокутної та Г-подібні. Складні форми характерні для громадських освітніх і лікувальних будівель, які мали розвинений діапазон приміщень супутнього функціонального призначення. Входи у будівлі розташовувались на вуличних фасадах. На початку XX ст. збільшення площ залів комерційних приміщень диктувало кутові входи у будівлі на розі кварталів.

Найпоширенішим типом планувальної структури внутрішніх приміщень встановлено коридорну, анфіладну та їх комбінування. Зальний тип зустрічається у торгових і глядацьких закладах. Чарунковий тип характерний для невеликих торгових приміщень прибуткових будинків початку XX ст.. Секційний тип формується за розташуванням сходових клітин із плануванням входів до квартир.

3. Встановлено, що вибір композиційної структури фасадів залежав від стильового спрямування і розміру будинку. Найбільш поширеною була симетрична трьохосьова структура (кінець XIX – початок XX ст.), характерна для особняків і громадських будівель; та двохосьова, характерна для садибних і прибуткових будинків. Дисиметрична композиція поширилась в архітектурі початку XX ст. Асиметричність композиції кутових будинків утворювалась комбінуванням кутового акценту і симетричних (дисиметричних) структур вуличних фасадів.

Гармонійна узгодженість будинків різної композиційної будови пояснюється вільним володінням архітекторами прийомами пропорціювання структурних елементів фасадів та стильового застосування архітектурного декору. Комплексний аналіз архітектурної пластики фасадів пам'яток архітектури періоду кінця XIX – початку XX ст. виявив органічність поєднання різних форм структурних елементів фасадів з типологією архітектурних елементів на основі їх функціонально-конструктивних і художньо-тектонічних характеристик: структурних, орнаментальних і тематичних, яке впливало на формування стилістичного напрямку архітектури в будівлях одного типу композиційної структури.

4. Виявлений розвиток переважно всіх напрямів історизму та модерну в архітектурі Кропивницького (Єлисаветграда). Наприкінці XIX ст. розвивались класичні – ренесансні, барокові; некласичні – російський, мавританський і раціональний (цегляний стиль) напрями еkleктики (історизму). На початку XX ст. розвивались напрями модерну: у 1901 – 19014 рр. – чистий декоративний напрям, гібридний декоративний напрям з раціоналістичними тенденціями та раціоналістичний геометричний пластицизм. У 1911 – 1915 рр. – розвивались модернізовані неостилі – неокласицизм, еkleктика та пізній модерн. Запізнення стильового архітектурного розвитку міста обумовило розмитість і нашарування часових меж стильового розвитку; творчу інтерпретацію та ремінісценцій мотивів архітектури європейських і столичних центрів у будівлях міста кінця XIX – початку XX ст. Авторами архітектурного обличчя міста були архітектори О. Лішневський, Я. Паученко, П. Бартошевич, Л. Любельський, техніки Г. Зусман, К. Шостовський.

РОЗДІЛ 3. РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОХОРОНИ І РЕГЕНЕРАЦІЇ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

3.1. Тенденції застосування композиційно-стильових особливостей досліджуваних об'єктів у формуванні архітектурно-планувальної структури історичного центру м. Кропивницький протягом ХХ – ХХІ ст.

У попередніх розділах дослідження встановлено, що архітектурна спадщина м. Кропивницького кінця ХІХ – початку ХХ ст. вирізнялась розвиненою типологією будівель, різноманітністю стильових спрямувань.

Підходи до використання композиційно-стилістичних особливостей об'єктів історичної забудови у новому будівництві змінювалися протягом ХХ ст. і відповідали етапам змін модерністської ідеології ХХ ст.:

1. Пристосування планувальної структури історичних будівель під нові функціональні потреби у 1920-х рр. (адаптація);

2. Створення нових будинків у стилістиці панівного «сталінського» ампіру з ретроспективною ремінісценцією елементів елісаветградських будівель, реконструкції історичних будівель шляхом копіювання наявних фонових елементів фасадів у добудовах до основного об'єму, та неявного цитування елементів навколишніх будівель (ремінісценцій) у вставках новобудов між ними 1950-х рр.;

3. Тотальної відмови 1970-х – 1980-х-рр. від «застарілих і неактуальних» будівель ХІХ – початку ХХ ст. («корінна» реконструкція) під час будівництва багатоповерхових громадських і житлових комплексів за типовими проектами, внаслідок якої спотворився масштаб забудови, набув монотонності і втратив співвимірність людині міський простір.

4. Постмодерніські образні пошуки у проектах новобудов 1990-х – 2000-х рр. із залученням ретроспективної ремінісценції структурних елементів і деталей історичної архітектури міста, що звертали до культурної пам'яті.

Пореволюційне піднесення архітектурного розвитку міста було підтримано у 1920-ті рр. іміджом батьківщини Г. Зінов'єва і Л. Троцького – «видатних діячів революції», мешканням родинного кола Г. Петровського – українського «старости».

Значний внесок у розбудову міста зробив головний інженер-архітектор єлисаветградського (зінов'євського) окружкому Л. О. Любельський (1920 – 1927 рр.). Починаючи з 1920 р. була складена картотека капітальних домобудов з метою їх націоналізації і пристосування для потреб нового суспільства [1 – 6; 45; 199 – 201]. Обстежувались громадські будівлі стосовно можливості їх відновлення і пристосування для нових вимог: зимовий театр [5], будівля громадської жіночої гімназії, яка зазнала руйнації під час пожежі у 1920 р. [201, с. 134]). Розглядалась можливість реконструкції будинків Міської Управи з надбудовою двох поверхів: на заваді стала неможливість перенесення приміщень під час будівництва та складнощі у подоланні стильового розмаїття будівель комплексу, що сформувався протягом другої половини XIX – початку XX ст. [200].

У матеріалах циркулярної анкети м. Зінов'євська для створення путівника по СРСР 1926 р. для іноземців зазначалась відсутність пам'яток архітектури у місті [254].

Початок сталінських репресій і переслідування відомих єлисаветградців – державних діячів позначились на суттєвому обмеженні фінансування міста, згасанні архітектурно-будівельної діяльності до кінця другої світової війни.

Починаючи з 1944 р. проводились роботи по відновленню зруйнованих будівель. У 1948 р. був складений перший реєстр пам'яток архітектури Кіровоградської області, в якому значилось 9 позицій [134]: з об'єктів періоду дослідження зазначалась тільки будівля Великої Хоральної Синагоги. До непоправних втрат, можна віднести акт про стан руйнації першої кам'яної сакральної будівлі міста – Успенського собору, складений у 1946 р., в якому визнана відсутність його архітектурної цінності і доцільність його знесення [56].

В місті сформувалась потужна команда архітекторів на чолі з

представниками московської і ленінградської шкіл: в 1947 р. в архітектурно-проектній майстерні при управлінні головного архітектора м. Кіровограда починає працювати О. Й. Возний, випускник Одеського інституту інженерів цивільного і комунального будівництва (1947 р.) [48]. В 1954 р. в «Облсільпроекті» працювали Б. Л. Байтін, який закінчив Ленінградській інститут цивільних інженерів у 1939 р., Л. Ф. Дворець, який закінчив Московській архітектурний інститут у 1934 р., В. О. Сікорський, випускник Київського художнього інституту 1953 р., Л. Ф. Крейтор, випускниця Середньоазійського індустріального інституту 1948 р. [260].

Перед ними постало завдання відновлення історичних будівель комплексів: Великої Хоральної Синагоги, театральних і торгових закладів; та будівництва нових громадських і житлових будинків у панівному на той час стилі сталінського «ампіру».

З 1947 р. починається процес забудови вул. В. Перспективна, Театральна, Т. Шевченка багатоповерховими будівлями, формування ансамблів їх перехресть кутовими 3 – 4-поверховими житловими будинками з підвищеними на один поверх кутовими секціями і громадськими приміщеннями на першому поверсі. Формування нової забудови перехресть було започатковано зведенням будинку по вул. Театральній, 16/7 за індивідуальним проектом арх. О. Возного [203, с. 7] у 1953 р. [57, с. 172; 62, с. 116]). Будинок М. Маріані був знищений під час війни. Будинок М. Соловйова по вул. Театральній, 13 був знесений після 1961 р. а його територія додалась до сусідньої ділянки будинку по вул. Театральній, 11. Таким чином перехрестя отримало збільшений просторовий масштаб.

В 1949 р. була обстежена з метою відновлення будівля торгового «Пасажу» (вул. В. Перспективна, 60) [205, с. 170; 172], яка мала повністю зруйновану внутрішню частину і вцілілі залишки фасадних стін. В 1950 р. розглядався проект реконструювання будівлі Синагоги під клуб промкооперації з можливим мінімальним втручанням у субстанцію конструкцій (арх. Шеремет) [58, с. 4].

З 1953 р. велись роботи по аварійному ремонту театру ім. М. Кропивницького з будівництвом нової сценічної коробки і збереженням об'єму

глядацького залу (місткістю 650 ос.), як колиски українського театру (за концепцією архітектора Л. Ф. Двореця) [207, с. 77; 62, с. 3]. У 1958 – 1960 рр. була збільшена ліва частина кулуарів театру за проектом архітектора Орлова [55, с. 172], і права – за проектом арх. Л. Крейтор [172].

З 1949 р. почалось формування ансамблю забудови перехрестя вул. В. Перспективної та Т. Шевченка (на основі типових секцій за проектом арх. Ковикова): першим був збудований будинок по вул. В. Перспективній, 32/11 за проектом архітектора Л. Байтіна на місці колишнього готелю «Петербурзький», збудованого у кінці XIX ст. (рис. 3.1). У будинку була застосована ремінісценція конусоподібних парпетних стовпчиків зруйнованого підчас війни готелю «Петербурзький».

В 1953 – 1956 рр. завершилось формування ансамблю перехрестя: проект житлового будинку по вул. В. Перспективній, 25/34 (проект арх. О. Возного, Л. Крейтор) [61, с. 120]; по вул. В. Перспективній, 23/13 (проект арх. О. Возного) [61, с. 170]); вул. В. Перспективна, 34/32 (проект арх. Л. Двореця) [61, с. 111]. Будівлі з підвищеною кутовою секцією стилістично вирішувались у ваговитих формах ренесансу і ампіру, притаманних забудові міста у першій половині XIX ст., як асоціація із часом військового поселення (рис. 3.2).

Проект залізничного вокзалу на основі проекту повторного застосування архітектора інституту «Київтрансвузолпроект» М. В. Ладигіної, виконаний в 1950 р. проектною групою кіровоградського облпроекта, має трьохчастинну симетричну класицистичну структуру фасаду з центральним підвищеним об'ємом, до якого ведуть урочисті сходи з великою верхньою площадкою. Фасад вирішений у формі великої трьохаркової лоджії, завершеної розкрепованим антаблементом, з центральним парпетом, оздобленим тематичним барельєфом і поєднаний балюстрадою з парпетами торцевих частин. Центральна лоджія передуює ідентичним великим арковим прорізам вхідної стіни: центральному – з дверними отворами, бічним – з віконними. [207, с. 65]. Будівля формує велику привокзальну площу разом з запроектованим висотним готелем (не збудований), яка мала утворитись за рахунок знесення історичних житлових будівель по вул.

3.1 ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БУДІВЛЯХ 1950-Х РР.

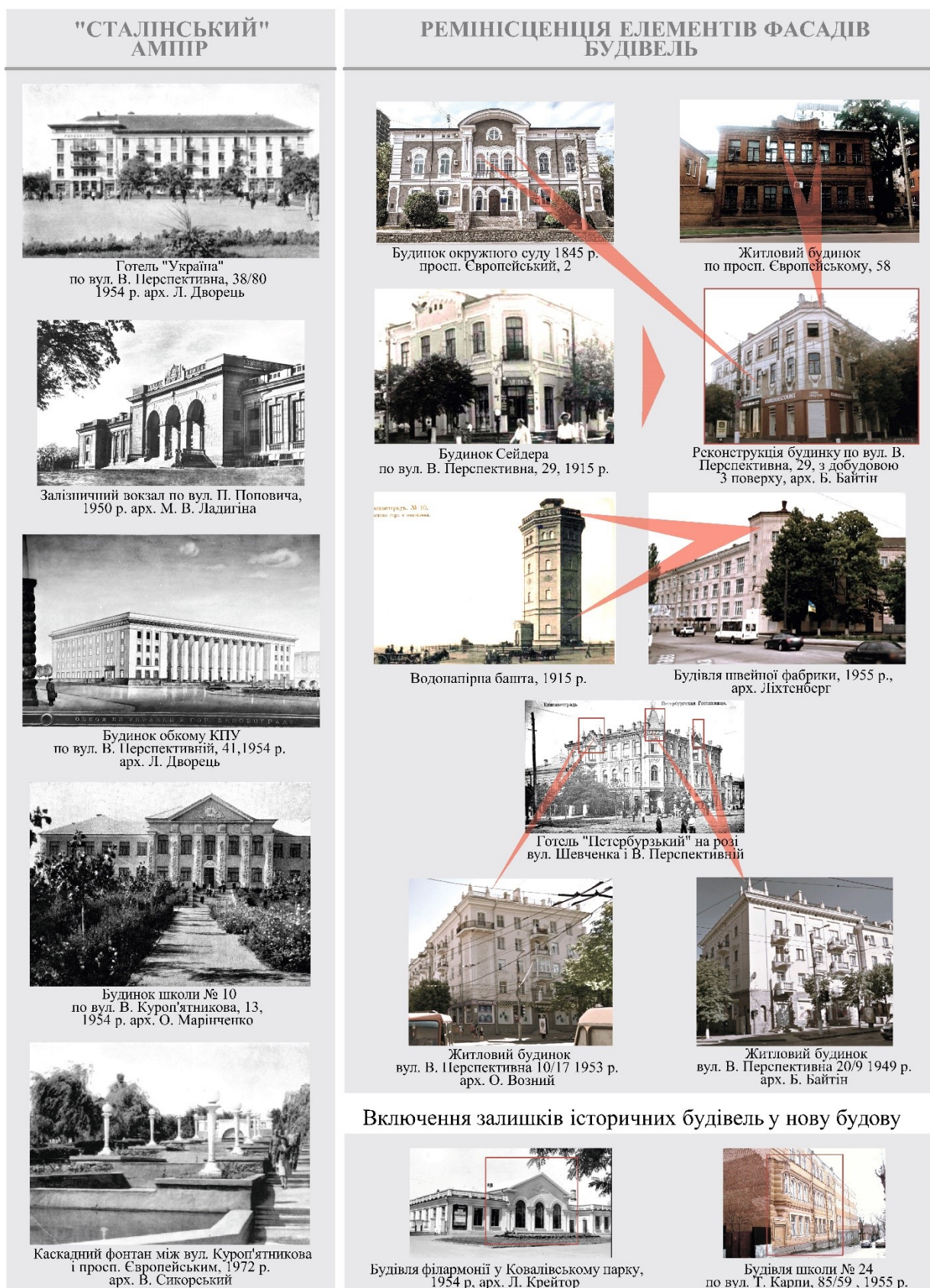

Рис. 3.1. Приклади застосування елементів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. у будівлях 1950-х рр.

3.2 ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БУДІВЛЯХ 1950-Х РР.

"СТАЛІНСЬКИЙ" АМПІР

Житловий будинок
вул. В. Перспективна 22/38 1953 р.
арх. Л. Дворець

Житловий будинок
вул. В. Перспективна 11/15 1953 р.
арх. О. Возний, Л. Крейтор

Будівля магазину "Дітячий світ"
вул. В. Перспективна 35/54 1950 р.

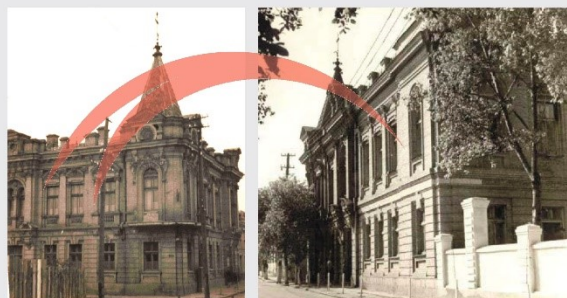

Будівля кінотеатру "Мир"
вул. В. Перспективна, 26, 1957 р.

Копіювання наявних фонових елементів фасадів у добудовах

Будівля окружного суду, просп. Європейський, 2,
1950-ті р.р. арх. Г. Щербіна

Будівля облздоровідділу, вул. В. Чміленка, 74/39,
1950-ті р.р. арх. Г. Щербіна

Аварійний
ремонт

Будівля музею мистецтв,
вул. В. Перспективна, 60, 1948 р.

Будівля музичної школи №1,
вул. В. Чміленка, 65, 1980-ті р.р.

Неявне цитування елементів навколишніх будівель при комплексній забудові

Комплекс будівель по вул. арх. Я. Паучепка, 45/35,
1954 р.; 1957 р. - арх. О. Возний

Рис. 3.2. Приклади застосування елементів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. у будівлях 1950-х рр.

Вигонній (П. Р. Поповича) [250] (Рис. 3.1).

В 1953 – 1957 рр. на Сінній (Фортечній) площі, за проектом повторного застосування архітектора Академії архітектури УССР О. І. Марінченка, був зведений будинок школи № 10 (вул. С. Хороброго, 3; арх. Б. Л. Байтін) [61, с. 292]. Цікавим є вирішення центральної частини головного фасаду: шість пілястр простінків центрального ризаліту, прикрашених рослинним ліпним орнаментом, завершуються фризом з чотирма панелями над центральними пілястрами, оздобленими ліпним орнаментом. Пілястри позначають межі центрального фронтона з ліпним тематичним оздобленням у тимпані, який влаштований у вальмовій покрівлі ризаліту (рис. 3.1).

В 1954 р. між поліклінікою 3-ї міської лікарні (водолікарні І. Гольденберга) і лікарняним корпусом (будинок К. Македонського) було запроєктовано зведення двоповерхової вставки (арх. О. Й. Возний [62, с. 70]), у 1956 р. – торцевої триповерхової добудови хірургічного корпусу. Ремінісценції прилеглих історичних будівель у новобудовах були настільки вдалі, що будинки сприймаються як цілісний об'єм [249] (рис. 3.2).

У проекті надбудови колишнього будинку М. Сейдера по вул. арх. Я. Пауценка, 35/29 (арх. Б. Байтін) були застосовані ремінісценції модерного декору кольору стін будинку по вул. В. Перспективній, 2 (буд. К. Соколова-Бородкіна) і характерних фігурних парапетів для будівель, притаманних будівлям, збудованих техніком Г. Зусманом на початку ХХ ст. (буд. по вул. Пашутинській, 65/17). Первісне декоративне оздоблення цегляного візерунку фасаду було знищено.

У проекті будівлі швейної фабрики по вул. Кінна площа 1954 р. (вул. Л. Куценка) за типовим проектом ленінградського відділення «Діпролегпрому» (ГП Д. С. Ревенко) у вирішенні кута будівлі була застосована ремінісценція форм водонапірної башти, що височіла над Ярмарковою площею Єлисаветграда [209, с.89] (рис. 3.1).

Приєм копіювання наявних фонових елементів будівлі при збільшенні фасадів був застосований при реконструкції будинків по просп. Європейському, 2; вул. В. Чміленка, 74/39; вул. В. Чміленка, 65.

У 1954 р. в Ковалівському парку (парк ім. В. Леніна) арх. О. Возним була зроблена ескізна пропозиція конференц-залу з використанням частини будівлі тиру кавалерійського училища [208, с. 143], за якою передбачалось скоротити будівлю по довжині у два рази із прибудовою до головного фасаду симетричних крил-фойє із внутрішнім переплануванням і влаштуванням сценічної коробки, глядацької зали і кулуарів із застосуванням у прибудовах ремінісценцій ампірної стилістики. Згодом у 1954 р. призначення будівлі було змінено на видовищне (філармонію) і затверджено її будівництво за проектом арх. Л. Крейтор [209, с. 80] із залишенням наявного головного фасаду (рис. 3.1).

Прикладом застосування палімпсесту було включення вцілілої частини фасаду хедера, збудованого на початку ХХ ст., у новобудову школи №23 по вул. Михайлівській 59/85 (арх. Л. Дворець [62, с. 104]) на основі типового проекту.

Інший великий проект 1954 р. – будівля обкому партії на розі вул. Дзержинського (В. Чміленка) і К. Маркса (В. Перспективної), звернена на площу С. Кірова (міський бульвар), на основі проекту повторного застосування 1952 р. архітекторів Павлова і Андреєвої (інститут «Курортсанпроект» ВЦСПС м. Москва,) [209, с. 66]. Через замалу площу земельної ділянки було змінено проектне завдання і архітектором Л. Дворецом у 1956 р. був запропонований у ваговитих ренесансних формах чотириповерховий готель «Україна» з підвищеною кутовою частиною, яка складалась з аттику, розташованого над тематично орнаментованим фризом антаблементу, архітрів якого охоплював весь фасад будівлі (рис. 3.1).

Проект будинку обкому КПУ, який був затверджений по вул. В. Перспективній, 41 у 1954 р. (гол. арх. Л. Дворець), вирішений у ампірній стилістиці з центральним спрощеним десятиколонним композитним портиком (з капітелями коринфських форм), завершений спрощеним антаблементом з розкрепованим карнизом, який підтримує суцільний аттик.

Розміщення у глибині ділянки із влаштуванням парадної площі (курдонеру), стриманість форм і ваговитість пропорції виділяють будинок поміж оточуючої забудови. Згодом, проект був повторно застосований для будівництва

будинку обкому КПУ в м. Херсоні [198; 209, с. 123] (рис. 3.1).

Громадські будівлі: магазин «Дитячий світ» по вул. В. Чміленка, 54/35 і кінотеатр «Мир» по вул. В. Перспективній, 19 [53], які виконані у формах «сталінського ампіру», мають ремінісценції заокругленого фасаду жіночої гімназії (будинку П. Екельна – середина ХІХ ст.), що існувала на перехресті вул. Т. Карпи і В. Перспективної (не збереглись) та композиції будинку обкому КПУ (будинок міської Ради) (рис. 3.2).

У кінці 1950-х рр. за Постановою № 1871 ЦК КПРС і РМ СРСР від 4 листопада 1955 року «Про усунення надмірностей у проектуванні та будівництві» відбувається процес спрощення архітектурних рішень нової забудови. Його початок простежується у фасаді чотириповерхового житлового будинку, затверджений у 1957 р. на вул. В. Перспективної 15/7 за проектом арх. К. Склярвої [53, с. 86].

Так само п'ятиповерхова будівля житлового будинку, затверджена у 1957 р. на розі вул. В. Перспективній, 32/66 (44/64) та Преображенській (арх. Кушнір) на основі типового проекту Т – 424 – 10. [54, с. 178] акцентує новобудову кварталу вул. В. Перспективної біля р. Інгул, яка підтримується забудовою перехрестя вул. В. Перспективної і вул. Т. Шевченка та формами будівель кварталів по вул. В. Перспективної між вул. С. Бандери (Ю. Гагаріна) та бульв. Студентським.

В 1957 р. – у проекті будівлі контори зв'язку по пров. А. Ліпатова, 9 (арх Л. Ф. Дворець) [54, с. 49] була використана спрощена стилізація структурних елементів будівлі поштової контори по вул. Гоголя, 72, збудованої на зламі ХІХ – ХХ ст..

За генеральними планами міста 1954 - 1961 рр. («Діпромісто»; гол. арх. Л. М. Дмитрієвська) в центрі міста зберігалось квартальне планування початку ХХ ст. із впровадженням багатоповерхової комплексної забудови громадськими і житловими будівлями за типовими проектами з відповідним збільшенням кварталів в межах вулиць Театральної, Преображенської, Л. Куценка, Вокзальної, Шульгіних, В. Панченко, В. Перспективної, А. Тарковського, Архангельської, М. Кропивницького та їх розширенням відповідно до категорії шляхом знищення

об'єктів історичної рядової периметральної забудови середини XIX ст. історичного центру міста [33; 34].

Також передбачалось формування і розвиток «зеленої вісі» від Ковалівського парку (ім. В. Леніна) через кутові «зелені кармани» кварталів по вул. Т. Шевченка, Театральній, скверу «Центральний» на вул. В. Перспективній, площі Б. Хмельницького, ринкового скверу на вул. Пашутинській, каскадного фонтану до фортечної (Сінної) площі, фортеці – до Міського Саду. Передбачався розвиток паркової зони у заплаві р. Інгул у межах вул. Вокзальної – А. Тарковського (рис. 3.3).

У 1960 р.р. пішохідний зв'язок фортечної площі з центральною частиною міста почав формуватися. Від вул. Я. Томпа (просп. Європейський), у продовженні вул. Пашутинської, був прокладений каскадний фонтан за проектом арх. В. О. Сікорського, який виходив до вул. Г. Куроп'ятникова біля школи № 10 і вів на площу (Сінну) перед фортецею (рис. 3.1). У 1990-х рр. ансамбль площі на перехресті вул. Соборної та Куроп'ятникова завершився неповним будівництвом висотної домінанти готелю «Турист» за проектом 1982 р. [176].

Починаючи з 1960-х рр. провадилась забудова міста багатоповерховими будівлями за типовими проектами із влаштуванням повного спектру соціально – побутового обслуговування на перших поверхах на основі застосування принципів «корінної» реконструкції та прийомів «вільного» планування. Нові проектні пропозиції не передбачали узгодженості з наявними будинками.

Новий генеральний план міста, виконаний харківським філіалом інститутом «Укрміськбудпроект» (графічна частина) 1979 р., затверджений у 1982 р. (головний архітектор проекту Кольцов; головний архітектор міста А. Л. Губенко та начальник управління архітектури міськвиконкому В. Є. Кривенко в складі авторського колективу) закріпив збільшення площ кварталів і влаштування у центральній частині міста розгалуженої пішохідної зони (рис. 3.3), що починалась від фортечної площі, на якій планувалось зведення нової будівлі музично – драматичного театру (інститут «Діпромісто» арх. Ю. Ф. Худяков, О. В. Ладна 1979 р. [100; 155; 176; 250]).

3.3 ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БУДІВЛЯХ 1960 - 80-Х РР.

Рис. 3.3. Приклади застосування елементів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. у будівлях 1960-х – 1980-х рр.

Далі пішохідний бульвар спускався через Великий міст до набережної р. Інгул із влаштуванням у районі вул. В. Перспективної площі Декабристів та пішохідної еспланади, на яку із західного боку вул. В. Перспективної були звернені торці 9-поверхових житлових будівель [193; 196], поєднаних двоповерховим торговим рядом. Східний бік еспланади акцентувався великим торговим центром (УТО), зблокованим з критим павільйоном центрального ринку, та висотною адміністративною будівлею. Для влаштування широкої проїжджої частини вул. В. Перспективної і облаштування тротуарів до перехрестя з вул. Г. Маріуполя (Преображенською) був знищений прибутковий будинок Н. Заславського (1896 р. арх. О. Лішневський).

Сформований ансамбль перехрестя вул. В. Перспективної та вул. Г. Маріуполя, який складався з семиповерхового готелю «Київ» (арх. І. Мединський) [187] та чотирьохповерхового будинку магазину «Дитячий світ» (арх. А. Сидоренко) віднесених у глибину ділянок, розкривав перспективи вул. В. Перспективної на р. Інгул та площу Б. Хмельницького, сформованою на місці колишньої Банної площі, на якій передбачалось будівництво будинку побуту, центрального будинку телефонного зв'язку та чотирьохповерхового будинку профспілок.

Територія від вул. В. Перспективної у боки від вул. Бульварної – на північному заході, до вул. Тарковського – на південному сході, відводились під пішохідний рух. Транспортні зв'язки влаштовувались по вул. Шульгіних, вул. Вокзальній, вул. М. Кропивницького, вул. М. Гоголя, вул. Т. Шевченка із збільшенням ширини дорожніх смуг, що вело до знищення історичної забудови, розміщеної по червоних лініях кварталів [155]. Архітекторами інституту були виготовлені макети центральної частини міста, за якими передбачалась висотна забудова центральних частин збільшених кварталів та розрідження забудови за рахунок зведення висотних новобудов і знесення переважної кількості історичних будівель (рис. 3. 3) [250].

На початку 1970-х р. була проведена реконструкція площі Героїв Майдану (ім. С. Кірова). Монолітним фоном став реконструйований фасад будинку Рад на

площі ім. С. Кірова (Рад) з надбудовою двох поверхів центральної частини, і одного поверху над рештою будівель. Перший поверх фасаду був облицьований гранітним бучардованим квадровим рустом, а фасади верхніх поверхів мали облицювання керамічною плиткою «кабанчик» з вирівнюванням поверхонь стін і приховуванням елементів декору будівель, зведених у другій половині XIX ст. по периметру кварталу.

Обабіч пам'ятника С. Кірову (скульпт. М. Манізер, 1935 р.) [134], розташованого по центральній вісі будинку КОДА у 1990-х рр. були модернізовані зелені куточки відпочинку з влаштуванням навколо фонтанів складних напівкруглих у плані багаторівневих пішохідних доріжок і гранітних тумб-лав для відпочинку (арх. О. Постолатій).

Розвитком простору площі Рад став різнорівневий сквер «Центральний», обмежений частиною вул. арх. Я. Паученка, вул. В. Перспективною, вул. Пашутинською, композиційним центром якого став фонтан з декоративним басейном і скульптурною групою «Пантери» (1988 р., арх. І. Мединський, скульпт. Г. Савченко; частково збережений). Межу скверу утворили новобудова висотного комплексу дитячої поліклініки, створеного за типовим проектом (арх. І. Мединський) [192; 197], будівлі модерніського кінотеатру «Комсомолец» (1969 р.), житлового будинку по вул. арх. Я. Паученка, 32/29 (1954 р. арх. О. Возний і Л. Крейтор), історичні будівлі КОКМ (колишній будинок А. Барського), та 3-ї міської лікарні (колишньої водолікарні І. Гольденберга). Це надавало враження діалогу часу.

Починаючи з 1980-х рр. принципи модернізму в архітектурі визнаються механістичними, одноманітними, немасштабними людському виміру. У кінці XX ст. реабілітується наративність еклектичних стильових принципів архітектури кінця XIX – початку XX ст., яка розвивалась прийомami постмодернізму, втіленими у новій розбудові міста. Відбувається процес децентралізації проектної діяльності, зменшується її регламентація. Розвиваються індивідуальна архітектурна творчість.

Перехідним проектом можливо вважати приклад реконструкції будинку

повітового державного банку по вул. В. Перспективній, 31 (арх. Г. Медведенко; В. Городецький, 1988 р. [197]) який полягав у симетричному копіюванні наявного історичного фасаду у добудові.

Першим проектом в м. Кропивницькому, в якому застосувалась імітація геометризмованих архітектурних деталей стилю «модерн» у вапняку-черепашнику по цегляних стінах та акцентування заглибленого кута квадратною в плані терасою входу з кутовою металевою колоною висотою у два поверха, на яку спирається прямокутний об'єм третього поверху з діагонально схилою покрівлею, стала триповерхова будівля «Укрсоцбанку» по вул. Театральній, 25/28 арх. І. Мединського (інститут «Укрміськбудпроект», 1987 р.) [122].

Зведена навпроти банку чотирьохповерхова житлова будівля по вул. Театральній, 27/27 (проект 1988 р., арх. О. Постолатій; В. Голобородько) [8], має центральноосьові композиції фасадів по вул. Театральній та В. Чорновола, помічені центральним трикутним щипцевим верхом і складною системою об'ємних парапетів обабіч, що завершують ризаліти. Будівля має зрізаний кут з центральним трикутним виступом. Новостворені будівлі перехрестя пропорційно і стилістично узгоджуються з класицистичним фасадом будівлі № 30/36 і модерніським фасадом будівлі № 32 по вул. Театральній (рис. 3. 4).

1980-ті – 1990-ті рр. помічені рухом конкурсного проектування нових об'єктів забудови центру м. Кропивницький із залученням ремінісценції символічних елементів історичної архітектури міста у новітніх матеріалах і конструкціях. Прикладами можуть слугувати проекти архітектора Ю. Пенязя: будівлі банку «Колос» по просп. В. Вінниченка, 1 (1989 р.), обласного відділення банку «Аваль» по вул. В. Панченка, 2 (1992 р.), офісного комплексу із влаштуванням обласного відділення ощадбанку по вул. Театральній, 24/9 (1998 р.), (рис. 3.5), будинку непродовольчих товарів по вул. В. Чміленка, 84 (2008 р. арх. С. Ковальов, Ю. Пенязь) [155] (рис. 3.4).

Для творчості Ю. Пенязя характерним є намагання інтегрувати нову будівлю у існуючу забудову за рахунок стилізації елементів навколишньої історичної забудови у проектуємих асиметричних постмодерніських структурах.

3.4 ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БУДІВЛЯХ 1990-Х РР.- ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

КОМПОЗИЦІЙНЕ УЗГОДЖЕННЯ НОВИХ БУДІВЕЛЬ З ІСТОРИЧНОЮ ЗАБУДОВОЮ

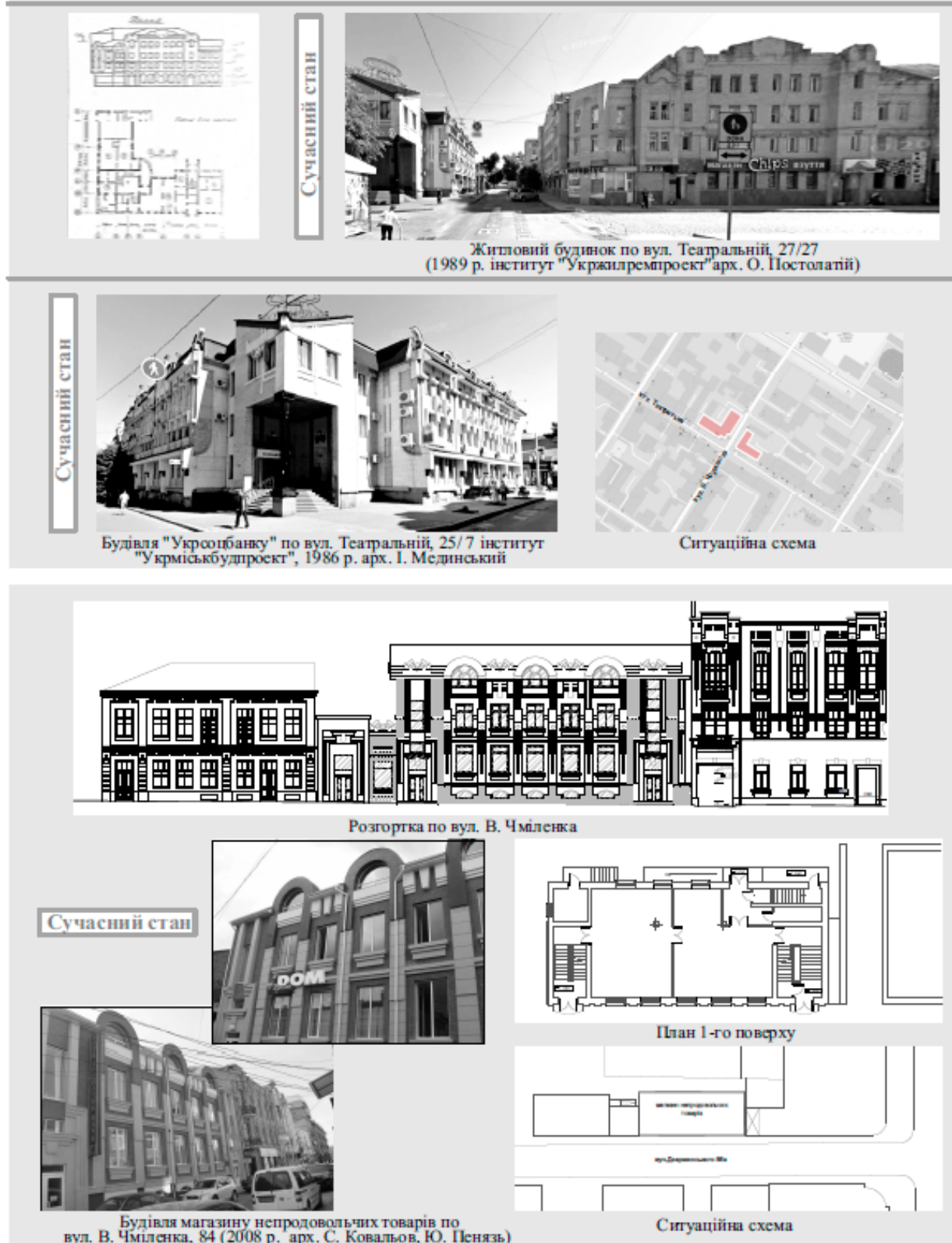

Рис. 3.4. Приклади застосування елементів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. у будівлях 1990-х рр. – початку ХХІ ст.

Розробка фасадів банку «Колос» («Україна») спиралась на вивчення традиційних елементів декору французького класицизму та класицистичної цегляної архітектури Єлисаветграда (характер русту, аркові вікна, вальмова покрівля), стилізація яких була застосована у вільній асиметричній композиції фасаду.

В проекті будівлі обласного відділення банку «Аваль» по вул. Т. Шевченка, 14/2 застосовано поєднання стилістичних прийомів європейської функціоналістської архітектури першої половини XX ст. (фасад по вул. Шевченка) і композиційних прийомів проекту житлового будинку «Муха» самарського архітектора Л. Кудерова: східчасти розташування дощатого русту і півколонок у простінках віконних прорізів першого поверху (фасад по вул. В. Панченка) та акцентування входу трапецеподібним асиметричним ризалітом з великим арковим прорізом, завершеним трикутним щипцем з подвійними вікнами загального контуру пониженої арки. Центробіжне кутове вирішення композиції асиметричних двохосьових фасадів надає їм динамічності і акцентує кут по вул. В. Панченка і Т. Шевченка (рис.3.5).

У 1993 р. на місці будівлі громадських зборів (колишнього театру ім. С. Кірова, будинку культури заводу «Червона Зірка») із залишками її фасадної стіни (техн. Матвеев, 1870-ті рр. [160]) було вирішено звести адмінбудівлю ощадбанку по вул. В. Панченка, 9/24 з комплексом офісних приміщень по вул. Театральній. Проводилось три етапи конкурсів, під час яких замовники (ТОВ «Артеміда» і МП «Система ССБ») відмовились від збереження історичного архітектурного артефакту. Тому практичну реалізацію отримав проект архітектора Ю. Пенязя з секційними вирішеннями фасаду по вул. Театральній (рис. 3.5) у постмодерніській стилізації структурних і декоративних елементів «північного» модерну верху будівлі колишнього готелю «Палас» Е. Гюнтера по вул. Театральній, 28, та будинку Н. Гунькіної по вул.Театральній, 22/8 – у фасаді по вул. В. Панченка (рис. 3.5).

1980-ті – 1990-ті рр. помічені звертанням до столичних архітектурних установ, для отримання проектних пропозицій на основі передпроектних досліджень історико-архітектурного розвитку міста, особливостей формування

3.5 ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БУДІВЛЯХ 1990-Х РР.- ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

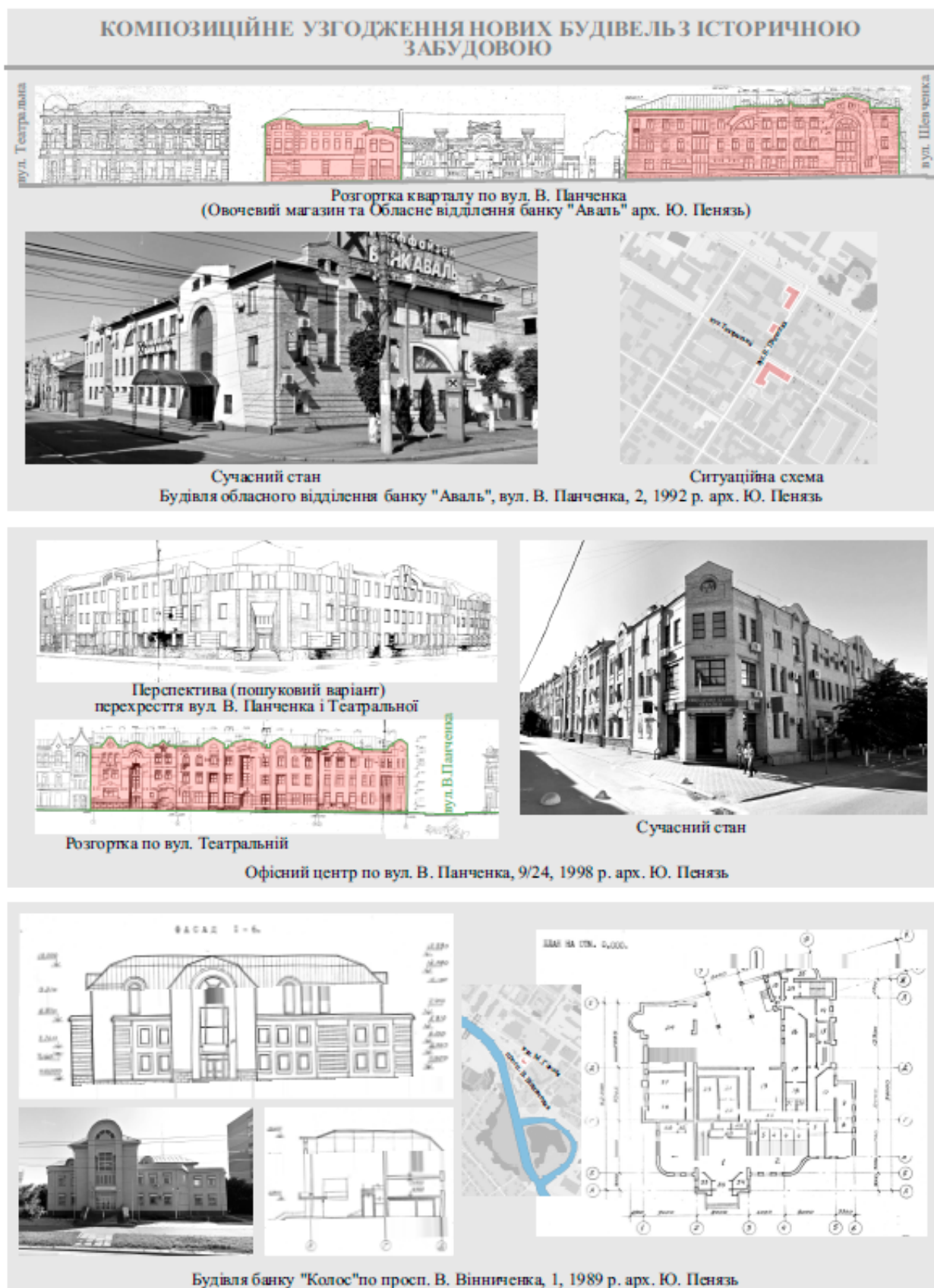

Рис. 3.5. Приклади застосування елементів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. у будівлях 1990-х рр. – початку ХХІ ст.

його просторових характеристик, пов'язаних із соціокультурними процесами, що відбувались. Таким є проект кіровоградського архітектора О. Кецко [38; 106], виконаний під час стажування у МАрхІ під керівництвом доктора архітектури, проф. О. Гутнова, що стосувався кварталу в межах вул. Шульгіних – вул. В. Панченка; вул. Театральної – вул. Т. Шевченка. Архітекторкою був виконаний історико-архітектурний аналіз розвитку м. Кіровограда від його заснування у середині XVIII – до середини 1980-х рр.; виконана графоаналітична схема розміщення у центральній частині міста рекреаційних зон і культурних закладів на кожному етапі розвитку міста; проведений графоаналітичний аналіз стану пішохідного і транспортного руху території, що охоплює квартал; аналіз наявної цінної історичної забудови.

На підставі отриманих даних визначена доцільність розміщення кутових будівель кварталу: збереження існуючої будівлі по вул. В. Панченка 6/15 (будинки Л. Долинського) та кутової новобудови з включенням історичного будинку по вул. Т. Шевченка, 8 та вирішенням внутрішньоквартального простору, як пішохідної вулиці з центральною круглою площею, на яку звернені входи до новостворених дворових фасадів. Пропозиція надає приклад інтенсифікації квартального простору шляхом додавання йому нових функцій з їх контекстним підкресленням засобами ландшафтної архітектури, елементами мощення і предметного дизайну. Правоустановчі засади приватної власності на міську забудову унеможливили реалізацію проекту (рис. 3.6).

Актуальною і впроваджуваною була пропозиція ступеневого формування архітектурного простору житлових районів на основі застосування економічних каркасних будинків середньої поверховості із залученням можливостей існуючої індустріальної бази, виконана в 1986 р. проектно-науковим архітектурним бюро «Ліценз і Арх» під керівництвом доктора архітектури О. С. Слєпцова [142]. Був розроблений приклад впровадження у забудові житлового району на набережній р. Інгул у межах вул. Острівської та Шульгіних м. Кропивницького (Кіровограда): житлові будинки з трьох увігнутих секцій формують приватний житловий дворик будинку; житлова група декількох будинків утворюють

3.6 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПРОЕКТНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ МІСТА КІНЦЯ XX - ПОЧАТКУ XXI СТ.

Містобудівні комплекси малоповерхових секційних каркасних житлових будинків з підвищеною комфортністю проживання на основі існуючої індустрійної бази

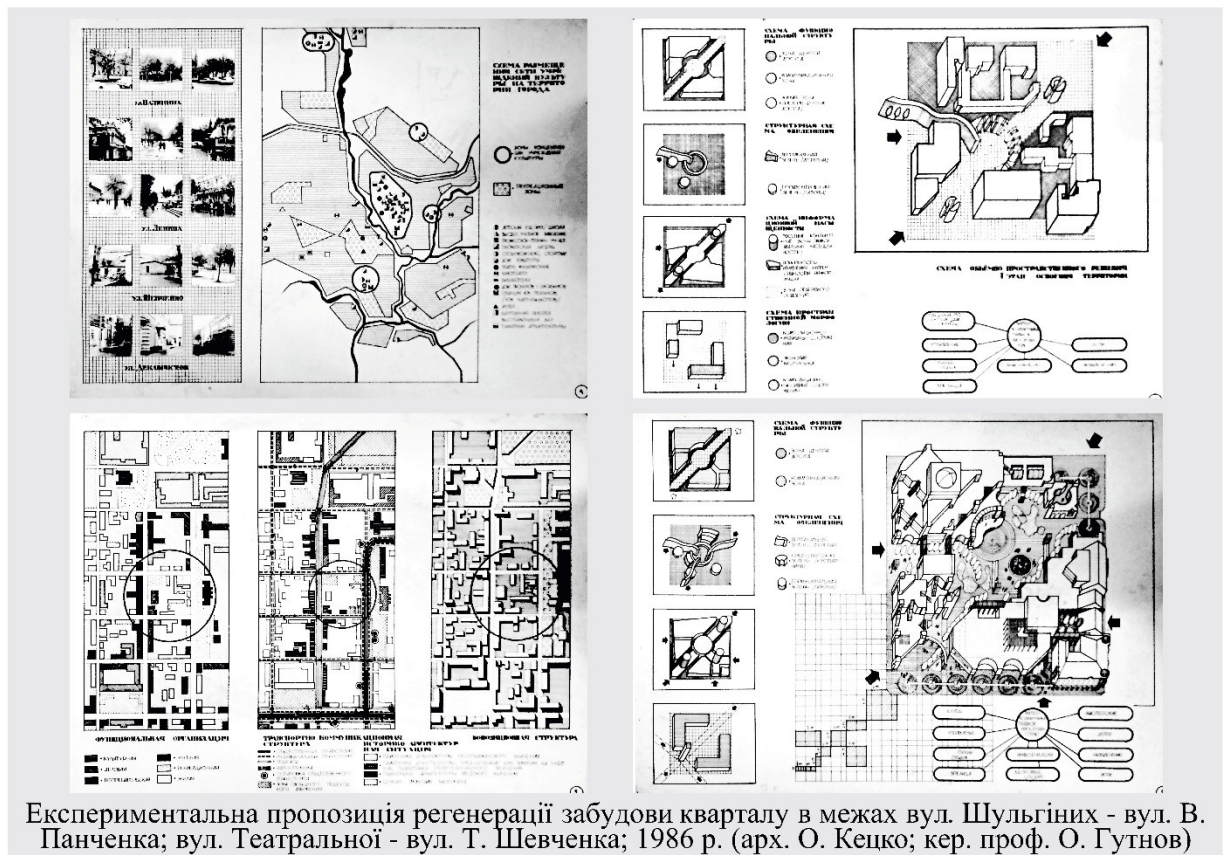

Рис. 3.6. Експериментальні проектні пропозиції забудови історичного центру міста кінця XX – початку XXI ст.

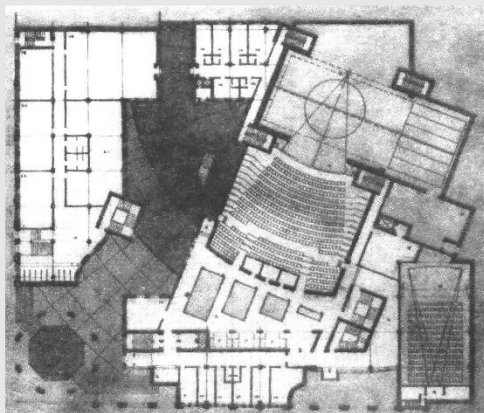
житловий двір; декілька житлових дворів можуть складати житлові групи різної місткості і конфігурації. У проектній пропозиції житлові групи звернені на центральний пішохідний бульвар, що виходить на громадський центр району, звернений на набережну еспланаду р. Інгул і поєднує міські транспортні і пішохідні зв'язки. Каркасна конструктивна схема, підвищена комфортність і гнучкість планувальних рішень вирізняють проектну пропозицію (рис. 3. 6).

Проект часткової реновації квартальної забудови в межах вул. Театральної – вул. В. Чміленка; вул. В. Панченка – вул. В. Чорновола (1986 р. арх. Е. Фейгін, майстерня О. Асадова (м. Москва) містив у собі графоаналітичні дослідження архітектурно-просторового розвитку забудови в межах вул. Т. Шевченка – вул. В. Чміленка; вул. В. Чорновола – вул. Театральної і пропозицію популярного на той час діагонального розвитку внутрішньоквартального простору із влаштуванням двору, навколо якого розміщувались входи у глядацькі зали, приміщення ресторану і готелю. Пропонувалось збереження фасадної стіни будівлі громадських зборів по вул. Театральній, 24 [246] (рис. 3.7).

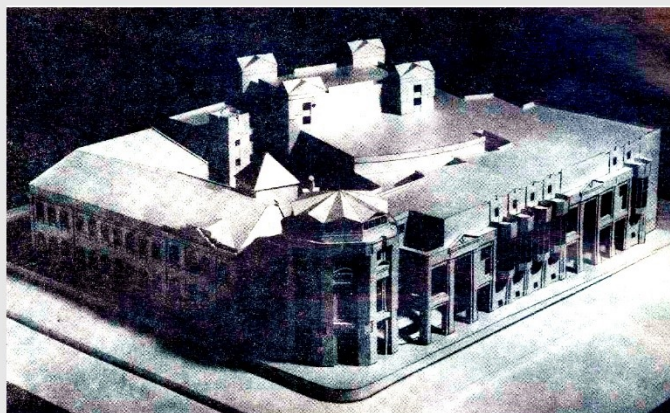
У 2017 р. львівським архітектором, доктором філософії Ю. Філіпчуком, в межах дослідження типології театральних-видовищних центрів для дітей та молоді, був виконаний проект реконструкції театру ляльок в м. Кропивницькому. На основі поєднання фасадних елементів двох історичних будівель по вул. Преображенській, 1 і 3 і композиційного врахування добудови до будинку по вул. Преображенська, 5, архітектором запропонований видовищно-рекреаційний комплекс з театральним і багатофункціональними залами. Стилiзаторськими прийомами класицистичної і романської архітектури в оформленні віконних прорізів, силуетів веж, вхідних брам, виконаних з скла, бетону і дерева, вирішений образ театру, як лялькового казкового замку. Засобами дизайну предметно-просторових елементів облаштовані різні зони відпочинку, які контекстно розкривають призначення закладу і режисують характер поведінки і вражень його відвідувачів [247] (рис. 3. 7).

У 1990-і роки в результаті масової приватизації міських земель із початком формування правил і обмежень приватної забудови, архітектурно-будівельний

3.7 ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ПРОЕКТНІ ПРОПОЗИЦІЇ ЗАБУДОВИ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ МІСТА КІНЦЯ XX - ПОЧАТКУ XXI СТ.

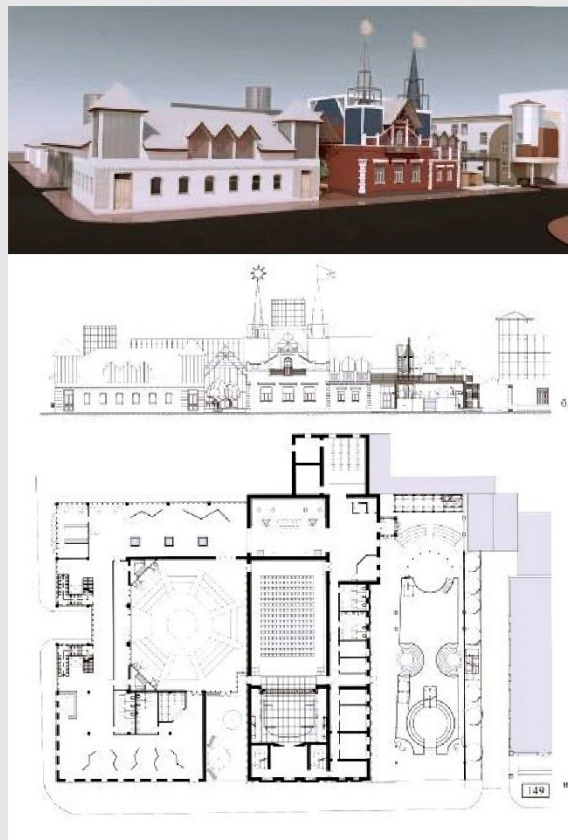

План 2-го поверху

Макет

Експериментальна пропозиція часткової квартальної забудови в межах вул. Театральної - вул.В. Чміленка; вул. В. Панченка - вул. В. Чорновола; 1986 р. (арх. Е. Фейгін (майстерня О. Асадова)

Експериментальний проект лялькового театру по вул. Преображенській, 3 (арх. Ю. Філіпчук, 2017 р)

Рис. 3.7. Експериментальні проектні пропозиції забудови історичного центру міста кінця XX – початку XXI ст.

процес став більш доступним для тих, хто уявляв, проектував і будував будинки, не будучи частиною професійного цеху. Такий тип забудови отримав назву «вернакулярної», яка позначає непрофесійне «народне» будівництво, що виникає історичним шляхом, стихійно і не завжди послідовно.

Через недостатній ступінь відповідальності за самочинну забудову, враховуючи її суттєво нижчу від «офіційно» збудованих будівель собівартість при паритетному рівні комфортності, забудовники втілювали найнеймовірніші форми, матеріали і стилістику своїх «творів» незалежно від їх місцезнаходження: чудернацькі будівлі, прибудови входів в магазини, тераси кафе. Історичні будинки за такої діяльності, втрачали автентичні характеристики, або знищувались.

Поширення самочинного будівництва в Кропивницькому досягло надзвичайних масштабів і форм. Про це свідчать будівлі видовищного комплексу на місці танцмайданчику у Ковалівському парку; будівля торгового комплексу по вул. Преображенській, 7а; будівлі по вул. В. Чміленка, 61; 63, після будівництва яких найпростіші будівлі, зведені за типовими проектами, сприймаються прийнятними, композиційно узгодженими і цілісними.

Застосування надбудов (вул. В. Чміленка, 80/38) і прибудов з оздобленням фасадів пластиковими панелями (вул. Чорновола, 25; Т. Карпи, 57), використання металопластикової черепиці (вул. А. Ліпатова, 1; 3) в об'єктах історичної забудови, зміни форми і розмірів віконних прорізів без урахування існуючої композиційної структури об'єктів архітектурної спадщини міста та акцентних новостворених будівель (вул. Театральній, 24) спотворили їх фасади і форми (рис. 3. 8).

Стихійність і «вернакулярність» проявилась у містобудуванні: спроби 1980-х рр. влаштування відкритих укрупнених дворових просторів не знайшли розвитку у кінці XX – на початку XXI ст. Парцеляція кварталів, яка передбачає закриті дворові простори, зберігалась протягом XX ст. На початку XXI ст. великі квартальні і вуличні простори стихійно поділялись на ділянки власників і огорожувались.

3.8 ЗАСТОСУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ АРХІТЕКТУРИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ. У БУДІВЛЯХ 1990-Х РР.- ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

ПРИКЛАДИ "ВЕРНАКУЛЯРНОЇ" ТВОРЧОСТІ ЗАБУДОВНИКІВ

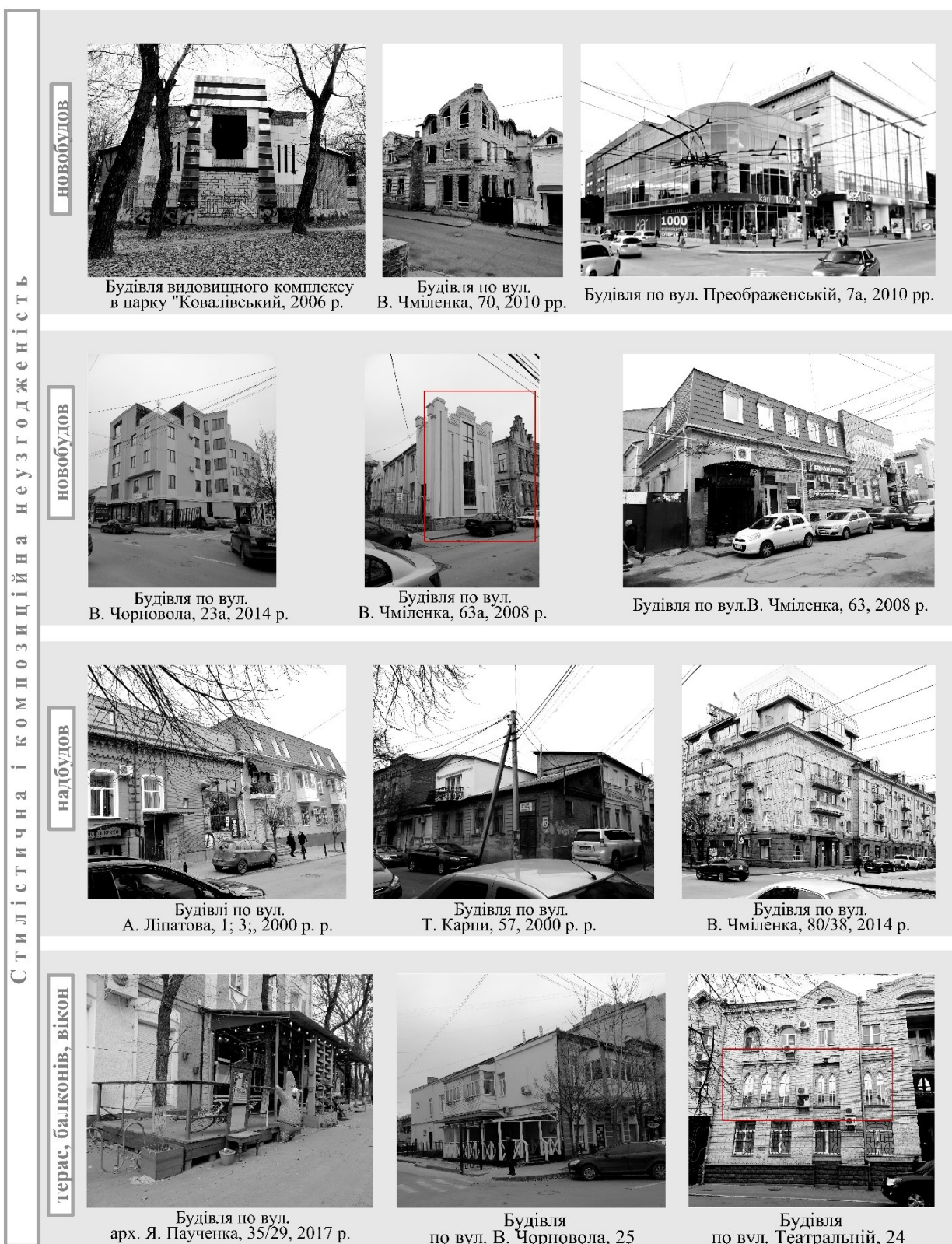

Рис. 3.8. Приклади застосування елементів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. у будівлях 1990-х рр. – початку ХХІ ст.

Проявом патисипативних процесів у збереженні пам'яток архітектури є факти реконструкції історичних будівель коштом користувачів з фінансуванням технічної документації і дотриманням проектних вимог у реставраційних заходах (житловий будинок по вул. Гоголя, 38, будівля третьої міської лікарні (водолікарня І. Гольденберга) по вул. арх. Я. Паученка, 35/45).

В 1986 р. та у 2000-х рр. зусиллями управління архітектури, містобудування, землекористування і землеустрою, кіровоградської філії інституту «УкрНДІпроектреставрація» (гол. арх. В. Щука) відбулась масштабна часткова реставрація значущих пам'яток архітектури м. Кропивницького із максимальним збереженням автентичних фрагментів будівлі і відновленням втрачених елементів у нових конструкціях і матеріалах: будівлі по вул. В. Перспективна, 31; по вул. Дворцовій 15/6; вул. арх. Я. Паученка, 40; по вул. В. Перспективній, 37/84; В. Перспективній, 60 та ін. Фасади всіх будівель були звільнені від багаторічного вапняного тинькування шліфувальними машинами, що привело до порушення поверхневого слою цегли незахищених у подальшому будівель [155] (рис. 3. 9).

За проектами архітектора Г. Бречка були реконструйовані з надбудовою мансардних поверхів: будівлі по вул. Гоголя, 72 (ніша люкарни кутової башти із заломами заповнена тематичною скульптурною групою), будівля готелю «Україна» по вул. В. Чміленка, 82/38; та будівля по вул. В. Перспективній, 21.

Протягом 2000 – 2012 рр. відбувалась реконструкція будинку зимового театру ім. М. Кропивницького зі збереженням концепції Л. Ф. Двореця, внаслідок економічної неспроможності закінчення оздоблювальних робіт нової будівлі театру на фортечній площі. У 2012 р. будівля по вул. Театральна, 4 була введена в експлуатацію (арх. І. Дрофа) [146] (рис. 3. 9).

Активний стильовий пошук архітектури новобудов привернув увагу місцевих істориків і краєзнавців до особливостей соціокультурного розвитку міста кінця XIX – початку XX ст. та архітектури, як його відображення [146; 147; 173 – 176]. Групою фахівців регіональної служби охорони пам'яток архітектури, історії і культури КОДА під проводом кандидата архітектури О. І. Тищенка з 1982

3.9 ЧАСТКОВА РЕСТАВРАЦІЯ НА ЗЛАМІ 2000-Х РР. ЗНАКОВИХ ІСТОРИЧНИХ БУДІВЕЛЬ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Будинок Л. Долинського по вул. Театральній, 15/6 (1998 р. арх. В. Щука)

Будинок пасажу І. Шіолянського по вул. В. Перспективній, 60 (1996 р. арх. В. Щука)

Будинок І. Заславського по вул. М. Гоголя, 72 (2004 р. арх. Г. Бречко)

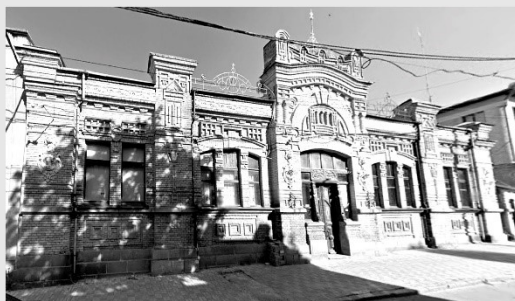
Будинок готелю "Північний" по вул. В. Перспективній, 31 (1998 р. арх. В. Щука)

Прибутковий будинок М. Соловйова по вул. В. Перспективній, 37/82 (1998 р. арх. В. Щука)

Будівля земської управи по вул. В. Чорновола, 17/7 (1998 р. арх. В. Щука?)

Будівля особняку М. Леонтовича по вул. В. Панченка, 4 (1998 р. арх. В. Щука)

Будівля прибуткового будинку Б. Павловича по вул. В. Перспективній, 21 (1998 р. арх. В. Щука)

Будівля українського музикально - драматичного театру ім. М. Кропивницького по вул. Театральній, 4 (1954 р. арх. Л. Дворець)

Будівля українського музикально - драматичного театру ім. М. Кропивницького по вул. Театральній, 4 (2012 р. інститут "Укрміськбудпроект")

Рис. 3.9. Приклади часткової реставрації на зламі 2000-х рр. знакових історичних будівель кінця XIX – початку XX ст. м. Кропивницького .

р. створювався реєстр пам'яток архітектури історії і культури місцевого значення, який протягом до 2020 р. збільшився у 30 разів (до 602). Більшість об'єктів потребує додаткових досліджень з історико-архітектурної верифікації.

У 1985 р. інститутом НДІТІАМ (арх. Ю. М. Євреїнов, арх. Г. Я. Щербіна) та у 2020 р. УДІКС (арх. М. П. Гайда) були розроблені ІАОП центрального ареалу міста [99; 218].

3.2. Принципи і прийоми збереження та перетворення об'єктів архітектурної спадщини історичних центрів міст Центральної України

Своєрідність історичного міста визначається динамічною просторово-часовою взаємодією природного і культурного (створеного людиною) чинників. Складність, диференційованість, ієрархічність усталеної архітектурно – планувальної структури міста потребують різноманітних підходів до її реконструкції та прийомів інтеграції її складових в сучасну структуру міста.

Принципи збереження та інтеграції об'єктів забудови у сучасне архітектурне середовище центру міста розглядаються за взаємопов'язаними рівнями об'ємно – планувальної структури міста:

- рівень архітектурно-планувальної структури (містобудівний): планувальний район, квартал;
- об'єктний рівень: будівля – об'єкт архітектурної спадщини;
- предметно-просторовий рівень: елементи малих архітектурних форм (міські меблі), ландшафтної архітектури, суперграфіки та ін.

Принципи поділяються на загальні, які є засадничими і загальновизнаними у пам'яткоохоронній діяльності. Актуальними є принцип спадкоємності та принцип впровадження нових інженерних технологій. Серед спеціальних принципів, які розкривають унікальність і неповторність середовищного потенціалу історичного центру міста, актуальними є принцип типологічної варіативності та принцип контекстного розкриття особливостей будівель (рис.

3.10).

Принцип спадкоємності базується на трьох складових: економічній, соціальній та екологічній і може бути застосований до будь-якої сфери сучасної діяльності людини [24; 123; 152; 220]. В архітектурно – планувальному процесі він полягає у збереженні структури історичних просторових зв'язків при формуванні нової забудови, узгодженості композиційних прийомів і масштабності нової і історичної забудови.

Принцип спадкоємності складається з прийомів:

- врахування композиційних особливостей об'єктів історичної забудови:
- масштабу, пропорцій, метро-ритмічних побудов, відтворення символічних елементів (деталей, фактури, кольору) у нових матеріалах і конструкціях;
- візуальної адаптації дисонуючої великогабаритної забудови, за допомогою:
 - реконструкції будинків, або реновації їх фасадів з ретельним відтворенням масштабності і композиційної структури ключових структурних елементів будівель;
 - збереження історичних типологічних характеристик архітектурних і просторових об'єктів у сучасній забудові;
 - збереження організації структурних зв'язків просторових елементів історичної забудови;
 - виявлення та збереження у процесі проектування стійких елементів архітектурно-ландшафтного середовища за рахунок:
 - збереження домінант (сакральні, фортифікаційні споруди);
 - дотримання поверховості забудови;
 - збереження модульності квартальної мережі забудови, шляхом регенерації вуличної мережі, врахування традиційних прийомів облаштування пішохідних зон [24; 152].

Принцип впровадження нових інженерних технологій задля підвищення комфортності і екологічності історичної забудови центру міста складається з

3.10 ПРИНЦИПИ І ПРИЙОМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РЕГЕНЕРАЦІЇ ОБ'ЄКТІВ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ ІСТОРИЧНИХ ЦЕНТРІВ МІСТ ЦЕНТРАЛЬНОЇ УКРАЇНИ

 Принцип спадкоємності - співмасштабність - узгодженість композиційних прийомів - збереження структури просторових зв'язків Прийоми - застосування композиційних особливостей історичної забудови: масштаб, пропорції, метро-ритмічні співвідношення, відтворення семіотичних елементів (деталей, фактури, кольору) у нових спорудах; - збереження модульності квартальної мережі забудови шляхом регенерації вуличної мережі, влаштування пішохідних зон; - збереження історичних типологічних характеристик забудови у сучасних формах, гармонійної поєднання історичної будівлі із сучасними функціями, наприклад, рекреаційними, а також функціональне наповнення перших поверхів та підвалів; - збереження і відновлення структурної організації зв'язків елементів історичної забудови	 Принцип типологічної варіативності - містобудівна доцільність - поліфункціональність - інклюзивність Прийоми - організація універсального громадського внутрішнього простору, який має здатність трансформуватися під впливом нових потреб суспільства, - поліфункціональність (поєднання торгової, рекреаційної, культурно-розважальної, комунікативної, спортивної функцій) - раціональність функціональних зв'язків - забезпечення потреб різновікових груп населення - визначення безбар'єрних маршрутів - всесезонність функціонування простору будівлі, або комплексу будівель.
 Принцип впровадження нових технологій - підвищення комфортності історичної забудови центру міста Прийоми - новітні ергономічні системи освітлення, - теплові завіси, - теплі поверхні - тактильні елементи мощення пішохідних зв'язків; - відповідність екологічним стандартам нових технологій реконструктивних заходів. - визначення безбар'єрних маршрутів;	 Принцип розкриття контексту будівель - формування іміджу елемента міського простору на основі сукупності історичних, культурних асоціацій, відчуттів людей відносно споруди або простору історичного міста Прийоми - вибір інфографіки, малих архітектурних форм тощо. - вибір колористичного рішення фасадів, - вибір текстур та фактур матеріалів для опорядження фасадів - вибір характеру мощення, - вибір прийомів озеленення, - вибір елементів вуличного освітлення. - сценарність та театралізація простору

Рис. 3.10. Принципи і прийоми збереження і регенерації об'єктів архітектурної спадщини історичних центрів міст центральної України.

прийомів:

- Впровадженні новітніх енергозберігальних розробок систем освітлення;
- Влаштуванні теплових завіс на входах у будівлі;
- Влаштуванні елементів підігріву в тротуарних поверхнях;
- Влаштуванні мощення пішохідних шляхів плиткою різної щільності (м'яке – тверде покриття) з виокремленням тактильного покриття;
- Заходах з влаштування безбар'єрних маршрутів, інклюзивного міського простору, які складаються з:

- Впровадження новітніх вертикальних комунікацій (ліфтів, пандусів, рухомих платформ, ескалаторів, траволаторів);
- Забезпечення візуального, слухового та тактильного інформування користувачів задля полегшення їх орієнтації у просторі закладу та на його території [138].

- Застосування екологічних та енергоефективних новітніх і технологій у реконструктивних заходах, а саме:

- Застосування альтернативних (поновлюваних) джерел енергії;
- Застосування якісної теплоізоляції;
- Регламентованому застосуванні сучасних архітектурно-будівельних новацій у конструктивному, інженерному та архітектурному вирішенні забудови;

Принцип контекстного розкриття особливостей об'єктів забудови передбачає формування іміджу елемента міського простору, як сукупності асоціацій, уявлень та вражень людей щодо конкретного місця у історичному місті за рахунок обґрунтованого вибору прийомів:

- Застосування предметно-просторових елементів вуличного дизайну на основі середовищних досліджень щодо конкретної ділянки міського простору, або будівлі [124];

- Розробки системи візуальних комунікацій, як складової методу «фірмових стилів» вивісок, рекламних графічних форм, які сприймаються як деталь архітектурного фасаду і одночасно є визначальними комунікаційними елементами у загальній системі [214]:

- Розробки малих архітектурних форм – декоративних об'ємних композицій, розрахованих на сприйняття з ближніх дистанцій і на тактильний контакт із глядачем (т. зв. «ігрової скульптури»);

- Колористичного вирішення фасадів (суперграфіка, мурал), які вирішують проблеми створення цілісного колірного поєднання історичної і нової забудови центру міста у просторову, смислову та естетичну цілісність;

- Вибору текстури та фактури матеріалів для опорядження фасадів;

- Обґрунтування характеру мощення як з позиції ергономічності, інклюзивності, так і з позиції сценарності поведінки відвідувачів [124; 126; 138; 222];

- Розробка різноманітних прийомів озеленення [138;181]:

- мобільного: переносного, тимчасового, трансформаційного і адаптивного;

- стаціонарного: ґрунтового, постійного;

- вертикального: компактного, підвісного;

- горизонтального: традиційного партерного;

- Застосування елементів вуличного освітлення, як частини театралізації міського простору: ілюмінації площ, парків і садів, а також прилеглих до них територій, шляхом акцентування елементів історичних будівель (архітектурних об'єктів) із встановленням приладів таким чином, щоб вони не псували денний вигляд будинку і були малопомітними.

Принцип типологічної варіативності (адаптивності) забудови історичного центру відповідає вимогам містобудівної доцільності, поліфункціональності та інклюзивності прийомів:

- Формуванні поліфункціонального громадського простору, здатного до гнучкої трансформації під впливом нових потреб суспільства;

- Збагачення простору будівлі супутніми функціями (торговою, рекреаційною, культурно-розважальною, комунікативною, спортивною);

- Забезпечення можливості використання приміщень об'єктів архітектурної спадщини для різновікових груп населення;

– Забезпечення можливостей додаткового функціонування простору шляхом використання приміщень перших поверхів, підвалів, або горищних для підвищення соціальної активності вулиці чи площі.

Чим ширше спектр функцій елемента забудови історичного центру, тим вище його привабливість для відвідування мешканцями не лише середмістя, а й усього міста в цілому. У поєднанні з містобудівною доступністю типологічна варіативність створює високий рівень забезпечення принципу адаптивності.

Сформульовані принципи та прийоми взаємопов'язані та можуть бути застосовані на основі алгоритму визначення їхньої пріоритетності у заходах з регенерації об'єктів архітектурної спадщини та їх інтеграції у нову забудову, зумовлених специфікою сформованої середовищної ситуації. Процес дослідної роботи поділяється на три етапи, кожен з яких має власні завдання (рис. 3.11).

Перший етап – вивчення і аналіз джерельної бази дозволяє визначити історико-архітектурні і містобудівні цінності досліджуваного об'єкта. Це – робота з іконографічними, кресленими, картографічними і описовими матеріалами.

Вона складається із знаходження закономірностей у композиційному розвитку містобудівної структури та об'єктів архітектури (їх «генетичного коду»), а також у визначенні семантичного характеру деталей і форм даного об'єкту; Композиційної і стилістичної ідентифікації об'єкту.

Аналітичним методом визначаються зміни в часі і просторі об'єктів архітектурної спадщини за типологічними, планувальними та композиційними, ознаками, їх соціокультурної і архітектурно – містобудівної значущості на кожному етапі архітектурно-розпланувального розвитку історичного центру міста.

Другий етап – натурні дослідження стану об'єкта, особливостей його сучасного використання і сприйняття за соціальною, віковою, гендерною та етнічною специфікою. Вони полягають у визначенні особливостей сприйняття і поведінкової реакції на характер розташування об'єкта забудови: у пішохідному русі (проїзду в транспорті): підйомі на круте або пологі підвищення, у заглиблення; аналіз відчуття простору: вузького, або широкого; характеру

3.11

АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИОРІТЕТНИХ ПРИЙОМІВ РЕКОНСТРУКЦІ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ ЦЕНТРУ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Рис. 3.11. Алгоритм визначення пріоритетних прийомів реконструкції історичної забудови центру м. Кропивницького.

сприйняття забудови: на перехрестя вулиць, у глибині ділянки, фронтально на червоних лініях забудови; на магістралі, у проїздах; визначення акцентних елементів забудови (характерний об'єм будівлі, структурний елемент фасаду, деталь, колір фарбування стін) [126; 264].

Третій етап – аналітичний: камеральна обробка отриманої інформації, результатом якої стають схеми, в яких вказуються різні середовищні характеристики: акцентні елементи планувального, об'єктного і предметного структурних рівнів архітектурного середовища; базові точки візуального сприйняття (точки огляду), кути огляду, візуальні коридори. Вказуються пішохідні, транспортні шляхи за їх інтенсивністю і характером руху. Зосередження позитивних характеристик вказує на акцентні зони простору, або будівлі. Наявність перешкод і невідповідностей (функціональних, композиційних, стилістичних) вказує на протиріччя (конфлікт) середовищних характеристик, які потребують вирішення, шляхом структуризації простору, або візуальної адаптації форми [126].

За результатами досліджень визначаються ціннісні характеристики об'єктів дослідження: історико-культурна, архітектурна, містобудівна, композиційна, стилістична, функціональна, соціокультурна та ін. Виявляються паттерни (метафоричні, або семантичні) архітектурно-просторових, декоративно-ужиткових, образотворчих, літературних аналогів проектного рішення, що обумовлюють встановлення ключових образних і структурних характеристик проєктуємих об'єктів [123; 126; 257; 264].

Наступний крок – визначення пріоритетних принципів і прийомів регенерації та інтеграції об'єктів забудови історичного центру міста, що враховують, зберігають і підкреслюють індивідуальні характеристики проєктуємого об'єкта на основі вивчення конкретної середовищної (сучасної і історичної) ситуації та індивідуального проектного методу архітектора (рис. 3.11).

Структура забудови історичного центру міста формується з п'ятих типів об'єктів:

1. Архітектурні/містобудівні пам'ятки – споруди, що мають історико-

архітектурні і містобудівні ціннісні характеристики і символізують етапи розвитку міста (країни);

2. Історико-культурні пам'ятки – місця, в яких відбувались історичні (культурні) події, що вплинули на розвиток міста (країни);

3. Архітектурні композиційні акценти – будівлі, або їх частини, що мають ознаки орієнтирів (виразну форму, або структурний елемент, деталь);

4. Просторові композиційні акценти – історично сформований ландшафт, планувальний ансамбль, або їх поєднання, що мають виразний силует, просторову композиційну автентичність;

5. Фонова забудова – забудова, що складає оточення вищевказаних об'єктів і складається з типових архітектурних елементів і конструкцій певного часу;

Для кожного структурного елемента забудови історичного центру визначаються пріоритетні прийоми його регенерації і гармонізації (рис. 3.11). Для архітектурних пам'яток доцільними прийомами регенерації є:

1. реконструктивні заходи з мінімально можливим втручанням у субстанцію конструкції, аутентичним відтворенням елементів оздоблення.

2. покращення умов комфортності і збереження будівлі із застосуванням новітніх систем інженерного обладнання, які мають високі енергоефективні та екологічні характеристики.

3. відновлення характеру історичного вуличного і квартального благоустрою.

Для історико-культурних пам'яток, крім реконструктивних заходів, доцільними прийомами регенерації є:

1. композиційне узгодження історичної і нової забудови, яка може мати будь яке стилістичне рішення, що контекстно підкреслює значущість історичного артефакта, не порушуючи масштабності забудови;

2. функціональне насичення об'єкта супутніми обслуговуючими функціями, які розширюють коло відвідувачів;

3. контекстне підкреслення призначення будівлі предметно-просторовими засобами вуличного дизайну: проектуванням виразних малих архітектурних

форм, визначенням стилю інфографіки, влаштуванням різних типів (мобільного і стаціонарного) ландшафтного дизайну;

4. застосування новітніх енергозберігаючих і енергоефективних елементів освітлення, влаштування сучасних інженерних мереж із тривалим терміном придатності.

В процесі розвитку архітектурно-планувальної структури історичного центру міста формуються вузлові елементи, якими можуть бути як об'єкти історико-архітектурної спадщини, так і об'єкти нової забудови, форма і розташування яких є композиційно вирішальними для формування структурних зв'язків міського середовища – архітектурно-композиційні акценти.

Діапазон прийомів гармонізації міської забудови для них включає всі прийоми загальних і спеціальних принципів реконструкції і регенерації забудови історичного центру. Вирішальним чинником є аналітичні дослідження середовищних ціннісних характеристик об'єктів реконструктивно-реставраційних трансформацій, визначення їх семантичних паттернів та середовищних морфотипів, які залежать від особистого творчого методу архітектора, його професійного кредо. Доцільним є застосовування конкурсної форми відбору проєктних рішень з експертними висновками і громадським обговоренням результатів.

Просторові композиційні акценти визначаються аналізом трансформації в часі досліджуваного простору і визначення чинників, які обумовлюють його ідентичність, можливості їх збереження при вирішенні проєктного завдання. Для підкреслення особливостей історичного простору у сучасних рішеннях застосовується контекстне виявлення значущості простору предметно-просторовими засобами та елементами новітніх інженерних технологій (залучення високоякісних і малоінвазивних інженерних мереж). Головними критеріями є узгодженість композиційних і масштабних співвідношень. Так само доцільною є конкурсна форма відбору проєктних рішень застосування новітніх прийомів благоустрою: систем освітлення, озеленення, оформлення дорожнього і тротуарного покриття.

Прийоми регенерації фонові забудови історичного центру міста повинні бути висококомфортабельними, композиційно і текстурно узгодженими із оточенням і не мати активного силуету та структурних елементів фасаду. Основна увага приділяється предметним елементам візуальних акцентів: рекламі і вуличному дизайну.

3.3. Практичні рекомендації щодо заходів відновлення об'єктів архітектури кінця XIX – початку XX ст. та їх інтеграції до ареалу сучасного центру м. Кропивницький

В процесі дослідження встановлено, що у другій половині XX ст. архітектурно-розпланувальна структура центральної частини міста змінювалась з частковими втратами у історичній забудові (переважно об'єктів рядової забудови першої половини XIX ст., та об'єктів досліджуваного періоду по вул. В. Перспективної вул. Т. Шевченка, вул. Преображенської у північно-західній частині і центру міста, майже всі вулиці східної частини центру міста та частина вулиць, прилегла до фортеці Св. Єлисавети (просп. Європейський; вул. Куроп'ятникова, вул. Соборна).

Протягом XX ст. змінювались підходи до пам'яткоохоронної діяльності. Об'єктний підхід, що панував до 1980-х рр. XX ст., торкався пам'яток, збудованих до XIV – XVIII ст. ст. Архітектурні пам'ятки кінця XIX – початку XX ст. виявились поза увагою дослідників і архітекторів [123; 220; 266]. Середовищний підхід кінця XX ст. висунув на чільне місце своєрідність історико-архітектурного середовища міста, його неповторний характер, яке склалось під час його формування і розвитку. Методика середовищного підходу передбачала комплексні дослідження території значно більшої ніж центр міста, або кварталу, і була невиправдано кропітка. Локальні середовищні проекти мали риси утопічності, були занадто ідеалізовані і не витримували впровадження у реальні ситуації (проект О. Кецько; Е. Фейгіна (рис. 3.6; рис. 3.7)). Вони не враховували економічні і правові можливості міст, інтереси більшості мешканців, структур

влади та бізнесу.

Становлення регламентації архітектурно-будівельної діяльності кінця XX – початку XXI ст. в умовах формування правоустановчих документів приватної власності на забудову, прогалини у законодавстві, слабкі позиції органів охорони історико-культурної спадщини вели до спотворення об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст., втрати їх ідентичності [220; 266].

Дослідження довели, що в результаті інтенсивної розбудови 1960 – 1980-х рр., та вернакулярних «надбань» 1990-х – 2000-х рр. історичний центр міста втрачав цілісність і системність художньо-естетичного образу.

Станом на 2024 р. м. Кропивницький має визначені й затверджені у складі Генерального плану міста межі Центрального історичного ареалу 2020 р., на основі ІАОП Українського державного інституту культурної спадщини (УДІКС). Реєстр пам'яток архітектурної спадщини складає 480 об'єктів архітектурної спадщини періоду дослідження, більшість з яких не має ідентифікаційних характеристик, або вони мають розбіжності і неузгодженості з архівними джерелами. Тому потрібні додаткові дослідження їх історико-архітектурних характеристик та натурні обстеження.

Низький рівень поінформованості мешканців міста про культурну спадщину, сучасний стан та перспективні можливості відродження пам'яток спричиняє руйнацію архітектурно-історичного потенціалу міста [220]. Прикладом такої руйнації пам'ятки архітектури початку XX ст. є стан будівлі по вул. Театральній, 10 (будинок Г. Волохіна, імов. арх. О. Лішневський). Будинок збудований у модернізованому неокласицизмі 1912 р., репрезентованому у Кропивницькому трьома будівлями. У 2020-му році будинок зазнав руйнівної пожежі: втратив внутрішню частину і перекриття та досі не має захисту від погодних умов. Розроблений проект реконструкції будинку у 2021 р. має ґрунтовну частину досліджень конструкцій, але недостатність досліджень принципів композиційно-стилістичної структури фасаду будинку, що відображено у проектному рішенні. Класицистичний інтер'єр є рідкісним випадком творчості О. Лішневського у Єлисаветграді і, імовірно, не буде

відновлений [163].

Перепланування із втручанням у субстанції пам'яток призводять до фізичного руйнування об'єктів архітектурної спадщини, загрози втрати автентичності пам'яток. Прикладом втрати автентичних рис пам'ятки архітектури ХХ ст. є реконструкція комплексу будівель із добудовою по вул. В. Перспективній, 46, що була збудована у напрямі раціоналістичного пластицизму модерну у 1915 р. В кінці ХХ ст. будівля сприймалась як невдалий ремонт 1960-х рр. історичної будівлі.

Під час реконструктивних заходів 2013 р. було повністю змінено внутрішнє планування зі збільшенням площі і планувальної структури будинку (від зальної до атріумної); збільшено поверховість будинку з надбудовою скатної покрівлі з мезоніном; на фасаді змінено розміри прорізів першого поверху, додано скляні палімпсести елементів декоративного модерну на другому поверсі та мезоніні (арх. С. В. Бурлаченко). Збережено скульптурний декор верху стіни.

При втраті стилістичних рис раціоналістичного модерну фасад будівлі зберіг основні структурні членування, скульптурний декор і набув образної стилізації декоративного модерну [122] (Додаток Г. 1.).

Для вирішення проблем відновлення об'єктів архітектури кінця ХІХ – початку ХХ ст. та їх інтеграції до ареалу сучасного центру м. Кропивницький, на основі попередніх досліджень, були виявлені протиріччя між їх історичним значенням, сучасним станом і змінами функціонального використання, які склались протягом ХХ – початку ХХІ ст. (Додаток Г. 2) відповідно до структурних рівнів архітектурного середовища і надані пропозиції їх вирішення.

Для інтеграції об'єктів архітектурної спадщини у сучасну архітектурно – планувальну структуру історичного центру м. Кропивницького актуальними є заходи з функціонального насичення (варіативного використання) історичної забудови шляхом:

– Визначення і обмеження функціональної типології будівель історичного центру міста репрезентативними функціями: освітньою, видовищно-розважальною, торгово-офісною, адміністративною функціями, житловою

багатоквартирною забудовою на основі емпіричних і спеціальних досліджень;

- Облаштування підвальних приміщень, які мають практично всі історичні будинки: як по периметру кварталів так і в глибині ділянок;

- Санації внутрішньоквартальних просторів: розуцільнення (створення сучасних дворових просторів); ущільнення (формування критих просторів атриумного, чи галерейного типу).

Проблемою регенерації архітектурно – планувальної структури центру м. Кропивницького є реконструкція дисфункційних історичних промислових територій центру міста і ревіталізація заплавлених територій р. Інгулу.

На початку ХХ ст. у центральній частині м. Єлисаветград були сформовані райони торгово-промислової забудови. Найстаріший район І і ІІ частини Єлисаветграда – Новий базар і Османський базар охоплював вул. Пашутинську, Михайлівську, Г. Маріуполя, просп. Європейський і складався з підприємств агро-переробної промисловості, крамниць, відкритих прилавків (рундуків) і житлової забудови (заїжджих дворів, прибуткових будинків). За літературними джерелами район характеризувався інтенсивним пішохідним рухом.

У ІІ частині розвивались машинобудівні, ремонтні і чавуноливарні заводи, розташовувались парові млини, навколо Кавалерійського бульвару (Ковалівського парку) сформувався комплекс будівель другого резервного кавалерійського полку та значущі освітні заклади.

У районі Чечьора (ІІІ частина) зосереджувалось виробництво цегли. Прирічкові території відводились під дачі, сади та бульвари.

Протягом ХХ ст. історичні промислові об'єкти використовувались за призначенням, модернізувались і підтримувались у належному стані. Наприкінці ХХ ст. – початку ХХІ ст. підприємства були приватизовані і потребували подальшої модернізації, або корінної реконструкції зі зміною функціонального призначення. Підприємства частково здавались в оренду та занепадали. Наразі – це ділянки з депресивною забудовою, що отримали назву «браунфілдів», які потребують ревіталізації і реновації [47; 96].

Для регулювання рівня води у р. Інгул під час повеней і посух на початку

XX ст. біля мосту по вул. Михайлівській була споруджена гребля, комунальними службами міста проводилось систематичне чищення річища Інгулу.

Протягом XX ст. стан річища Інгулу був збалансований. У 1950-ті – 1960-ті рр. між вул. А. Тарковського і вул. Острівською були влаштовані річкові фонтани, працювала човнова станція. У 1980-ті рр. будувалась система зливостоків, яка не була завершена.

Наприкінці XX – початку XXI ст. приватне будівництво з твердим покриттям вулиць і пішохідних шляхів, створення водопровідних, дренажних і каналізаційних мереж призвели до спотворення процесу інфільтрації, поверхневої акумуляції води, а отже, режиму стоку і співвідношення між його поверхневою і підземною складовими в межах заплави і до порушення річкового ландшафту [139; 140] (Додаток Г. 2).

Заходами ревіталізації заплави і річища р. Інгул є визначення меж зон охорони природного ландшафту; регулярна санація річища і заплави; заходи з регулювання водостоку; визначення прийомів забудови у охоронній зоні (Додаток Г. 3).

Прикладом впорядкування заплави і річища у місті є досвід міської Управи Єлісаветграда і заходи щодо збереження р. Ізар у м. Мюнхен (Німеччина). Річка так само як і Інгул неглибока, влітку пересихає весною і восени наповнюється водою. Для здійснення заходів по впорядкуванню і регуляції її території визначена межа охоронної території із науковим обґрунтуванням класів екологічно нешкідливої забудови.

Запровадження додаткових коштів від туристичних заходів та встановлення обмежень щодо розпалення вогнищ, правил адаптації нового будівництва, – дозволяють створювати і регулювати систему великих потоків снігової і дощової води, шляхом спорудження зливостоків, вода з яких може надходити на масиви зелених насаджень і витратитися на інфільтрацію.

Прикладом врахування вимог екологічної безпеки будівництва в прирічковій зоні історичного центру міста є проект центру дитячого мистецтва в м. Кропивницький студентки Кіровоградського будівельного коледжу Леонової

О. 2017 р. (кер. викл. Пенязь Т. О.).

Проектуєма будівля розташована на ділянці, обмеженої із сходу – вул. Шульгіних, та просп. В. Вінниченка, із заходу – р. Інгул, яка розташована у парковій прирічковій зоні (колишньої території дачної забудови – саду Г. Лайєра).

На першому етапі під керівництвом Пенязь Т. О. був проведений аналіз містобудівної ситуації проектуємої ділянки та прилеглої місцевості і була запропонована розчленована планувальна схема будинку, з зосередженням основних приміщень на другому поверсі і зменшенням площі опирання першого поверху, що не порушує процесу інфільтрації і режиму стоку прирічкових зливостоків, дозволяє влаштувати кулісні тематичні ділянки прибудинкової території, створює ефект павільйонності і легкості будівлі.

Будівля триповерхова: на першому поверсі будівлі розміщено культурно-видовищну групу приміщень (концертна зала та багатофункціональний вестибюль, в якому плануються періодичні виставки робіт вихованців у різних напрямках творчості), на другому поверсі розміщено групу навчальних приміщень різного призначення, група приміщень для персонала, бібліотечний блок, на третьому поверсі запроектовано зону відпочинку.

Будівля вирішена у стилістиці деконструктивізму, яка підкреслює динамічність цільового споживача. Гладінь стіни головного фасаду асоціюється з чистим аркушем, розташованим серед природного оточення (рис. 3.12).

Одним з шляхів ревіталізації і реновації територій «браунфілдів» є формування поліфункціональних житлових груп, арт-утворень, інноваційно- і техно-кластерів, на основі залучення історико-архітектурних і середовищних досліджень (Додаток Г. 3).

Проект науково-дослідного центру у прибережній зоні р. Інгул в м. Кропивницькому, виконаний студенткою КНУБА А. Семенцовою (кер. проф. док. архітектури О. С. Слепцов, доц. канд. арх. Русевич Т. В.) виражає приклад формування інноваційного кластеру на місці «браунфілда», розміщеного у прирічковій території в межах вул. Пашутинської – Михайлівської; Г. Маріуполя – просп. Європейський; шляхом «корінної» реконструкції: протиставлення нової і

ЦЕНТР ДИТЯЧОГО МИСТЕЦТВА В М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

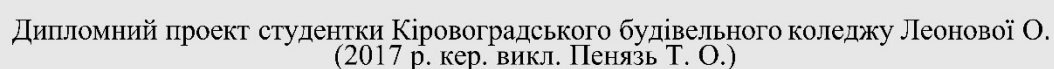

Рис. 3.12. Приклад впровадження результатів дослідження. Дипломний проект студентки Кіровоградського будівельного коледжу Леонової О. 2016 р.

історичної забудови, для досягнення нових виразних ефектів і підкреслення можливостей розвитку архітектури міста на основі впровадження новітніх будівельних конструкцій і технологій.

Проект виконано на основі дослідницьких матеріалів Пенязь Т. О. і охоплює ділянку центру м. Кропивницького в межах вул. Пашутинської – вул. Михайлівської; просп. Європейського – вул. Покровської. Для вирішення проектного завдання запроваджені естакадні опори, на які спирається колоподібна в плані чотирьохповерхова будівля, що уможливорює вільне саморегулювання зливостоків при будівництві великого громадського простору.

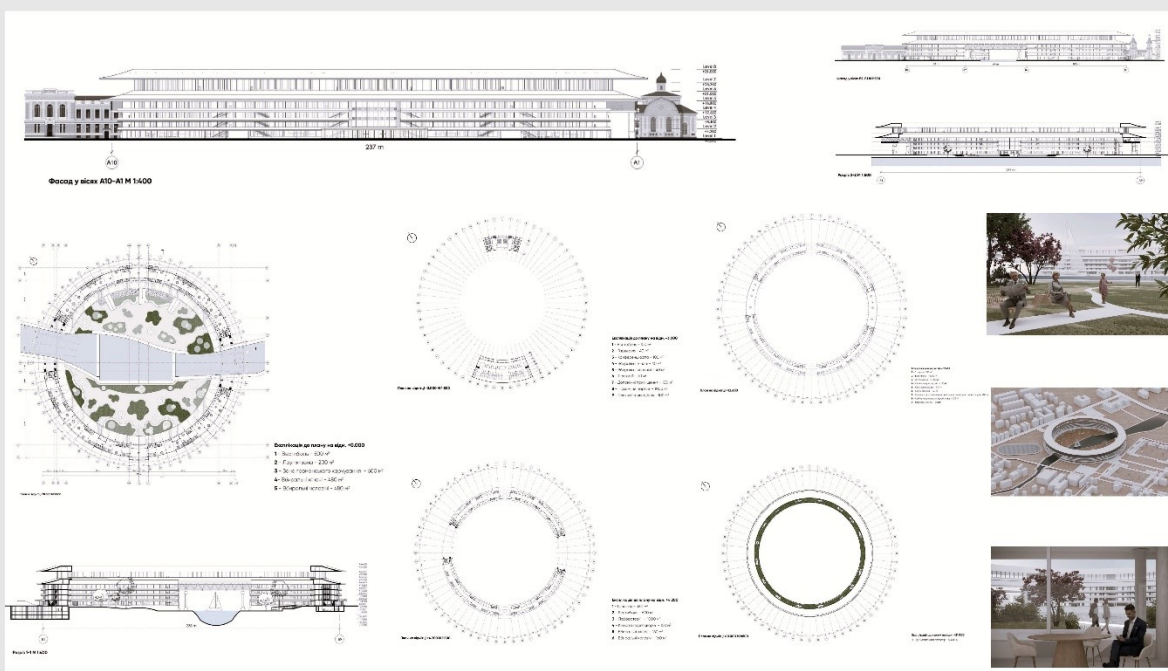
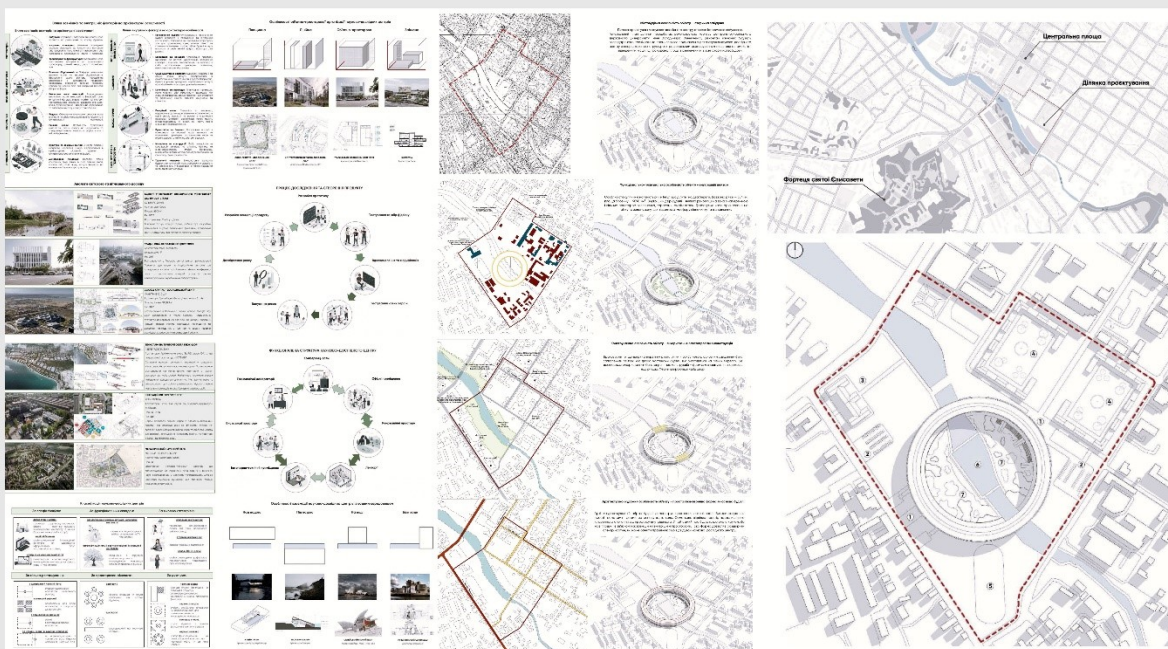
Перший поверх призначений для головних і допоміжних сходів, невеличких громадських просторів, проходів у внутрішній двір. Другий і третій поверхі призначені для офісних приміщень, спільні зони для зустрічей, конференцій та творчого спілкування, приміщень кафе, ресторанів, коворкінгів та ін., четвертий поверх – офісний. На експлуатованій покрівлі влаштовано рекреаційну зону з громадським простором, фудкортами та зеленим садом.

Незважаючи на футуристичність проекту, в ньому вбачаються елементи наступності: будинок Н. Заславського (1896 р.) був розташований на межі заплави р. Інгул; на прирічковій території між мостами по вул. В. Перспективної та вул. Михайлівської на зламі XIX – XX ст. ст. пропонувалось створити громадські дозвілеві простори. Незважаючи на контраст масштабу і стилістики будівлі вирішуються екологічні проблеми; влаштування зеленої відпочинкової тераси на покрівлі компенсують втрату прирічкового ландшафту.

За проектом р. Інгул стає центром внутрішнього паркового простору будівлі. Наявність річки на території будівлі спонукає до її санації, підтримці життєздатності. Будівля слугує межею між зовнішнім історичним простором і внутрішнім – футуристичним, дозволяє відчувати плинність часу, наочно відчувати зв'язок минулого і майбутнього (рис. 3.13).

Під час досліджень історико – архітектурної спадщини міста було з'ясовано, що основна частина досліджуваних об'єктів, яка знаходилась у II частині і на прилеглих до вул. В. Перспективна ділянках вулиць I частини, характеризується

3.13

ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ПРОЕКТУВАННЯОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАУКОВО - ДОСЛІДНИХ ЦЕНТРІВ
В УМОВАХ РЕКОНСТРУКЦІЇПРИКЛАД РЕКОНСТРУКЦІЇ ЗАБУДОВИ У ПРИБЕРЕЖНІЙ ЗОНІ
РІЧКИ ІНГУЛ У М. КРОПИВНИЦЬКОМУ

Дипломний проект студентки Київського національного університету будівництва та архітектури Семенцової А. (2024 р. кер. проф. докт. арх. Слепцов О. С.; доц. канд. арх. Русевич Т. В., за матеріалами дослідження Пенязь Т. О.)

Рис. 3.13. Приклад впровадження результатів дослідження. Дипломний проект студентки КНУБА Семенцової А. 2024 р.

повнотою стильових напрямів архітектури кінця XIX – початку XX ст. і розмаїттям їх течій. Для відтворення цілісних характеристик історичного середовища міста застосовуються наступні прийоми комплексної реконструкції об'єктів історико-архітектурної спадщини міста:

- для об'єктів архітектурної спадщини [183]:
 - ревалоризацію – збереження і виявлення історичних та мистецьких якостей архітектурних та містобудівних об'єктів історичного центру міста;
 - регенерацію – відновлення історико-архітектурних характеристик об'єктів центрального ареалу міста та їх функціональне й естетичне включення в сучасне середовище [157];
 - ревіталізацію – відтворення втрачених характеристик історико-архітектурних об'єктів, або надання їм нових, що не порушують традиційний характер середовища [124; 126; 220].
- для новобудов:
 - визначення характеру композиційних складових новобудов на основі аналізу середовищних характеристик, визначення візуально прийнятних елементів будівель з далеких точок огляду – характер силуету, композиції структурних членувань; з середньої відстані – форми окремих структурних членувань фасадів;
 - композиційну узгодженість надбудов, прибудов історичних будівель та споруд;
 - стилістичне ув'язання нових будівель-вставок на основі визначення переваг значущості історичних будинків і новобудов для визначення стилістики вставок.

Прикладом стилістичної узгодженості фасадного рішення будівлі кінця XX ст. із стилістикою архітектурної спадщини кінця XIX ст. є проект ревіталізації фасаду будівлі, збудованої у 1970-ті рр. на місці школи (молитовного будинку) Бес - Гамедриш по вул. Т. Карпи, 56, виконаний архітекторами С. Ковальовим, Ю. Пенязем, Т. Пенязь, В. Мєздріним. Фасад виконаний із швидкокомонтуючих залізобетонних конструкцій з ребристим каркасом стінових панелей. У

ревіталізації фасаду був застосований прийом ремінісценції класицистичних елементів декорування, поширених в архітектурі міста у XIX ст.

Композиція фасаду трьохосьова: центр акцентований великим арковим вітражем із формуванням круглого в плані профільованого вхідного піддашку над дверима. Центральна частина фасаду завершується фігурним парапетом з люнетом у центрі. Бічні частини фасаду оздоблені дощатим рустом з великими фігурними нішами в центрі. Решта фасаду декорована дощатим рустом першого поверху, профільованою тягою між першим і другим поверхами, гладкими пілястрами простінків другого поверху, сандриками з лучковими фронтонами над вікнами другого поверху та фігурними тафлями під ними (рис. 3.14). Ревіталізація фасаду будівлі дозволила покращити характеристики стильової цілісності перехрестя вул. Т. Карпи і вул. Пашутинської.

Реконструктивні заходи щодо відновлення історичної забудови і її інтеграції у сучасне історичне середовище неможливі без впорядкування, композиційної і смислової узгодженості із предметно-просторовим середовищем вуличної мережі.

На початку XXI ст. система вуличних пішохідних шляхів поступово деградувала. Протягом 2005 – 2015 рр. тротуари центральної частини міста були облаштовані пандусами для сходу на транспортні шляхи. Деякі ділянки центру міста починаючи з 2019 р. (центральный сквер) облаштовувались плиткою з тактильним покриттям.

Наразі загальний стан мощення і озеленення тротуарів навіть на вулицях, прилеглих до площі Рад не відповідає вимогам інклюзивності і безбар'єрності. Захарщені крони застарілих дерев з малою нижньою відміткою перекривають пішохідний простір, їх коріння знищують тротуарне покриття, заглиблені лотки для стоку дощових вод не облаштовані плоским перекриттям. Вивчення досвіду впорядкування вулиць м. Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. сприятиме створенню цілісного наслідуваного середовища, в якому поєднуються різні за часом елементи забудови історичного центру міста.

При дослідженні архівних документів єлисаветградської міської Управи [226; 69 – 91; 110 - 116] виявлено низку заходів із благоустрою елементів

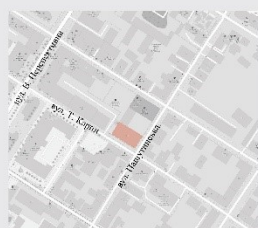
3.14

РЕНОВАЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ЗАБУДОВИ КІНЦЯ ХІХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Реконструкція будинку школи Бес - Гамедриш з реабілітацією фасадів по вул. Т. Карпи, 56
2009 р. (арх. С. Ковальов, Ю. Пенязь, Т. Пенязь)

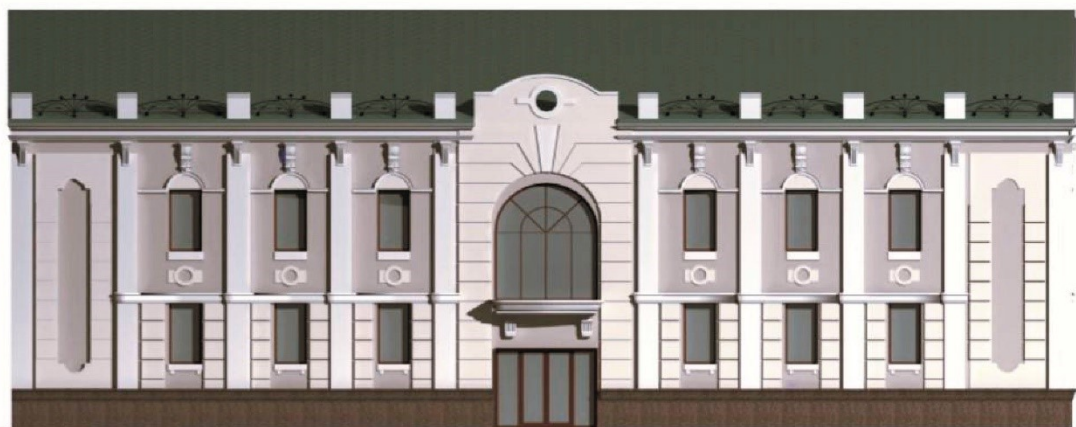
Стан до реконструкції

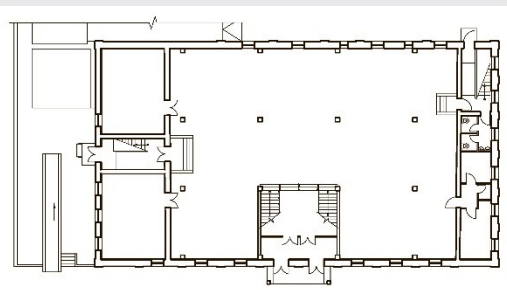
Ситуаційна схема

Перспективний вигляд будівлі

Фасад по вул. Т. Карпи

План 1-го поверху

Фасад по вул. Пашутинській

Рис. 3.14. Приклад впровадження результатів дослідження. Проект КП АПБ КОДА реконструкції будівлі, спорудженої на місці колишньої школи Бес-Гамедриш з реабілітацією фасадів по вул. Т. Карпи, 65, 2009 р.

благоустрою (мощення та озеленення), актуальні наразі: Дерева на тротуарах висаджувались виключно за наказом міського садівника. Самочинне будівництво негайно виправлялося під наглядом комісії міської Управи.

– Через вузькі тротуари (1,5 – 1,8 м) цокольні вікна фасадів будівель, що виходили на тротуари не повинні були мати приямків, тому їх нижня відмітка завжди була трохи вища за рівень тротуару; глибина сходів, що виступали з площини фасадів повинна була складати не більше 40 см (про це наголошувалось у кожній постанові про нове будівництво).

– Вхідна група формувалась у тамбурі будинку шляхом влаштування сходової клітини, яка складалась з нижньої площадки на рівні позначки тротуару, сходів, і верхньої площадки на рівні позначки підлоги першого поверху. Такий тамбур слугував природним теплоізоляційним містком між вулицею і внутрішніми приміщеннями будинку. Застосовування історично складеної планувальної схеми вхідних тамбурів у нових будинках надасть рис спадкоємності та просторових можливостей розвитку інтер'єрних просторів, звільнить тротуарний простір.

– Міською управою Єлисаветграда в кінці XIX – на початку XX ст. був застосований єдиний принцип мощення тротуарів і доріг. Було визначено найбільш значущі вулиці: В. Перспективна, Театральна, Т. Шевченка, В. Чорновола. Покриття тротуарів складалось з ходової частини і решти поверхні. Ширина ходової частини центральних вулиць складала 0,75 – 1,2 м (1 – 1,5 аршин) і покривалась шліфованою гранітною плиткою розміром 30 x 30 см. Решта частини тротуара вкривалась колотими гранітними «кубіками» розміром 10 x 10 см. Мощення відбувалось коштом власників прилеглих земельних ділянок, або робітниками комунальних служб міської управи з подальшим відшкодуванням. Тротуари вулиць інших районів покривалась за таким самим принципом плитками з асфальтобетону. Прикладами можуть слугувати залишки мощення центральних вулиць, що знаходяться на вул. Театральній біля будинків 2; 6; 9. Навколо Ковалівського парку решта поверхні тротуару покривалась каменем-кругляком (Додаток Г. 4).

Впорядкування тротуарів і зелених насаджень із застосуванням історичних прийомів може слугувати базовим технологічним інструментом втілення сталого розвитку міського простору, який добре поєднується з новітніми прийомами:

- форм ландшафтного дизайну: вертикального озеленення, або мобільного сезонного озеленення;
- застосування вуличного освітлення вулиць і дворів: нічного підсвічування; світлового живопису та графіки; підсвічування замощення тощо;
- впровадження тактильних об'єктів та покриття із відчутною зміною форми та фактури поверхневого шару;

Наслідів прийомів посилення доцільні у впровадженні інклюзивного вуличного простору на основі дослідження раціональності структури транспортно-пішохідних зв'язків у громадських просторах вулиць і площ, а також впровадження новітніх технологій облаштуванні мережі транспортних зупинок інклюзивними пандусами. Обов'язковими є умови влаштування підземних паркувань при новому будівництві; при облаштуванні відкритих площадок для відпочинку (скверів, бульварів). Це зафіксовано у ДБН В.2.3-4:2015 «Автомобільні дороги».

Прийоми благоустрою міста XIX – початку XX ст. створюють цілісний і спадкоємний каркас історичного центру міста і є актуальними у заходах по формуванню контекстного (метафоричного) розкриття середовища історичної забудови, що полягають у використанні асоціативних властивостей малих архітектурних форм, використанні обґрунтованого колористичного рішення, доцільному використанні відкритих площин фасадів для муралів та розписів; впровадженні об'єктів, що трансформуються, та мобільних інсталяцій в громадських просторах тощо, використанні знакових об'єктів, що виділяються архітектурними та художньо-виразними якостями та працюють на створення «духу місця» (Додаток Г. 4).

Прикладом впровадження прийомів контекстного розкриття особливості історичної забудови з врахуванням його історичних і сучасних середовищних характеристик є проект організації забудови та благоустрою територій, прилеглих

до Кіровоградського академічного музично-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького по вул. Дворцовій, виконаний студентами Кіровоградського будівельного коледжу А. Остапчук, А. Бойко, А. Гулою (кер. викл. Пенязь Т. О.) для конкурсу, проголошеного Кіровоградською обласною державною адміністрацією у 2012 р.

Під керівництвом Пенязь Т. О. студенти виконали історико-культурні передпроектні дослідження об'єктів, натурні обстеження характеру візуальних зв'язків і особливостей пішохідного руху по території. За результатами досліджень були виявлені особливості поведінкової реакції у досліджуваному просторі і стану візуального сприйняття його об'єктів (рис. 3.15).

Відзначений інтенсивний транзитний пішохідний рух в напрямках вул. Нейгауза, впродовж вул. Театральної через Ковалівський парк. Захаращені дерева навколо пам'ятника воїнам II світової війни слугують візуальною перешкодою для його огляду і огляду театру. Стіна огорожі штабного корпусу на розі вул. Театральної і Кавалерійської слугує невиразним фоном для пам'ятника М. Кропивницькому. Межа вулиць і площі візуально не відділена. Також виявлений перетин основних напрямів рухів у східній частині площі (вул. Театральна, вул. Нейгауза, корпус педуніверситету). Виявлена переважна стилістика об'єктів забудови проєктуємої ділянки і прилеглих територій – ампір (будівлі штабу другого резервного кавалерійського полку), романтичний класицизм (особняк К. В. Соколова-Бородкіна та готель «Версаль»).

На підставі аналітичної схеми з'ясована необхідність виділення центральної осі площі, яка є подовженням вул. Театральної. Початок вул. Театральної варто акцентувати колонадою-пропілеями, яким навпроти – по вул. Кавалерійській, має відповідати фронтальна композиція театральної тематики. Ось акцентована партерною зеленню з декоративними кам'яними композиціями, на яких викарбувані вислови М. Кропивницького про театр і мистецтво, що підводить до пам'ятника акторові, який встановлений на осі головного фасаду театру.

Місце перетину пішохідних шляхів біля вул. Г. Нейгауза визначено влаштуванням павільйону-кафе з оглядовими терасами і магазином сувенірної

3.15

ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ПРОЕКТУВАННЯ

Організація забудови та благоустрою територій, прилеглих до
Кіровоградського академічного обласного українського музично-драматичного театру
ім.М.Л.Кропивницького по вул.Дворцовій

Схема аналізу існуючих
середовищних факторів

Проектна схема
середовищних факторів

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЛАН

Умовні позначення

- 1 - театр ім. М.Кропивницького
- 2 - фронтальна композиція "Сцена"
- 3 - пам'ятник М.Кропивницького
- 4 - пам'ятник воїнам II світової війни
- 5 - павільйон - кафе
- 6 - пропілеї
- 7 - композиції з висловами М. Кропивницького про театр

ПЕРСПЕКТИВА

Конкурсний проект 102024 студентів Кіровоградського будівельного коледжу Остапчук А; Бойко А; Гули А. (2012 р. кер. викл. Пенязь Т. О.)

Рис. 3.15. Приклад впровадження прийомів контекстного розкриття історичної забудови кінця XIX – початку XX ст. Конкурсний проект студентів Кіровоградського будівельного коледжу (кер. Пенязь Т. О.) 2012 р.

продукції навпроти пам'ятника воїнам, що загинули у II світовій війні (виконаний із залишків набоїв з місць бойових дій). Ділянку навколо пам'ятника воїнам II світової війни також звільнено від захаращених дерев, на ній влаштовані ділянки фонтанів-басейнів і декоративних кам'яних композицій. Між театром і пам'ятником є візуальний зв'язок через терасу театрального кафе, влаштовану із східного боку театру.

Всі елементи малих архітектурних форм вирішені у класицистичній стилістиці. Площа має закінчений вигляд з логічно обумовленими візуальними зв'язками і розміщенням функціональних зон. Елементи предметного середовища мають потенціал багатфункціональної трансформації: є можливість тематичного прикрашення «пропілеїв» у святкові і урочисті дні. Простір перед театром можливо перетворити на концертну (театральну) площадку. Тераси театрального кафе і павільйону-магазину сприяють до споглядання подій, що розгортаються на площі, або природних явищ. Площа стає місцем релаксу, красивої паузи у міському русі, або центром проведення театралізованих акцій (рис. 3.15).

Заходи по створенню структурної системи візуальних комунікацій передбачають наповнення простору доступними навігаційними об'єктами; організацію орієнтирів і видових точок на історичну забудову; організацію оглядових майданчиків на територіях зі значним перепадом рельєфу тощо.

Запропоновані заходи по збереженню і ревіталізації об'єктів архітектурної спадщини сприяють:

- добробуту місцевої громади – пожвавленню культурно-економічного життя, посилення її конкурентоспроможності.
- покращенню бізнес-клімату, формуванню нових напрямів підприємництва, як на місцевому, так і на державному рівні.
- покращенню екологічної ситуації та раціональному використанню ресурсів, завдяки доцільному впровадженню нових енергозберігаючих і енергоефективних технологій та матеріалів у реновації існуючої забудови міста.

В останні десятиліття програми, що орієнтовані на активізацію історичних центрів міст області набувають розвитку і поширення. (Обласна програма

розвитку об'єктів культурної спадщини Кіровоградської області, пов'язаних з корифеями українського професійного театру, "Земля корифеїв" на 2018-2020 роки (продовжено до 2023 року). Обласна програма розвитку туризму у Кіровоградській області на 2022-2027 роки).

Матеріали дисертаційного дослідження надають можливість визначення стійких елементів архітектурно-планувальної структури історичного центру міста, на основі яких можливо виявлення її морфологічних характеристик з метою коректного визначення заходів з реконструкційно-реставраційних трансформацій об'єктів архітектурної спадщини м. Кропивницького.

Малодослідженою є архітектура промислових осередків м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст. Матеріали дослідження стануть аналітичною частиною проектів щодо регенерації і реновації браунфілдів і прирічкових територій центрального ареалу міста, які мають великий культурний і туристичний потенціал. Також малодослідженим є архітектурний розвиток м. Кропивницького у 30-ті рр. XX ст.

Дослідженням встановлено необхідність додаткового вивчення творчої спадщини архітектора П. В. Бартошевича. Архітектор навчався разом з О. Вербицьким, працював в Єлисаветграді протягом 1904 - 1907 рр., і продовжив свою діяльність у варшавському будівельно-технічному комітеті. Архітектурна спадщина архітектора П. Ф. Федоровського, уродженця м. Херсон, що вплинув на архітектурний розвиток міста (1911 – 1912 рр.) і останні роки працював у м. Харбін також потребує досліджень. Архітектурна діяльність 1912 – 1930-х рр. Л. О. Любельського, який в подальшому працював у м. Одеса також є малодослідженою.

Потребують верифікації ідентифікаційні характеристики здавалося б визначених будівель (вул. В. Перспективна, 60 та ін.). Автором визначено належність і час будівництва будинків по вул. Театральна, 7; 9; 11; В. Чорновола, 25; 29; по просп. Європейському, 6; вул. Пашутинська, 69 – 73.

ВИСНОВКИ ДО 3-ГО РОЗДІЛУ

1. Виявлено, що розвиток просторової композиції історичного центру міста Кропивницького протягом XX – початку XXI ст. обумовлений прийомами регулярного планування першої половини XIX ст. та сформованою у другій половині XIX ст. системою архітектурних домінант.

2. Простежено, що композиційно-стильові особливості об'єктів архітектури досліджуваного періоду відтворювались у 1950-ті рр. за принципами ретроспективних ремінісценцій, неявного цитування елементів архітектурного декору, копіювання фонових елементів фасадів у новобудовах і добудовах до будівель кінця XIX – початку XX ст. у проектах архітекторів Б. Байтіна, Л. Дворця, В. Сікорського, О. Возного, Л. Крейтор; та інтерпретувались у 1990-ті рр. у проектах архітекторів І. Мединського, С. Ковальова, Ю. Пенязя, Г. Бречка, І. Дрофи.

Проаналізовані експериментальні проектні пропозиції НПАБ «Ліценз і Арх» (керівник – архітектор, доктор архітектури О. С. Слепцов), кіровоградської архітекторки О. Кецко; архітектурної майстерні О. Асадова (м. Москва), архітектора, доктора філософії Ю. Філіпчука, які, разом із масштабною реконструкцією знакових пам'яток архітектури кінця XIX – початку XX ст. (арх. В. Щука, Г. Бречко) вплинули на характер подальшого формування історичного центру міста.

3. Сформульовані загальні та спеціальні принципи збереження і регенерації історичної забудови центру м. Кропивницького: принцип спадкоємності розвитку, принцип впровадження нових інженерних технологій в історичне середовище, принцип контекстного розкриття особливостей будинків, принцип типологічної варіативності (адаптивності) забудови історичного центру. Визначені прийоми їх втілення у регенерації забудови історичного центру міста.

Алгоритм визначення пріоритетних прийомів збереження і регенерації забудови історичного центру міста побудований шляхом вирізнення п'яти структурних типів його забудови, які мають історико-культурні, композиційно-планувальні, типологічні ціннісні переважання. Пріоритетність визначається на

основі вивчення історико-архітектурних особливостей об'єкта дослідження, натурних досліджень особливостей його сучасного сприйняття і використання, зазначення метафоричних характеристик морфотипу об'єкта, які обумовлюють аналоги і прототипи його проектних рішень.

4. З'ясовані фактори, що привели до втрат ідентичності історичної забудови центру м. Кропивницького. Проаналізовані пам'яткоохоронні заходи кінця XX – початку XXI ст. Досліджено досвід Єлисаветградської міської Управи щодо заходів з впорядкування архітектурно-розпланувального регулювання забудови. Визначені прийоми, які можуть бути застосовані як фактор спадкоємності і контекстного розкриття забудови історичного центру міста.

Проаналізовані: особливості використання прийомів застосування новітніх інженерних технологій у прирічковій (природоохоронній) зоні історичного центру на прикладах дипломного проекту центру дитячого мистецтва в м. Кропивницький, виконаного студенткою Кіровоградського будівельного коледжу О. Леоновою; та дипломного проекту науково-дослідного центру у прибережній зоні р. Інгул в м. Кропивницькому, виконаного магістранткою КНУБА А. Семенцовою; особливості використання прийому застосування стилізації історичних елементів декору у ревіталізації фасаду будівлі, збудованої на місці колишньої школи (молитовного будинку) Бес-Гамедриш по вул. Т. Карпи, 65, виконаного архітекторами КБ АПБ КОДА; особливості використання прийому контекстного розкриття особливостей історичної забудови на прикладі проекту організації забудови та благоустрою територій, прилеглих до Кіровоградського академічного музикально-драматичного театру ім. М. Л. Кропивницького по вул. Дворцовій, виконаного студентами Кіровоградського будівельного коледжу А. Остапчук, А. Бойко, А. Гулою на основі досліджень Пенязь Т. О.

Значення дослідження полягає у виявленні стійких елементів архітектурно-планувальної структури історичного центру міста, збереження яких є необхідним для забезпечення умов сталості і спадкоємності планувальних і композиційних реконструкційно-реставраційних трансформацій об'єктів архітектурної спадщини м. Кропивницького.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. В дисертації досліджена генеза планувально-конструктивної структури дерево-земляних укріплень, які стали основою містоутворення Центральної та Східної України. З'ясовано, що структурна будова оборонних валів і дерев'яних фортечних стін сформувалась у часи Давньої Русі X ст. і зберігалась до XVIII ст. Планувальні прийоми дерево-земляних фортець еволюціонували від нерегулярних планувальних давньоруських прийомів у бік фортифікаційних принципів європейських фортифікаційних шкіл. У XVIII ст. Під час зведення фортець укріплених ліній та воєнізованих областей Російської імперії у Задніпровській Україні їх будівництво здійснювалось біля козацьких поселень та на місцях давніх городищ.

2. Встановлено, що у формуванні і розвитку повітових міст і військових поселень, до яких належав Єлисаветград (м. Кропивницький), важливу роль відігравала державна система контролю та регулювання архітектурно-будівельної діяльності на основі застосування системи «зразкових» проектів. З'ясовано, що у військових поселеннях зведення житлових і громадських будівель відбувалось виключно за «зразковими» проектами. Визначена відповідність стилістичних змін і типологічного розвитку «зразкових» проектів стилістичним напрямкам розвитку європейської і столичної архітектури. Виявлена специфіка децентралізації архітектурно-будівельної діяльності у провінційних містах: від проектів архітекторів інженерних департаментів міністерств і відомств, що втілювались їх представниками на місцях, і засвідчувались міськими архітекторами, починаючи з 1820 рр., до вивільнення умов службової діяльності місцевих архітекторів у другій половині XIX ст., що формувало неповторний і унікальний характер забудови міст кінця XIX – початку XX ст.

3. Визначені етапи формування архітектурних стилів XIX – початку XX ст., що вплинули на розбудову м. Кропивницького (Єлисаветграда). Охарактеризовані особливості формування напрямів і течій еkleктики і історизму, що розвивались у повітових містах у другій половині XIX ст. На першому етапі – романтичному класицизмі 1840-х – 1870-х рр., відмінною рисою було поєднання

класичної планувальної структури будівлі із зміною масштабності класицистичної фасадної композиції та застосуванням елементів декорування некласичної стилістики. На другому етапі – еkleктиці (1850 – 1903-ті рр.) відбувалось розгалуження напрямів стилю на академічний – поєднання всіх варіантів класичних стилів, неакадемічний – варіанти, створені в результаті досліджень середньовічної та східної архітектури, та раціоналістичний – із застосуванням композиційних можливостей будівельних матеріалів та принципів народного мистецтва. Третій етап – історизм (1870 – 1903-ті рр.) додав науковий підхід до стилізації – «ретроспекцію», яка вирізняється логічною композиційною побудовою фасадів у поєднанні різних архітектурних стилів. Кінець XIX – початок XX ст. відзначені розвитком стилю модерн. Визначені і охарактеризовані етапи його розвитку у повітових містах: 1901 – 1907 рр. – розвиток декоративного модерну; 1904 – 1914 рр. – розвиток модернізованих неостилів; 1912 – 1915 рр. – розвиток раціоналізаторського модерну.

4. Визначені передумови і чинники формування і розвитку містобудівної структури та архітектури Єлисаветграда кінця XIX – початку XX століть, серед яких: зовнішні: економіко – політичні, та внутрішні - соціокультурні. Створена історична періодизація та визначені головні етапи розвитку міста:

1. 1754 – 1798 рр. (первісне формування планувальної структури із системою містобудівних домінант);
2. 1798 – 1845 рр. (класицистичне розпланування міського простору);
3. 1845 – 1865 рр. (інтенсивна розбудова за «зразковими» проектами);
4. 1865 – 1915-ті рр. (типологічний і стилістичний розвиток архітектури міста).

Визначені стан збереженості досліджуваних об'єктів архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. (частково-збережений – у більшості будівель) та їх локалізація переважно в межах вул. Пашутинської – пров. Театрального; просп. Європейського – вул. Т. Шевченка.

5. Систематизовані і класифіковані об'єкти архітектурної спадщини кінця XIX – початку XX ст. за типологічними, планувальними і композиційними

ознаками. Виявлений розвиток типології будівель відповідно до соціально-економічного розвитку міста. Планувальною особливістю міських будинків кінця XIX ст. було переважання фронтальної орієнтації входів будівель, незважаючи на їх розміщення в структурі кварталу. Кутові входи поширюються на початку XX ст. Серед громадських будівель поширення набули коридорна, анфіладна і комбінована планувальні схеми групування внутрішніх приміщень; серед житлових - коридорна, анфіладна та змішана. На початку XX ст. у торгових закладах поширюються зальна і чарункова схеми. У композиційній будові вуличних фасадів переважала симетрична трьохосьова композиція у громадських будівлях і особняках, та двохосьова – у садибних будинках і прибуткових з поповерховим розміщенням квартир. З початку XX ст. у фасадних композиціях поширювалась дисиметрія.

6. Встановлено, що в кінці XIX ст. в місті розвивались класичний, некласичний та раціональний напрями еkleктизму і історизму. На початку XX ст. розвиваються декоративний, раціональний, романтичний напрями модерну та модернізовані неостилі. Встановлено, що стильовий архітектурний розвиток Єлисаветграда відбувався із запізненням. Це пояснює його наслідуваність архітектурі європейських і столичних центрів шляхом творчої ремінісценції відомих архітектурних тем.

На основі вивчення архівних матеріалів і наукових джерел уточнений час будівництва об'єктів архітектурної спадщини. Досліджений вплив європейських центрів розвитку архітектури на творчість архітекторів Я. Паученка і Л. Любельського. Встановлені прояви впливу архітектури петербурзьких будівель О. Лішневського на стилістичне і композиційне вирішення єлисаветградських будівель початку XX ст.

7. Визначені тенденції впливу композиційних і стильових характеристик досліджуваних об'єктів на архітектурну практику 1950-х рр. XX ст., через застосування ретроспективних ремінісценцій у новобудовах, копіювання існуючих фонових елементів фасадів у добудовах до історичних будинків. Простежено, що корінна реконструкція центру м. Кропивницького 1970-х – 1980-

х рр. внаслідок об'єктного підходу до архітектурної спадщини, за яким такими вважались пам'ятки, збудовані до XVIII ст., знищила частину архітектурних об'єктів кінця XIX – початку XX ст., що привело до спотворення масштабу і втрати автентичних характеристик забудови історичного центру. Планувальна структура більшості кварталів, внаслідок економічних причин, збереглись.

Перетворенню піддалися ділянки вул. В. Перспективна, бульв. Студентського, району Ковалівка, забудова південно-східної частини історичного центру, набережної р. Інгул. 1990-2000 рр. позначились зростанням «вернакулярної» творчості приватних забудовників, що вело до втрати ідентичності об'єктів архітектурної спадщини, або знищення будівель. Початок 2000-х рр. помічений широкомасштабною реставрацією фасадів значущих історичних будівель та зведенням нових будинків з застосуванням історичних ремінісценцій у постмодерністських формах, на основі проектних конкурсів.

8. Визначені актуальні принципи і прийоми реконструкції і регенерації архітектурно-планувальної структури з урахуванням елементів історичної забудови центральної частини міст для розвитку наслідуваного цілісного, комфортного, гармонійного архітектурного середовища. До них відносяться принцип спадкоємності розвитку, принцип впровадження нових інженерних технологій в історичне середовище, принцип контекстного розкриття його особливостей, принцип типологічної варіативності (адаптивності) забудови історичного центру. Запропонований алгоритм визначення пріоритетних прийомів регенерації забудови історичного центру міста на основі визначення п'яти типів його забудови, які мають переважну історико-культурну, композиційно-планувальну, типологічну цінність і виявляються шляхом визначення історико - архітектурних характеристик, натурних досліджень їх сучасного стану та умов сприйняття і використання, за якими зазначаються їх метафоричні і семантичні характеристики об'єктів, які обумовлюють їх середовищні морфотипи, характер їх відтворення у проектних рішеннях.

9. З'ясовані фактори, що привели до втрат автентичності історичної забудови центру м. Кропивницького. Досліджений досвід Єлисаветградської

міської Управи щодо контролю за станом забудови і здійсненню архітектурно-розпланувальних заходів. Визначені такі, що можуть бути застосовані, як фактор спадкоємності у сучасному розвитку архітектурного середовища історичного центру міста. Надані практичні рекомендації щодо реконструктивних заходів у формуванні цілісного середовища сучасному центру міста. Проаналізовані прийоми регенерації забудови в історичному центрі міста на прикладах проектів, виконаних із застосуванням матеріалів дослідження автора. Встановлено значення дисертаційного дослідження у подальшому визначенні заходів щодо формування сучасного комфортного архітектурного середовища історичного центру міста.

Дослідженням визначені стійкі елементи архітектурно-планувальної структури історичного центру міста, збереження яких є необхідним для забезпечення умов сталості і спадкоємності планувальних і композиційних реконструкційно-реставраційних трансформацій об'єктів архітектурної спадщини м. Кропивницького, що сприятиме зростанню добробуту громади міста – покращенню бізнес-клімату, розвитку туризму та модернізації культурної інфраструктури міста.

Потребують подальших досліджень принципи і прийоми регулювання забудови територій «браунфілдів», прирічкових територій історичного центру міста, поглиблення і доповнення аспектів творчої діяльності архітекторів м. Кропивницького зламу XIX – XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акт обследования дома владельца Чеченина. 1922 г. ДАКіро. ФР. 237. Оп. 1. Спр. 43. 4 арк.
2. Акт обследования национализированного дома Гюнтера 1922 – 1923 г. ДАКіро. ФР. 237. Оп. 1. Спр. 44. 3 арк.
3. Акты осле дования национализированных домостроений Шполянського и др. 192 г. ДАКіро. ФР. 237. Оп. 1. Спр. 61. 30 арк.
4. Акт технического осмотра и оценки дома Соколова-Бородкина. 1923 г. ДАКіро. ФР. 237. Оп. 1. Спр. 51. 3 арк.
5. Акты технического осмотра капитального строительства и ремонта зданий. 1926 – 1927 гг. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 72. 163 арк.
6. Акты технического осмотра национализированных домостроений и переписка с райкомунотделами учреждениями и предприятиями округа о состоянии жилых помещений 1923 г. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 117. 256 арк.
7. Акти технического состояния зданий, подлежащих восстановлению за 1948 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 31. 73 арк.
8. Анализ технической деятельности. 1988 г. ДАКіро. ФР. 7245. Оп. 1. Спр. 451. 26 арк.
9. Анализ технической деятельности. 1989 г. ДАКіро. ФР. 7245. Оп. 1. Спр. 477. 26 арк.
10. Анкеты обследования национализированных домостроений владельцев Хлестун, Ходоровской и др. 1922 г. ДАКіро. ФР. 237. Оп. 1. Спр. 84. 17 арк
11. Аносова В. С. Становлення та розвиток фортифікаційних технологій оборонних комплексів Західної України (XII–XVIII століття). Дис. канд. істор. наук. 07.00.07. Київ: СУНУ ім. В. Даля. ДУІТ. 2019. 229 с.
12. Асеев Ю. С. Стили в архитектуре Украины. Київ: 1989. 104 с.
13. Багалій Д. І. Заселення південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. Харків: 1920. 110 с., 2 с.: мал., 2 арк. мап.

14. Барановский Г. В. Архитектурная энциклопедия второй половины XIX века. С. – Пб.: 1902. 1904.

15. Баранов Н. В., Бунин А. В., Большаков В. В. и др. Всеобщая история архитектуры: в 12 т. т. 12. ч. 1. Москва: Стройиздат, 1975. 756 с.

16. Бевз М. В. Методологічні основи збереження та регенерації заповідних архітектурних комплексів історичних міст. Дис. док. архітектури. 18.00.01. Харків: Харківський держ. технічний ун-т будівництва та архітектури. 2004. 281 с.

17. Беломесяцев А. Б. Філософські основи архітектури. Київ: Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. 2005. 488 с.

18. Берсенева А. А. Европейский модерн: Венская архитектурная школа. Екатеринбург: издательство Уральского университета. 1991. 210 с.

19. Борисова Е. А., Каждан Т. П. Русская архитектура конца XIX - начала XX вв. Москва: Наука. 1971. 239 с.

20. Борисова Е. А., Стернин Г. Ю. Русский модерн. Альбом. Москва: Советский художник, 1990. 360 с.

21. Брехуненко В. А. Фронтір України

URL:http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=frontyr_ukrajiny (дата звернення: 12. 06. 2023)

22. Бунин А. В., Саваренская Т. Ф. История градостроительного искусства. В 2 томах. Москва: Стройиздат. Изд. 2-е. 1979. 908 с.

23. Бучаста С. Законодавча база регулювання будівельного процесу у російських військових поселеннях першої половини XIX ст. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Історичні науки. Чернігів: 2015. вип. 134. с. 180 -184.

24. Ватаманюк Н. Ю. Принципи трансформації внутрішньоквартальних просторів історичних міст (на прикладі міста Чернівці). Дисертація доктора філософії. 191. Київ: КНУБА, 2022. 227 с.

25. Ведомость казенным и общественным зданиям состоящим в Елисаветграде в 1854 г. ДАКіро. Ф. 19 Оп. 1. Спр. 44. 41 арк.

26. Весь Елисаветград 1910. Справочная и адресная книга по г. Елисаветграду и уезду. Елісаветград: М. З. Шабадаш, 1911. 200 с.

27. Вечерський В. В. Архітектурна й містобудівна спадщина доби Гетьманщини. Формування, дослідження, охорона: монографія. Київ: Головкиївархітектура: НДІТІАМ. 2001. 349 с.

28. Винокур І. – С., Титова О. М., Свешніков І. К. та ін. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. Відп. ред. Д. Я. Телегін. Київ: ІЗМН, 1997. 336 с.

29. Военная энциклопедия. Под редакцией К. И. Величко, В. Ф. Новицкого, А. В. Шварца и др. т. 10. С. – Пб.: Издание И. В. Сытина. 1911–1918 гг.

30. Волчок Ю. П., Кириченко Е. И., Козловская М. А., Смурова Н. А. Конструкции и архитектурная форма в русском зодчестве XIX – начала XX в.в. Москва: Стройиздат. 1977. 175 с.

31. Генеральный план міста 1913 р. ДАКіро. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 3.

32. Генеральный план міста 1861 р. ДАКіро. Ф. 489. Оп. 1. Спр. 1315.

33. Генеральные планы города Кировограда. 1954 г.; 1961 р. ДАКіро. ФР. 5753. Оп. 2. Спр. 2. 2 арк.

34. Генеральный план г. Кировограда. Т. 1 Основные положения. Укргорстройпроект. Харьков: 1966 г.

35. Гільденштедт Йоган-Антон. Путешествие Елисаветградской провинцией URL: <http://library.kr.ua/elib/gildenshted/elesavet.html>; (дата звернення: 11. 11. 2020)

36. Глушок О. В. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV–XVII ст.): монографія. Київ: Унів. вид-во “ПУЛЬСАРИ”, 2009. 124 с.

37. Городские поселения в Российской империи. т. 5. ч. 2: Херсонская губерния, Черниговская губерния, Якутская губерния, Ярославская губерния. Санкт – Петербург: 1865. 615 с.

38. Графічні проектні матеріали архітектора Кецо Олени Юріївни. КОКМ. Ф. АІ 20294 – АІ 20299.

39. Гутнов А. Е. Эволюция градостроительства. Москва: Стройиздат. 1984. 283 с.

40. Давідіч Т. Ф. Еклектика в архітектурі. Культурно–художні витоки та учасне осмислення. Дис. док. архітектури. 18.00.01. Харків: ХНУБА. 2019. 262 с.

41. ДБН В.3.2-1-2004 Реставраційні, консерваційні та ремонтні роботи на пам'ятках культурної спадщини. Державний комітет України у справах містобудування і архітектури Київ. 2004. [online] Доступно: <https://dbn.co.ua/load/normativy/dbn/1-1-0-388> (дата звернення: 10. 09. 2019).

42. ДБН Б.2.2-3-2012 Склад та зміст історико–архітектурного опорного плану населеного пункту. ДП «Укрархбудінформ»: Мінрегіонбуд України. 2012. [online] Доступно: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=65083 (дата звернення 10. 09. 2019).

43. ДБН Б.2.2-12:2019 Планування та забудова територій. Київ: Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово–комунального господарства України. [online] Доступно: <http://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2019/07/DBN-B22-12-2019.pdf?fbclid=IwAR1xrdrwtfLAMOVvhkl3hZ5bqJL-R2MNPic6tBIf7Ota6VA5ImpkqhLkoN4> (дата звернення: 10. 09. 2019).

44. Дьомін М. М., Орленко М. І. Системний підхід до пам'яткоохоронної і реставраційної діяльності. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА. 2017. Вип. 65. с. 21–32.

45. Дело по осмотру национализированного домостроения Каминского. 1923 г. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 199. 3 рк.

46. Дженкс Ч. Язык архитектуры постмодернизма. Пер. с англ. А.В.Рябушина, М.В.Уваровой. Под ред. А. В. Рябушина, В. Л. Хайта. Москва: Стройиздат. 1985. 136 с.

47. Дмитрик Н. О. Принципи архітектурно-планувальної організації багатофункціональних комплексів на основі реновації промислових об'єктів.

Дисертація доктора філософії. 191. Київ: КНУБА, 2021. 244 с.

48. Докладная записка о работе горпроекта за 1947 г. ДАКіро. ФР. 5753. Оп. 1. Спр. 3.

49. Достоевский А. Из книги «Воспоминания...» URL: <http://library.kr.ua/kray/guests/dostoevskiy/index.html>; (дата звернення: 11. 11. 2021)

50. ДСТУ Б Б.2.2-10:2016 Склад та зміст науково-проектної документації щодо визначення меж і режимів використання зон охорони пам'яток архітектури та містобудування. Науково-дослідний і проектний інститут містобудування. 2016. [online] Доступно: <http://ndpi.com.ua/articles/28.pdf> [Дата звернення: 10 вересня 2019].

51. Экономическое состояние городских поселений Европейской России в 1861 - 1862 г: ч. 2. С. – Пб: тип. К. Вульфа, 1863. 904 с.

52. Экспертные заключения. 1956 г. т.3 ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 134. 150 арк.

53. Экспертные заключения т. 3 1957 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 146. 173 арк.

54. Экспертные заключения т. 4. 1957 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 147. 199 арк.

55. Экспертные заключения. т. 2 1958 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 161. 194 арк.

56. Экспертные заключения на объекты зданий, подлежащих восстановлению в г. Кировограде. 1946 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 14. 96 арк.

57. Экспертные заключения по проектам восстанавливаемых зданий в 1949 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 39. 250 арк.

58. Экспертные заключения по проектам восстанавливаемых зданий. 1949 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 45. 119 арк.

59. Экспертные заключения по проектам восстанавливаемых зданий в области в 1951 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 55. 94 арк.

60. Экспертные заключения по проектам восстановления и реконструкции

зданий. 1952 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 65. 194 арк.

61. Экспертные заключения по проектам восстанавливаемых зданий. 1953 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 79. 114 арк.

62. Экспертные заключения по проектам восстанавливаемых зданий. 1954 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 90. 232 арк.

63. Экспертные заключения по проектам восстанавливаемых зданий. 1954 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 121.

64. Єдикє Ю. История современной архитектуры. Москва: Искусство. 1972. 245 с.

65. Ежегодник газеты «Голос Юга», 1903 г.

66. Елисаветград. Большая энциклопедия. Под ред. С. Н. Южакова. т.9. Санкт – Петербург: 1902.

67. Єрофалов Б. Л. Архітектурно-розпланувальні засади розвитку столичного міста Києва у ХІХ та на початку ХХ століть. Дис. канд. архітектури. 18.00.02. Київ: КНУБА. 2023. 243 с.

68. Жосан О. Е. Вулиці Єлисаветграда – Зінов'євська – Кірово – Кіровограда в першій половині ХХ століття. Історичний нарис. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2019. 108 с.

69. Журналы заседаний городской управы. 1899 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 38.

70. Журналы заседаний городской управы. 1899 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 41.

71. Журналы заседаний городской управы. 1901 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 43. 546 арк.

72. Журналы заседаний городской управы. 1901 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 46. 102 арк.

73. Журналы заседаний городской управы. 1902 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 48. 520 арк.

74. Журналы заседаний городской управы. 1903 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 49. 480 арк.

75. Журналы заседаний городской управы. 1897 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 51. 421 арк.

76. Журналы заседаний городской управы. 1903 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 58. 196 арк.

77. Журналы заседаний городской управы. 1904 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 60. 266 арк.

78. Журналы заседаний городской управы. 1905 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 65. 386 арк.

79. Журналы заседаний городской управы. 1905 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 66. 187 арк.

80. Журналы заседаний городской управы. 1907 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 67а. 120 арк.

81. Журналы заседаний городской управы. 1907 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 69. 189 арк.

82. Журналы заседаний городской управы. 1908 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 74. 196 арк.

83. Журналы заседаний городской управы. 1908 г. ДАКірО. Ф. 78 о. 1. Спр. 78. 180 арк.

84. Журналы заседаний городской управы. 1908 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 80. 261 арк.

85. Журналы заседаний городской управы. 1909 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 81. 183 арк.

86. Журналы заседаний городской управы. 1910 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 92. 192 арк.

87. Журналы заседаний городской управы. 1911 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 100. 294 арк.

88. Журналы заседаний городской управы. 1912 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 119. 258 арк.

89. Журналы заседаний городской управы. 1913 г. ДАКірО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 520. 251 арк.

90. Журнали заседаний городской управы. 1914 г. ДАКіроО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 525. 280 арк.

91. Журнали заседаний городской управы. 1915 – 1916 гг. ДАКіроО. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 562.173 арк.

92. Заключение экспертов на объекты зданий, подлежащих восстановлению в г. Кировограде. 1947 г. ДАКіроО. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 21. 25 арк.

93. Закон України Про охорону культурної спадщини, 2000 (ред. 25.01.2019). Верховна Рада України. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> [Дата звернення 10 вересня 2019].

94. Закон України Про регулювання містобудівної діяльності, 2011 (ред. 20.10.2019). Верховна Рада України. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> [Дата звернення 10 вересня 2019].

95. Заушкевич Г. В., Пилявский В. И., Савельев Ю. Р., Славина Т. А., Тиц А. А., Ушаков Ю. С. История русской архитектуры. Москва: Стройиздат. 1994. 600 с.

96. Івашко О. Д. Принципи і методи архітектурно-планувальної організації арт-кластерів. Дисертація кандидата архітектури. 191. Київ: КНУБА. 2021. 215 с.

97. Івашко Ю. В. Основи стилеутворення модерну в архітектурі України (кінець XIX – початок XX ст.). Автореферат дисертації доктора архітектури. 18.0001. Київ: КНУБА. 2013. 370 с.

98. Ісайко Н. Б., Прибега Л. В. Особливості функціонального зонування історичних ареалів міст. АВ КНУБА. Київ: КНУБА. 2019. вип. 17 – 18. с. 326 – 331.

99. Історико - архітектурний опорний план м. Кіровограда з визначенням меж і режимів використання зон охорони і пам'яток та історичних ареалів. Київ: НДІ пам'яткоохоронних досліджень. 2020

100. Історична довідка «УкрНДІпроектреставрація» «Міський театр інженера Г. В. Трамбицького в м. Кіровоград 1865 – 1867 рр. по вул. Леніна, 4 . Київ: 2010 р.

101. Історія міст і сіл Української ССР. Кіровоградська область. За ред.

Сиволап С. Д. Харків: Головна редакція Української радянської Енциклопедії АН УРСР. 1972. 816 с.

102. Історія української архітектури. За ред. В. І. Тимофієнка. Київ: Техніка. 2003. 472 с.

103. Каплун А. И. Стил ь и архитектура. Москва: Стройиздат. 1985. 232 с.

104. Качемцева Л. В. Централізована організація архітектурно-проектної справи та її вплив на напрямки розвитку архітектури на слобідській Україні (друга половина XVIII – перша половина XIXст.). Вісник ХДАДМ. Харків: 2007. Вип.1. № 12. с. 74 – 80.

105. Качемцева Л. В. Становлення архітектурно-проектної справи в містах слобідської України (друга половинаXVIII – початок XX ст). Автореферат дисертації кандидата архітектури. 18.00.01. Харків: ХДТУБА. 2007. 20 с.

106. Кецко Е. Ю. Историко–градостроительный анализ развития г. Кировограда. 1986 URL: <http://library.kr.ua/elib/ketsko/> (дата звернення: 21. 02. 2022)

107. Кириченко Е. И. Архитектурные теории XIX века в России. Москва: Искусство. 1986. 344 с.

108. Кириченко Е. И. Русская архитектура 1830 – 1910 - х годов. Москва: Искусство. 1982. 400 с.

109. Клименок Т., Проскуряков В., та Ковальчук Х. Ілюстрований словник архітектурних термінів. Навч. посібник. Львів: Видавництво НУ «Львівська політехніка». 2014. 180 с.

110. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы за 1886 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 1. 222 арк.

111. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 7. 1895 г.

112. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы. 1895 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 10. 60 арк.

113. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы. 1896 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 20. 163 арк.

114. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы. 1896 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 23. 223 арк.
115. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы. 1897 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 30.
116. Книга 5 на записку присутствия Городской Управы. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 32. 175 арк.
117. Колесников О. В. Основи наукових досліджень. 2-ге вид. випр. та доп. навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2011. 144 с.
118. Коровкіна Г. А. Особливості архітектури модерну міста Харкова. Автореферат дисертації кандидата архітектури. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2020. 342 с.
119. Красножон А. В. Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV-XVIII ст.). Одеса: Чорномор'я. 2018. 312 с.
120. Лавров В. Развитие планировочной структуры исторически сложившихся городов. Москва: Стройиздат. 1977. 176 с.
121. Ласковский Ф. Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. Соч. Ф. Ласковского, воен. инж. – ген.-майора. ч. 1-3. Санкт–Петербург: тип. имп. акад. наук. 1858-1865. 3 т.
122. Лауреати обласної премії у галузі архітектури, геральдики та вексилнології декоративно-прикладного мистецтва імені Якова Пауценка. Кропивницький: КОДА. 2014. 81 с.
123. Лещенко Н. А. Принципи реконструкції архітектурних споруд історичних ансамблів малих міст Західної України. Автореферат дисертації кандидата архітектури. 18.00.02. Київ: КНУБА. 2000. 21 с.
124. Лещенко Н. А. Принцип «цілісності» у комплексному процесі реставраційно–реконструктивних трансформацій історичних центрів міст. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ: КНУБА. 2022. вип. 62. с. 50 – 60.
125. Лінда С. Історизм у розвитку архітектури. Автореферат дисертації доктора архітектури. Львів: НУ «Львівська політехніка». 1999. 16 с.

126. Линч К. Образ города. К. Линч; пер. с англ. В. Л. Глазычева; сост. А. В. Иконников. Под ред. А. В. Иконникова. Москва: Стройиздат. 1982. 328 с.
127. Макаrchук В. С. Будівельне право Російської імперії – етап зародження. Будівельне право: проблеми теорії і практики: матеріали Першої науково – практичної конференції. Київ: КНУБА. 3 листопада 2017 р. с. 11 – 23.
128. Мардер А. П., Євреїнов Ю. М., Пламєницька О. А. та ін. Архітектура: короткий словник – довідник. Заг. ред. А. П. Мардера. Київ: 1995. 335 с.
129. Маршала А. Ю. Особливості планування та забудови міст і слобод, що ввійшли до складу слобідсько-українського військового поселення кавалерії. Харків: Вісник ХДАК. 2014. Вип. 42. с. 79 – 88.
130. Материалы о введении в г. Елисаветграде всеобщего обучения: переписка с попечителем Одесского округа, уездными училищным советом и инспектором народных училищ, доклады управы о школьной сети к 1910 г., Финансовый план, пояснительная записка, проект здания ремесленно – грамотного училища. 1908 – 1915 гг. ДАКіро Ф. 78. Оп. 7 спр 31. 148 арк.
131. Материалы о постройке главной синагоги: контракты, сметы, акты технического осмотра и друг. 1895–1898 гг. ДАКіро. Ф. 78. Оп. 4. Спр. 409.
132. Материалы о стройке городского народного училища им. А. Н. Пашутина. Переписка с подрядчиками по доставке строительных материалов. 1904 – 1905 гг. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 1096. 188 арк.
133. Материалы по обследованию здания городского театра на предмет ремонта. Прошения частных лиц о выделении дополнительных участков земли. 1905 – 1907 гг. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 1100.
134. Материалы по охране исторических памятников кировоградской области. 1948 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 38. 47 арк.
135. Материалы по техническому осмотру театра, биоскопов, молитвенных домов и других публичных зданий: акты, переписка со строительным отделом херсонского губернского правления, прошения и проч. 1913 г. ДАКіро. Ф. 78. Оп. 2. Спр. 789. 401 арк.
136. Матеріали про службу міського техніка Костянтина Ерастовича

Шостовського. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 102.

137. Мативос Ю. Н., Сандул В. А. Кировоград. Путеводитель. 2-е изд, дополненное. Днепропетровск: «Промінь». 1980. 77 с.

138. Мацьоха А. С. Формування інклюзивного міського простору в буферних зонах об'єктів культурної спадщин засобами ландшафтної архітектури. Містобудування і територіальне планування. Київ: КНУБА. 2023. вип. 83. с. 184 – 199.

139. Мерілова І. О. Інноваційні підходи до реабілітації депресивних територій великих міст: сучасні виклики та рішення. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА. 2024. вип. 85. с. 405 – 419.

140. Михайлик О. О. Містобудівне освоєння прибережних територій як зони громадських просторів. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА. 2024. вип. 85 с. 420–432.

141. Міжнародна хартія з охорони й реставрації нерухомих пам'яток і визначних місць (Венеційська хартія), 1964. [online] Доступно: 191 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_757/sp:max25 [Дата звернення 10 вересня 2019].

142. Містобудівні комплекси малоповерхових секційних каркасних житлових будинків з підвищеною комфортністю проживання на основі існуючої індустріальної бази: методичні рекомендації. Дежкоммістобудування. Київ: Науково-проектне архітектурне бюро ЛПЦЕНЗІАРХ. 1996. 142 с.

143. На память о родном крае. История Центральной Украины в слове, красках, фотографиях и почтовых открытках. За ред. А. В. Чуднова. Кировоград: Имекс-ЛТД. 2008. 431 с.

144. Нариси історії архітектури Української РСР (Радянський період). Ред. М. О. Грицай, О. Н. Ігнатов, І. О. Ігнаткін, Г. А. Лебедєв. Київ: Видавництво інституту історії України НАН України. 1962. 351 с.

145. Нариси з історії освоєння Південної України XV–XVIII ст.: колективна монографія. За ред. О. Репана. Київ: К.І.С. 2020. 288 с.

146. Невесьолов С. М., Поліщук В. В. та ін. Будинки кількох архітекторів.

Кропивницький: ВЦ ФОП Ротар О. С. 2020. 100 с.

147. Невесьолов С. М., Поліщук В. В., та ін. Розбудовував Єлисаветград 32 роки. Кропивницький: ВЦ ККТК. 2021. 32 с.

148. Новиков А. О. Слобожанський драматичний театр. Нариси з історії. Харків: ХДПУ. 2002. 109 с.

149. Новый энциклопедический словарь. Издатели Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон. Т.т. 1–29. Санкт – Петербург. без указ. года. 1916.

150. Ожегов С. С. Типовое и повторное строительство в России в XVIII – XIX веках. Москва: Стройиздат. 1984. 168 с.

151. Опись фасадам и планам утвержденным начальником херсонского поселения 1860 г. ДАКіро. Ф. 19 Оп. 1. Спр. 61. 145 арк.

152. Осиченко Г. О. Реконструкція історичних міст: композиційний аспект. Монографія. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова. 2021. 252 с.

153. О службе гражданского инженера П. Ф. Рябушина. 1913 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 975. 20 арк.

154. О службе городкого архитектора П. Ф. Федоровского. 1910 – 1912 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 482. 20 арк.

155. Особистий архів заслуженого архітектора України Пенязя Юрія Олександровича.

156. Отель «Европа» на 198 мест по ул. К. Маркса в г. Кировограде. 5.л., 13 ч. ДНАББ ім. В. Заболотного. Ф. 262433.

157. Охорона та реставрація об'єктів архітектурно-містобудівної спадщини України: методологічний аспект. Монографія. Центр пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури; Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ: Мистецтво. 2009. 304 с.

158. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР. Том 2 (4). Винницкая, Волынская, Ворошиловградская, Днепропетровская, Донецкая, Житомирская, Закарпатская, запорожская, Ивано-Франковская, Кировоградская, Крымская области. Жариков Н.Л. (гл. ред.), Игнаткин И.А. (отв. ред.),

Кравец І.М, Лопушинская Е.И., Могытыч І.Р., Моисеенко В.П. и др. Київ: «Будівельник», 1983. 336 с.

159. Панова Л. П. Теорія систем і архітектура. Лекції для студентів 5 курсу денної форми навчання, напряму 6.060102 «Архітектура», спец. 6.120100 – «Містобудування». Харків: ХНАГХ. 2007. 175 с.

160. Пашутин А. Н. Исторический очерк г. Елисаветграда. Елісаветград, лито-типографія бр. Шполянских. 1897. 311 с.

161. Пенязь Т. О. Етапи стильового розвитку архітектури Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА. 2023. вип. № 82. с. 309 – 324. DOI: 10.32347/2076-815x.2023.82.309-323.

162. Пенязь Т. О. Стан вивчення архітектурної спадщини Єлисаветграда другої половини ХІХ – початку ХХ століть в історичних та наукових працях. Архітектурний вісник КНУБА. Київ: КНУБА. 2023. вип. № 26 – 27. с. 106 – 119. DOI: 10.32347/2519-8661.2023.26-27.106-119

163. Пенязь Т. О. Визначення стильових особливостей історичної забудови м. Кропивницький на прикладі вул. Театральної. Просторовий розвиток. Київ: КНУБА. 2024. вип. № 8. с. 167 – 179. DOI: 10.32347.2786-7269.2024.8.167-180.

164. Пенязь Т. О. Стильові особливості будинку по вул. Театральна, 7 у м. Кропивницький. Просторовий розвиток. Київ: КНУБА. 2024. вип. № 9. с. 84 – 96. DOI: 10.32347/2786-7269.2024.9.84-96.

165. Переписка о найме городского дома орловским коммерческим банком и ремонте этого дома. 1895 – 1896 гг. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 1036. 70 арк.

166. Переписка по преобазованию строительного стола городской управы; инструкция техническому надзору и городскому инженеру строительной части. 1913 – 1915 гг. ДАКіро. Ф. 78. Оп. 2. Спр. 784. 293 арк.

167. Переписка с попечительным советом «Талмуд – Торы» о постройке здания этого училища. 1899 г. ДАКіро. Ф. 78. Оп. 4. Спр. 448. 59 арк.

168. Петришин Г. П. До питання формування мережі міст України ХІV – ХІХ ст. (у європейському контексті). Архітектурна спадщина України. вип. 3 част.

1: Питання історіографії та джерелознавства української архітектури. За ред. В. Тимофієнка. Київ: 1996, с. 56 – 88.

169. Петришин Г. П. Історичні містобудівні комплекси: наукові методи дослідження. Навч. посібник. Львів: НУ «Львівська політехніка». 2009. 212 с.

170. Пивовар А. В. Поселення задніпровських місць до утворення Нової Сербії в документах середини XVIII століття', 2003г. URL: < <https://library.kr.ua/elib/pivovar/> [дата звернення 7 вересня 2023].

171. Пірко В. О. Оборонні споруди в межиріччі Дніпра і Сіверського (історичний нарис з уривками джерел і планами споруд за другу половину XVII - XVIII ст.). Український культурологічний центр. Донецьк: Донецьке відділення НТШ, Східний видавничий дім. 2007. 176 с.

172. Плани будівель, генплани ділянок за адресами. Архівні матеріали КП «ООБТІ» Кропивницької міської ради.

173. Поліщук В. В. Будівничі міста на берегах Інгулу. Кропивницький: ВЦ ККТК. 2022. 52 с.

174. Поліщук В. В. Від Лишневського до Віньковського. Кропивницький: ВЦ ККТК. 2022. 76 с.

175. Поліщук В. В. Місто Якова Паученка. Кропивницький: ВЦ ККТК. 2023. 66 с.

176. Поліщук В. В. Планували одне, а збудували інше. Кропивницький: ВЦ ККТК. 2022. 76 с.

177. Полонська О. М. Пізній модерн в архітектурі Одеси (1906 - 1914 рр.). Дисертація кандидата архітектури. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2020. 222 с.

178. Полонська - Василенко Н. Д. Заселення південної України в оловині XVIII ст. (1734 – 1775) ч. 2 (Заселення Новоросійської губернії). Мюнхен: УВУ. 1960. 187 с.

179. Постанова від 26 липня 2001 р. N 878 Про затвердження Списку історичних населених місць України. Кабінет Міністрів України. [online] Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2001-%D0%BF> (дата звернення:

10. 09. 2019).

180. По утверждению планов и уличных фасадов, всех построек, возведенных в г. Елисаветграде. Прошения лиц о различных перестройках. 1899 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 1061. 381 арк.

181. Правила благоустрою міста Кіровограда. Кіровоград: 2012. 36 с.

182. Прибега Л. В. Державне управління у сфері охорони культурної спадщини: Культурологічна думка. К. 2009. № 1. - С. 130 - 138. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2009_1_21 (дата звернення: 7. 09. 2023).

183. Прибега Л. В. Міжнародна охорона культурної спадщини. Охорона культурної спадщини. Збірник міжнародних документів. Київ: АртЕк. 2002. с. 42 – 53.

184. Приложение к годовому отчету за 1967 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 186. 78 арк.

185. Приложение к годовому отчету за 1969 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 223. 83 арк.

186. Приложение к годовому отчету за 1970 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 249. 67 арк.

187. Приложение к годовому отчету за 1971 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 278. 11 арк.

188. Приложение к годовому отчету за 1972 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 304. 70 рк.

189. Приложение к годовому отчету за 1973 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 330. 59 арк.

190. Приложение к годовому отчету за 1874 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 356. 71 арк.

191. Приложение к годовому отчету за 1978 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 474.

192. Приложение к годовому отчету за 1979 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 503. 87 арк.

193. Приложение к годовому отчету за 1980 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1.

Спр. 530.

194. Приложение к годовому отчету за 1982 г. ДАКірО. ФР. 6159. Оп. 1.
Спр. 573.

195. Приложение к годовому отчету за 1983 г. ДАКірО. ФР. 6159. Оп. 1.
Спр. 592. 31 арк.

196. Приложение к годовому отчету за 1986 г. ДАКірО. ФР. 6159. Оп. 1.
Спр. 676. 26 арк.

197. Приложение к годовому отчету за 1988 г. ДАКірО. ФР. 6159. Оп. 1.
Спр. 730. 27 арк.

198. Проект административного здания обкома КП Украины арх. Двореця Л. Ф. (Кировоград) повторного применения, построенного в г. Херсоне. ДНАББ ім. В. Заболотного. Ф. 259517.

199. Проекты и планы постройки торговых помещений. 1924 г. ДАКірО. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 311. 27 арк.

200. Проекты капитального строительства и ремонта жилых помещений в г. Елисаветграде. 1927 г. ДАКірО. ФР. 233. Оп. 3 Спр. 81. 64 арк.

201. Проекты построек новых зданий. 1925. ДАКірО. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 5. 56 арк.

202. Проекты цирку в м. Одеса... обкому КПУ в м. Кіровограді. Фоторепродукції. ЦДАМЛМУ Ф. 409. Оп. 1. спр 1. 11 арк.

203. Протоколы архітектурно-строительной комиссии по вопросам строительства и восстановлению зданий в г. Кировограде и области. 1947 г. ДАКірО. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 23. 179 арк.

204. Протоколы архітектурно-строительной комиссии по вопросам строительства и восстановлению зданий в г. Кировограде и области. 1948 г. ДАКірО. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 31. 85 арк.

205. Протоколы Кировоградской областной архітектурно-строительной комиссии за 1949 год по вопросам рассмотрения проектов строительства объектов. ДАКірО. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 40. 136 арк.

206. Протоколы заседаний архітектурно-строительной комиссии. 1950 г.

ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 47. 232 арк.

207. Протоколы заседаний архитектурно-строительной комиссии рассмотрения проектов на строительство объектов. 1953 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. Спр. 78. 343 арк.

208. Протоколы заседаний архитектурно-строительной комиссии рассмотрения проектов на строительство объектов. 1954 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 91. 273 арк.

209. Протоколы заседаний архитектурно-строительной комиссии рассмотрения проектов на строительство объектов. 1954 г. ДАКіро. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 92. 273 арк.

210. Протоколы заседаний технического совета. 1956 г. ФР. 4919. Оп. 2. Спр. 133. 235 арк.

211. Прошения разных специалистов о предоставлении им работы в учреждениях городского общественного управления и переписка с херсонским губернатором. 1908 г. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 333. 202 арк.

212. Прошения о разрешении постройки домов или ремонта их на собственном земельном участке; проекты зданий. 1900 – 1901 гг. ДАКіро. Ф. 78 Оп. 1. Спр. 1073. 258 арк.

213. Прошения с планами и проектами зданий о выдаче разрешительных записок на контрольный ремонт постройки или нового дома. 1901 - 1902 гг. ДАКіро. Ф. 78. Оп. 1. Спр. 1082. 164 арк.

214. Пруцын О. И., Ромашевский Б., Борусевич В. Архитектурно - историческая среда. Под ред. О. И. Пруцына. Москва: Стройиздат. 1990. 408 с.

215. Пустинникова І. Типові та зразкові. 2020. URL: <https://podolyanin.com.ua/history/43192/> (дата звернення: 21. 09. 2023).

216. Раппопорт П. А. Древние русские крепости. Москва: Издательство «Наука». 1965. 87 с.

217. Ризька хартія про автентичність та історичну реконструкцію культурної спадщини, 2000. [online] Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/998_260 (дата звернення: 10. 09. 2019).

218. Рішення виконавчого комітету Міської ради м. Кропивницького № 576 від 12 грудня 2017 р. «Про погодження рішення Міської ради міста Кропивницького «Про затвердження Програми паспортизації нерухомих пам'яток культурної спадщини міста Кропивницького на 2018 – 2020 роки».

219. Рішення Кіровоградської обласної ради № 86 від 30 березня 2021 р. «Комплексна програма охорони навколишнього природного середовища в Кіровоградській області на 2021 – 2025 роки.».

220. Рибчинський О. В. Формування і ревіталізація середмість історичних міст України. Автореферат дисертації доктора архітектури. 18.00.01. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2017. 36 с.

221. «Россия. Полное географическое описание нашего отечества: настольная и дорожная книга для русских людей». За ред. В. Семенова т.14. С. – Пб.: 1899 – 1914.

222. Руденко А. О. Ладигіна І. В. Відновлення депресивного міського простору шляхом використання системоутворюючих елементів ландшафтного дизайну. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ: КНУБА. 2022. вип. 62 с. 181 – 193.

223. Савченко Т. В. Особливості композиційно-стильового розвитку архітектури Полтави кінця XIX - початку XX століть. Автореферат дисертації кандидата архітектури. 18.00.01. Харків: ХНКМГ ім. О. М. Бекетова. 2021. 25 с.

224. Сарабьянов Д. В. Стиль модерн: Истоки. История. Проблемы. Москва: Искусство. 1989. 293 с.

225. Сергіюк І. М. Архітектура військових гарнізонів Волинської губернії XIX – початку XX століття (формування, спадщина, принципи реабілітації). Дисертація кандидата архітектури. 18.00.01. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2018. 285 с.

226. Систематический сборник постановлений Елисаветградской городской думы за 1871—1903 годы. Том 1. Сост. Л. К. Брейер. Елисаветград: Типография М. А. Гольденберга. 1905. 773 с.

227. Слепцов О. С. Архітектура цивільних будівель: Індустріалізація.

Українська академія архітектури. Київ: Науково-проектне архітектурне бюро ЛІЦЕНЗІАРХ. 2010. 248 с.

228. Слепцов О. С. Реконструкція громадських будівель і комплексів. Підручник для ВНЗ. Українська академія архітектури, Київський національний університет будівництва та архітектури. Київ: Науково-проектне архітектурне бюро ЛІЦЕНЗІАРХ. 2018. 272 с.

229. Сокирко О. Міста, фортеці, гарнізони. Фортифікаційно-оборонні стратегії в Козацькому Гетьманаті доби "мілітарної революції". Місто: історія, культура, суспільство. К. Е - журнал урбаністичних студій. Вип. 4. 2017. с. 89 - 114.

230. Соколов Г. 1848. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде. /електронна копія/ URL: <https://library.kr.ua/wp-content/elib/sokolov.pdf> (дата звернення: 17. 09. 2022).

231. Субін-Кожевнікова А. С. Розвиток архітектури м. Вінниці наприкінці XIX – у першій половині XX ст. Автореферат дисертації кандидата архітектури. 18.00.01. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2020. 273 с.

232. Сухомлин О. Д. Російська військова присутність на території війська запорізького низового (1734 – 1775). Дисертація доктора філософії. 032. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. 2021. 332 с.

233. Тимофієнко В. І. Брами, огорожі й ворота у забудові південних міст. Київ: «ВІПОЛ». 1994. 68 с.

234. Тимофеєнко В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. Київ: «Наукова думка». 1984. 217 с.

235. Тимофієнко В. Г. Зодчі України кінця XVIII - початку XX століть: Біографічний довідник. Київ: НДІТІАМ. 1999. 477 с.

236. Тимофієнко В. І. Енциклопедія архітектурної спадщини України: тематичний словник. Київ: Українська академія архітектури. 1995. 366 с.

237. Тимофієнко В. І. Розпланування системи південних міст за архівними альбомами кінця XVIII ст. Архітектурна спадщина України. вип.3. част. 1:

Питання історіографії та джерелознавства української архітектури. За ред. В. Тимофієнка. Київ: Українознавство. 1996. с. 130 – 155.

238. Тиц А. А. Основы архитектурной композиции и проектирования. Київ: Вища школа. 1976. 256 с.

239. Уголовное дело по обвинению Любельского Людвиг Александровича по ст. 54 – 1 «а» УК УССР. ДАОО. ФР – 8065. Оп. 2. Спр. 12340.

240. Учетные карточки национализированных домостроений по г.Елисаветграду на букву «Г». 1924 г. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 450. 7 арк.

241. Учетные карточки и планы национализированных домостроений по Елисаветграду. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 458. 1924 г.

242. Учетные карточки и планы национализированных домостроений по Елисаветграду на букву «К». ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 462. 1924 г.

243. Учетные карточки и планы национализированных домостроений по Елисаветграду. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 463. 1924 г.

244. Учетные карточки и планы национализированных домостроений по Елисаветградскому округу. ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 464. 1923 г.

245. Учетные карточки и планы национализированных домостроений по Елисаветграду на букву «М». ДАКіро. ФР. 233. Оп. 3. Спр. 468. 1924 – 1925 г. г.

246. Фесенко Д. Мастерская Александра Асадова: первые итоги. Архитектура СССР. Москва: Июль – август 1991 г. с. 72 – 77.

247. Філіпчук Ю. В. Архітектурна типологія театральних-видовищних центрів для дітей і молоді. Дисертація доктора філософії. 191. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2021. 263 с.

248. Флетчер, Б., Флетчер Б. Ф. История архитектуры, составленная по сравнительному методу: с 5-го англ. изд. перевел, с разрешения авт. Р. Бекер. Вып. 3: Архитектура возрождения в Западной Европе и архитектурные стили востока. Санкт – Петербург: 1914.

249. Фотографії будинків, побудованих за проектами О. Й. Возного. ЦДАМЛМУ. Ф. 409. Оп. 1. Спр. 2. 11 арк.

250. Фотомакети міста Кіровограда, автором яких є В. Є. Кривенко.

ДАКіро. ФР. 8124. Оп. 1. Спр. 312.

251. Фремpton К. Современная архитектура: Критический взгляд на историю развития. Пер. С англ.. Е. А Дубченко; Под ред. В. Л. Хайта. Москва: Стройиздат. 1990. 535 с.

252. Фридман Л. История крепости в России до начала XIX века. Санкт – Петербург: 1895. 238 с.

253. Фролова Ю. В. Архітектурно-планувальні риси фортець Півдня України кінця XVII – початку XIX століть. Дисертація доктора філософії. 18.00.01. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2021. 316 с.

254. Циркулярна анкета Єлісаветграда для путівника по СРСР для іноземців. ДАКіро. ФР. 250. Оп. 1. Спр. 635.

255. Чепелик В., Мойсеєнко-Чепелик З. Український архітектурний модерн. Київ: КНУБА. 2000. 378 с.

256. Чорний О. Система земляних укріплень в задніпровських місцях миргородського полку до утворення Нової Сербії. Археологія & фортифікація України: збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Кам'янець-Подільський: 2016. с. 260 – 266.

257. Шебек Н. М. Архітектурне середовище: досвід типологічних досліджень. Сучасні проблеми архітектури та містобудування. Київ: КНУБА. 2012. вип. 30. с. 62 – 73.

258. Шевелев И. Ш. Принцип пропорции: О формообразовании в природе, мерной трости древнего зодчего, архитектурном образе, двойном квадрате і взаимопроникающих подобиях. Москва: Стройиздат. 1986. 200 с.

259. Щербина Г. Я. Кировоград. Архитектурное наследие. Строительство и архитектура. Киев. 1984. № 9. с. 13-15.

260. Штатное расписание и смета на 1954 г. ДАКіро. ФР. 6159. Оп. 1. Спр. 57.

261. Яковлев В. В. Эволюция долговременной фортификации. Москва: Госвоениздат НКО СССР. 1931. 285 с.

262. Ясиевич В. Є. Архитектура Украины на рубеже 19 - 20 веков. Киев: Будівельник. 1988. 184 с.

263. Ясінський М. Відтворення кварталів житлової забудови центральних частин малих історичних міст». Дисертація кандидата архітектури. 18.00.01. Львів: НУ «Львівська політехніка». 2018. 302 с.

264. Alexander C., Ishikawa S., Silverstein M. A Pattern Language: Towns, Buildings, Construction. New York, Oxford University Press. 1977. 1171 p.

265. Kyrychenko E., Turkovskaya E., Chepel A. Architect Alexander Lishnevsky. Helsinki, 2020. 260 p.

266. Markovskyi A., Lagutenko O. Restoration, Revitalization or Liquidation: Strategies of Attitude to Cultural Heritage. International Journal of Conservation Science (IJCS). Romanian Inventors Forum, 2024. Vol. 15 No. 1 Special, pp. 185 – 194. (DOI: 10.36868/IJCS.2024.si.15, SCOPUS)

267. **Penyaz T.**, Sleptsov O. Peculiarities of the Formation of the Moorish Stile in Yelisavetgrad (Using the Example of the Buildings of I. A. Goldenberg's Water Clinic and the Choral Sinagoge). Space & Form. Szczecin, 2023. № 54 p. 143 – 162. (DOI: 10.21005. pif. 2023. 54. E-02, Index Copernicus).

268. **Penyaz T.**, Sleptsov O. Formation of the Architectural Space of Central Ukrainian Cities. The Example of Kropyvnytskyi (Yelisavetgrad). ACEE. Katowice, 2023. Vol. 16 No. 4, pp. 45 – 57. (DOI: 10. 2478. ACEE-2023 – 0049, WoS).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

НАУКОВІ ПРАЦІ, В ЯКИХ ОПУБЛІКОВАНІ ОСНОВНІ НАУКОВІ
РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. **Пенязь Т. О.** Етапи стильового розвитку архітектури Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX століть. Містобудування та територіальне планування. Київ: КНУБА, 2023. Вип. № 82. с. 309 – 324. DOI: 10.32347. 2076-815x.2023.82.309-323

2. **Пенязь Т. О.** Стан вивчення архітектурної спадщини Єлисаветграда другої половини XIX – початку XX століть в історичних та наукових працях. Архітектурний вісник КНУБА, Київ: КНУБА, 2023 Вип. № 26 – 27. с. 106 – 119. DOI: 10.32347. 2519-8661.2023.26-27.106-119

3. **Пенязь Т. О.** Визначення стильових особливостей історичної забудови м. Кропивницький на прикладі вул. Театральної. Просторовий розвиток. Київ: КНУБА, 2024. Вип. № 8. С. 167 – 179. DOI: 10.32347. 2786-7269.2024.8.167-180

4. **Пенязь Т. О.** Стильові особливості будинку по вул. Театральна, 7 у м. Кропивницький. Просторовий розвиток. Київ: КНУБА, 2024. Вип. № 9. с. 84 – 96. DOI: 10.32347. 2786-7269.2024.9.84-96

5. **Penyaz T., Sleptsov O.** Peculiarities of the Formation of the Moorish Stile in Yelisavetgrad (Using the Example of the Buildings of I. A. Goldenberg's Water Clinic and the Choral Sinagoge). Space & Form. Szczecin, 2023. № 54 p. 143 – 162. (DOI: 10.21005. pif. 2023. 54. E-02, Index Copernicus). *Особистий внесок здобувача: концепція та графічні реконструкції.*

6. **Penyaz T., Sleptsov O.** Formation of the Architectural Space of Central Ukrainian Cities. The Example of Kropyvnytskyi (Yelisavetgrad). ACEE. Katowice, 2023. Vol. 16 No. 4, pp. 45 – 57. (DOI: 10. 2478. ACEE-2023 – 0049, WoS). *Особистий внесок здобувача: текст та графічні реконструкції.*

НАУКОВІ ПРАЦІ, ЯКІ ЗАСВІДЧУЮТЬ АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ
ДИСЕРТАЦІЇ

7. **Пенязь Т. О.** Вплив європейського і столичного досвіду на розвиток архітектури центральної України кінця XIX – початку XX ст. (на прикладі м. Кропивницького). Materials of the V International Scientific and Practical Conference «Problems of science development in the context of global transformations». Zagreb, October 01 – 04. 2024. С. 21 - 23.

8. **Пенязь Т. О.** Класифікація архітектурного декору будівель м. Кропивницького кінця XIX – початку XX століть. Materials of the V International Scientific and Practical Conference «Problems of science development in the context of global transformations». Zagreb, October 01 – 04, 2024. С. 24 -25.

9. **Пенязь Т. О.** Реконструкція історичних будівель центру м. Кропивницького на початку XXI ст. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects». Seville, November 12 – 15, 2024. С.15 – 16.

10. **Пенязь Т. О.** Вернакуляр в архітектурі м. Кропивницького. Materials of the XI International Scientific and Practical Conference «Modern generation: current problems, experience, development prospects». Seville, November 12 – 15, 2024. С.17 – 19.

ДОДАТОК Б. АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Комунальний заклад «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. Чижевського, 25.10.2024 р. Директор В. Животовська

2. Кропивницький будівельний фаховий коледж, 28.10.2024 р. В. о. директора І. Чернишова

3. Кропивницька Міська Рада, департамент містобудування та земельних ресурсів, директор департаменту. Головний архітектор міста Р. Лунгол

4. Управління регіонального розвитку, містобудування та архітектури Кіровоградської обласної військової адміністрації, 28.20.2024 р.. Начальник управління В. Кулікова

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
„ОБЛАСНА УНІВЕРСАЛЬНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ІМ. Д.І.ЧИЖЕВСЬКОГО”**

вул. Велика Перспективна, 24, м. Кропивницький, 25006, тел.32-03-99, факс 32-03-99
E-mail: sek@library.ky.ua, сайт: <http://library.ky.ua>, код згідно з ЄДРПОУ 02219406

від 25.10 2024р. № 363

На № _____ від _____ 20__р.

**АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ**

Даним актом засвідчується, що Пенязь Тетяна Олексіївна неодноразово залучалася до участі у роботі краєзнавчих студій КЗ «Обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д.І. Чижевського». За її участі були організовані та проведені ряд публічних лекцій на історичну тематику з використанням матеріалів дисертаційного дослідження з теми «Принципи формування архітектури історичної забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.».

У матеріалах дисертаційного дослідження опрацьований значний обсяг архівних матеріалів з різноманітних джерел та використаний і опрацьований змістовний перелік наукової літератури, що надало змогу висвітлити композиційний та стилістичний розвиток архітектури міста, формування його архітектурно-планувальної структури.

Сподіваємося, що в подальшому матеріали дисертаційного дослідження ляжуть в основу нових заходів із вивчення і дослідження питань архітектурного розвитку провінційних міст центральної України, її архітектурно-містобудівної спадщини.

**Директор
заслужений працівник культури
України**

Валентина ЖИВОТОВСЬКА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРОПИВНИЦЬКИЙ БУДІВЕЛЬНИЙ ФАХОВИЙ КОЛЕДЖ

вул. Андрія Матвієнка, 2-Б, м. Кропивницький, 25015, тел., факс (0522) 24-89-63, тел. 37-80-88,
 e-mail: krbudivcolledge@ukr.net, www.kbk.kr.ua,
 код в ЄДРПОУ 01242900

28.10.2024 року № 551

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Даним актом засвідчується, що результати дисертаційного дослідження Пенязь Тетяни Олексіївни «Принципи формування архітектури історичної забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.» були використані в освітньому процесі Кропивницького будівельного фахового коледжу, а саме:

- в освітньому процесі ОПП Архітектура та містобудування у викладанні дисциплін «Історія архітектури», «Основи композиції», «Архітектурне проектування та містобудування»;
- у вивченні окремих тем з предмета «Історії України»;
- задіянні у позакласній роботі закладу освіти.

Ефективність впровадження полягає у встановленні зв'язку архітектурної діяльності міста із європейськими і столичними тенденціями архітектурного розвитку середини XX століття, обізнаності здобувачів освіти з історією рідного міста, виховання любові до рідного краю, патріотизму та гордості за співвітчизників.

В.о. директора

Інна ЧЕРНИШОВА

**КРОПИВНИЦЬКА МІСЬКА РАДА
ДЕПАРТАМЕНТ МІСТОБУДУВАННЯ ТА ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ**

вул. Велика Перспективна, 41, м. Кропивницький, 25022, тел. 35 83 54,
e-mail: dmzr@krmr.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 45215157

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Даним актом засвідчується, що результати дисертаційного дослідження Пенязь Тетяни Олексіївни «Принципи формування архітектури історичної забудови м. Кропивницького кінця XIX – початку XX ст.» були використані в процесі розробки Положень про відновлення і ревіталізацію архітектурно – планувальної структури м. Кропивницького. На основі вивчення великого обсягу різних джерел архівних матеріалів та студіювання наукової літератури з проблем розвитку архітектури повітових міст і військових поселень виявлена унікальність культурного тла міста, яка виразилась у архітектурному розвитку. Надана інформація уточнює дані про чинники та особливості стилістичного і композиційного розвитку архітектури міста, надає приклади сучасного вирішення вузлових питань його архітектурно – планувальної структури, що уможливило більшу влучність у сучасному плануванні заходів щодо формування історичного ареалу. Ефективність впровадження полягає у встановленні зв'язку архітектурної діяльності міста із європейськими і столичними тенденціями архітектурного розвитку середини XX століття.

**Директор департаменту
містобудування та земельних ресурсів
головний архітектор міста**

Роман ЛУНГОЛ

**УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ,
МІСТОБУДУВАННЯ ТА АРХІТЕКТУРИ
КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ**

вул. Двориова, 32, м. Кропивницький, 25022, тел. (0522) 32-10-77,
e-mail: public@oblarch.kr-admin.gov.ua, сайт: сайт.oblarch.kr-admin.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 35652729

28.10.2024 № 30-25/19/030

на № _____ від _____

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Даним актом засвідчується, що результати дисертаційного дослідження архітектора, члена Національної спілки архітекторів України (Кіровоградська обласна організація) **ПЕНЯЗЬ Тетяни Олексіївни** «Принцип формування архітектури історичної забудови м. Кропивницький кінця XIX – початку XX ст.» використані в роботі з підготовки матеріалів стосовно об'єктів архітектурної спадщини Кіровоградської області, у т.ч. обласного центру.

В роботі над дослідженням було використано значну кількість інструментів, а саме наукової літератури з архітектури та містобудування, історичних джерел за різними галузевими напрямками, що дозволило дослідити і встановити вектор розвитку, тенденції у плануванні, використанні та забудові територій обласного центру кінця XIX – початку XX ст., визначити постаті архітекторів, які працювали над формуванням історичного міського середовища, візуальною естетикою будівель та вулиць, зональним плануванням тощо.

Дослідження відслідковує і доводить вплив тенденцій та шкіл світової архітектури та містобудування кінця XIX – початку XX ст. на формування забудови європейського українського міста та його унікальну архітектурну спадщину, яка зберглася до теперішнього часу.

Начальник управління

Вікторія КУЛІКОВА

ДОДАТОК В. ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАЦІЙ

Рис 1.1. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 1.2. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 1.3. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 1.4. Графоаналітичне зіставлення у програмі AutoCAD векторного зображення сучасної карти України і растрового зображення історичних карт:

1. карта України VIII ст.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/0/08/0900_Ukraine_Iron1.png/1200px-0900_Ukraine_Iron1.png

2. Карта Речі Посполитої 1619 р. - <data:image/jpeg;base64,/9j/4A+HeEoBFCi8T03M7eeAjFxFJad9/g//Z>

3. - 4. Карта населених пунктів Запоріжжя у XVIII ст. https://encrypted-tbn0.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcRQwwy2c6BkxO3Wpnis_XFJ25C9iJyAgT51nw&s

Рис. 1.5. 1. Графічні матеріали по городищу Тумащ; Раппопорт П. А. Древние русские крепости. Москва. 1965. 87 с. [216]

2. Графічні матеріали по городищу Колодяжин; Раппопорт П. А. Древние русские крепости. Москва. 1965. 87 с. [216]

3. Графічні матеріали по фортеці Переяслав Руський. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D0%B5%D1%8F%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%82%D0%B5%D1%86%D1%8F

Плани і аксонометрії елементів фортифікаційних споруд: Раппопорт П. А. Древние русские крепости. Москва. 1965. 87 с. [216]

4. План фортеці Мишурін Ріг

https://www.shukach.com/sites/default/files/imagecache/node-gallery-display-clean/post_images/14/mishura_1-221134.jpg

5. План Кременчузької фортеці https://okrain.net.ua/wp-content/uploads/2023/01/photo_2552_2.jpg

6. Плани елементів фортифікаційних споруд: Глушок О. В. Еволюція фортифікації на Правобережжі під впливом змін у тактиці облоги (XV-XVII ст.): монографія. Київ. 2009. 124 с. [36]

7. Аналітичні таблиці Пенязь Т. О.

Рис. 1.6. 1 - 2. Графічні матеріали по козацьким укріпленим поселенням: Кодацька фортеця: Сокирко О. Міста, Фортеці, гарнізони. Фортифікаційно-оборонні стратегії в Козацькому Гетьманаті доби "мілітарної революції". Місто: історія, культура, суспільство. К. Е - журнал урбаністичних студій. Вип. 4. 2017. с. 89 - 114. [229]

3. Богородицька фортеця:

https://shron1.chtyvo.org.ua/Kharlan_O/Novobohorodytska_fortetsia_iak_obiekt_pamiatkookhoronnykh_doslidzhen_2005_r.pdf?

4. Плани елементів оборонного фронту фортець: Пенязь Т. О.

5. План Новомиргородської фортеці: Чорний О. Система земляних укріплень в задніпровських місцях миргородського полку до утворення Нової Сербії. Збірник матеріалів археологія & фортифікація України. VI Міжнародна науково-практична конференція Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. 2016. с. 260 – 266

6. План фортеці Св. Єлисавети: Ласковский Ф. Ф. Материалы для истории инженерного искусства в России. Соч. Ф. Ласковского, воен. инж.-ген.-майора. ч. 1-3. С-Пб. 1858-1865. 3 т.

7. Тимофеєнко В. И. Города Северного Причерноморья во второй половине XVIII века. Киев. 1984. 217 с.

8. Картографічна схема розміщення фортеці Св. Єлисавети, виконана Пенязь Т. О.

Рис. 1.7. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 1.8. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 1.9. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 1.10. 1. Графоаналітичні зіставлення векторної карти м. Кропивницького в програмі AutoCAD з растровими зображеннями планів міста ІОАП [99], виконані Пенязь Т. О.

2. Архівні картографічні матеріали ІАОП м. Кропивницького [99]

Рис.1.11. 1. Графоаналітичні зіставлення векторної карти в програмі AutoCAD з растровими зображеннями планів міста, виконані Пенязь Т. О.

2. Архівні картографічні матеріали ІАОП м. Кропивницького [99]. ДАКіро Ф. 488 Оп.1. Спр 3; Спр. 1315; [31; 32]

Рис. 1.12. Схема генерального плану центру м. Кропивницького з визначенням стану збереженості об'єктів дослідження, виконані Пенязь Т. О.

Рис 2.1. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис.2.2. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис.2.3. Таблиця Пенязь Т. О.

Рис 2.4. Графічні реконструкції планів будівель по вул. Театральна, 6/7; вул. Шульгінії 16/58; вул. Михайлівська, 18; вул. Гоголя, 123; вул. В. Панченка, 4; вул. Гоголя, 28; вул. Шульгіних, 21/404 ВУЛ. Чорновола, 46; вул. В. Панченка, 6/15; вул. Театральна, 7; ул Чорновола, 38; вул. Театральна, 10; вул.Тарковського, 82; вул. Чигиринська, 7; вул. Чміленка, 41; вул. Шевченка, 8; на основі архівних планів КООБТІ, виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.5. Графічні реконструкції планів будівель по вул. Театральна,4; вул. Ельворті, 3; вул. Вокзальна, 14; вул. Ю. Олефіренка, 6; вул. Преображенська, 47; вул. арх. Я. Паученка,40; вул. Шевченка7/17; вул. В. Перспективна, 33; вул. В. Чміленка, 84/37; вул. В. Панченка, 7/17; вул. Гоголя,79б; вул. арх. Паученка, 35/45; вул. В. Чміленка, 74/42; вул. Преображенська, 79; вул. Чміленка, 65; на основі архівних планів КООБТІ, виконані Пенязь Т. О.

Рис. 2.6. Графічні реконструкції планів будівель по вул. Т. Карпи, 75/56; вул.Т. Карпи, 53/44; вул. Шевченко, 68; вул. Шульгіних, 10; вул. Гоголя 67/24; вул. Чміленка, 29/6; вул. Тарковського, 68; вул. В, Пермська (просп. Європейський), 3; вул. В. Перспективна, 60; вул. Театральна, 28; вул. Панченка, 8/22; вул. Гоголя, 44; вул. Пашутинська, 67/17; на основі архівних планів КООБТІ, виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.7. Графічні реконструкції фасадів на основі фотофіксацій і обмірів будівель по вул. по просп. Європейському, 2; вул. Чміленка, 58; вул. Чміленка, 90а; вул.

Шульгіних 21/40; вул. Гоголя, 56; вул. Театральна, 9 виконані Пенязь Т. О.; фото Пенязь Т. О.

Рис.2.8. Графічні реконструкції на основі фотофіксацій і обмірів будівель по вул. Театральна, 15/6; вул. Гоголя, 79а; вул. В. Перспективна, 33; вул. арх.Паученка 45/35; вул. Гоголя, 28; виконані Пенязь Т. О.; Фото Пенязь Т. О.

Рис.2.9. 1. Пропорційний аналіз будинку по вул. Чміленка, 65 виконаний Пенязь Т. О.

2. Фото і кресленики структурних елементів (12 ілюстрацій) і елементів архітектурного декору будівель м. Кропивницького (12 ілюстрацій) виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.10. Графічні реконструкції на основі фотофіксацій і обмірів будівель по вул. Шевченко, 68/28; вул. Чорновола, 38; вул. Паученка, 40; вул. В. Перспективна, 46; вул. В. Перспективна, 60; вул. арх. Паученка, 45 виконані Пенязь Т. О.; Фото Пенязь Т. О.

Рис.2.11. Графічні реконструкції на основі фотофіксацій і обмірів будівель по вул. Ельворті, 3; вул. Чорновола, 36; вул. Театральній, 7; вул. Чміленка, 41а; вул. Ліпатова, 2а; вул. Чигиринська, 7; виконані Пенязь Т. О.; Фото Пенязь Т. О.

Рис.2.12. 1. Фото і кресленики структурних елементів (14 ілюстрацій) і елементів архітектурного декору будівель м. Кропивницького (11 ілюстрацій) виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.13.1. Схема прояву наступності у творчості архітекторів Єлисаветграда рубежу XIX – XX ст. виконана Пенязь Т. О.

2. Фото Г. В. Трамбицького: <http://kirovogradteatr.blogspot.com/2015/10/3-1867.html>

3. Фото пам'яток архітектури м. Кропивницького по вул. В. Перспективна, 46; вул. Театральна, 4; Поліщук В.В., Тютюшкін Ю. В. Місто на поштовій листівці. Кропивницький. ВК ТРРК. 2023. 144 с.

4. Фото: вілла Штайнера в Відні 1919 р.

https://petrimazepa.com/sites/default/files/inline-images/Casa_Steiner_-_Foto_Fachada_Trasera.jpg

5. Фото графічної реконструкції театру Л. Млотковського архітектора О. Ю.

Лейбфрейда: Новиков А. О. Слобожанський драматичний театр. Нариси з історії. Харків: ХДПУ. 2002. 109 с. [148]

6. Рис.2.14. Фото будівель, зведених у стилі історизм у м. Кропивницькому (18 ілюстрацій) виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.15. Фото будівель, зведених у стилі історизм у м. Кропивницькому (19 ілюстрацій) виконані Пенязь Т. О.

2. 16. 1. Фото будівель по вул. Театральна, 9; В. Перспективна, 37/84; вул. арх. Паученка, 45/35; виконані Пенязь Т. О.

2. Фото Верхніх Торгових Рядів в Москві (арх. О. Померанцев, 1893 р.):
https://www.tripadvisor.ru/LocationPhotoDirectLink-g298484-d301631-i56724469-GUM-Moscow_Central_Russia.html

3. Фото будинку В. Городецького в Києві (1901 р.):
<https://7chudes.in.ua/nominaciyi/budynok-z-hymeramy/>

4. Фото будинку по вул. Ольгінській, 2/1 в Києві (арх. М. Яскевич): <https://my-realty.kiev.ua/uk/houses/olgynskaya-ulycza-2-1-10794>

5. Фото караїмської кенаси в Києві (арх. В. Городецький)
https://uk.wikipedia.org/wiki/_7.jpg

6. Фото (7 ілюстрацій): Kyrychenko E., Turkovskaya E., Chepel A. Architect Alexander Lishnevsky. Helsinki, 2020. 260 p.[267]

7. Фото будівель по арх. Паученка, 45; вул. Театральна, 10; вул. Театральна, 7; вул. Театральна, 28; виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.17. 1. Фото будівель, зведених у стилі модерн у м. Кропивницькому (16 ілюстрацій) виконані Пенязь Т. О.

Рис.2.18. Фото будівель, зведених у стилі модерн у м. Кропивницькому (16 ілюстрацій) виконані Пенязь Т. О.

Рис.. 3.1. 1. Історичні фото будівель, крім будівлі по вул. В. Перспективній, 41 (ЦДАМЛМУ, Ф. 409 о. 1. спр.1): Поліщук В. В., Тютюшкін Ю. В. Листівки з видами міста. Кропивницький. 2024. 90 с.;

2. Історичні фото будівель: Поліщук В. В., Тютюшкін Ю. В. Місто на поштовій листівці. Кропивницький. 2023. 144 с.

3. Сучасні фото: будівлі швейної фабрики по вул. Є. Маланюка, 2; будівель по вул. В. Перспективній, 10/17; 20/9; просп. Європейський, 2; просп.Європейський, 58; вул. В. Перспективна, 29/35; виконані Пенязь Т. О.

Рис. 3.2. 1. Історичні фото будівель: Поліщук В. В., Тютюшкін Ю. В. Листівки з видами міста. Кропивницький. 2024. 90 с.

2. Історичні фото будівель: Поліщук В. В., Тютюшкін Ю. В. Місто на поштовій листівці. Кропивницький. 2023. 144 с.

3. Сучасні фото будівель по вул. арх. Я. Паученка, 45/35; по вул. В. Перспективна, 22/38; вул.В. Перспективна, 11/15; вул. В. Перспективна, 60; вул. Чміленка, 65; фото Пенязь Т. О.

Рис. 3.3. 1. Генеральний план м. Кіровоград 1979 р.: архів архітектора Ю. Пенязя [155].

1. Фото макетів (4 світлини). ДАКіроО ФР. 8124 Оп. 1. Спр 312 [262].

2. Фото будівель. ДАКіроО ФР. 6159 Оп. 1 Спр. 304; 474; 705.

Рис. 3.4. 1. Фото будівель по вул. Театральній, 27/27; вул. Театральній, 25/7; вул. Чміленка, 84; і схема генерального плану, виконані Пенязь Т. О.

2. Проектні матеріали по вул. Чміленка, 84. Архів Ю. Пенязя [155].

Рис. 3.5. 1. Проектні матеріали будівель по вул. Панченка, 2; вул. Панченка, 9/24; просп. Вінниченка, 1 - архів архітектора Ю. Пенязя [155].

2. Ксерокопія схеми генерального плану, виконана Пенязь Т. О.

Рис 3.6. 1. Містобудівні комплекси малоповерхових секційних каркасних житлових будинків з підвищеною комфортністю проживання на основі існуючої індустріальної бази . Методичні рекомендації. Дежкоммістобудування. Науково-проектне архітектурне бюро ЛІЦЕНЗІАРХ. Київ. 1996. 142 с. [142].

2. Схема генерального плану, виконана Пенязь Т. О.

3. <https://licencesearch.com.ua/galereya-proektiv/> Макет проектної пропозиції.

4. КОКМ Ф. АІ 20294 – 20299. Графічні планшети Кецько Олени Юріївни [106].

Рис. 3. 7. 1. Фесенко Д. Мастерская Александра Асадова: первые итоги. Архитектура СССР. Москва. Июль – август 1991 г. с. 72 – 77. [248].

2. Філіпчук Ю. В. Архітектурна типологія театально-видовищних центрів для

дітей і молоді. Дис. док. філософії. 191. Львів: НУ «Львівська Політехніка». 2021. 263 с. [247].

Рис. 3.8. Фото «вернакулярних» будівель (12 прикладів) виконані Пенязь Т. О.

Рис. 3.9. Фото реконструйованих будівель (10 прикладів) виконані Пенязь Т. О.

Рис. 3.10 . Аналітична таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 3.11. Аналітична таблиця Пенязь Т. О.

Рис. 3.12. Графічні матеріали дипломного проекту центру дитячого мистецтва у прибережній зоні Інгулу студентки КФБК Леонової О. (кер. Пенязь Т. О.)

Рис. 3.13. Графічні матеріали дипломного проекту наукового центру у прибережній зоні Інгулу магістрантки КНУБА 20 24 р. Семенцової А. (на основі матеріалів Пенязь Т. О.)

Рис. 3.14. Графічні матеріали проекту реабілітації фасаду будинку по вул. Т. Карпи, 65 архітекторів С. Ковальова, Ю. Пенязя, Т. Пенязь, В. Мєздріна.

Рис. 3.15. Графічні матеріали конкурсного проекту благоустрою площі, прилеглої до музично - драматичного театру ім. М. Кропивницького по вул. Дворцовій студентів КФБК Бойко А; Остапчук А; Гула А. (кер. Пенязь Т. О.)

ДОДАТОК Г. ГРАФІЧНІ МАТЕРІАЛИ

ВПЛИВ НЕДОСТАТНЬОЇ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ОБ'ЄКТІВ АРХІТЕКТУРНОЇ СПАДЩИНИ НА ПРОЕКТНІ РІШЕННЯ

Реконструкція будинку Г. Волохіна по вул. Театральна, 10

Проектна пропозиція 2020 р.

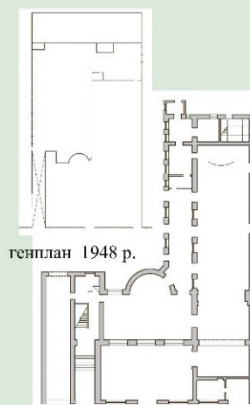
Стан 2024 р.

Фасад

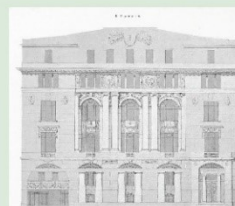

Генплан

генплан 1948 р.

план 1-го поверху 1948 р.

конкурсний проект 1910 р.
російського торгово -
промислового банку у С. -
Петербурзі О. Лішневського

фрагмент фасаду

фрагменти інтер'єрів

Реконструкція будинку І. Заславського (1915 р.) по вул. В. Перспективна, 46

Стан 1970-х рр.

Реконструкція 2008 р. арх. П. П. Олійник

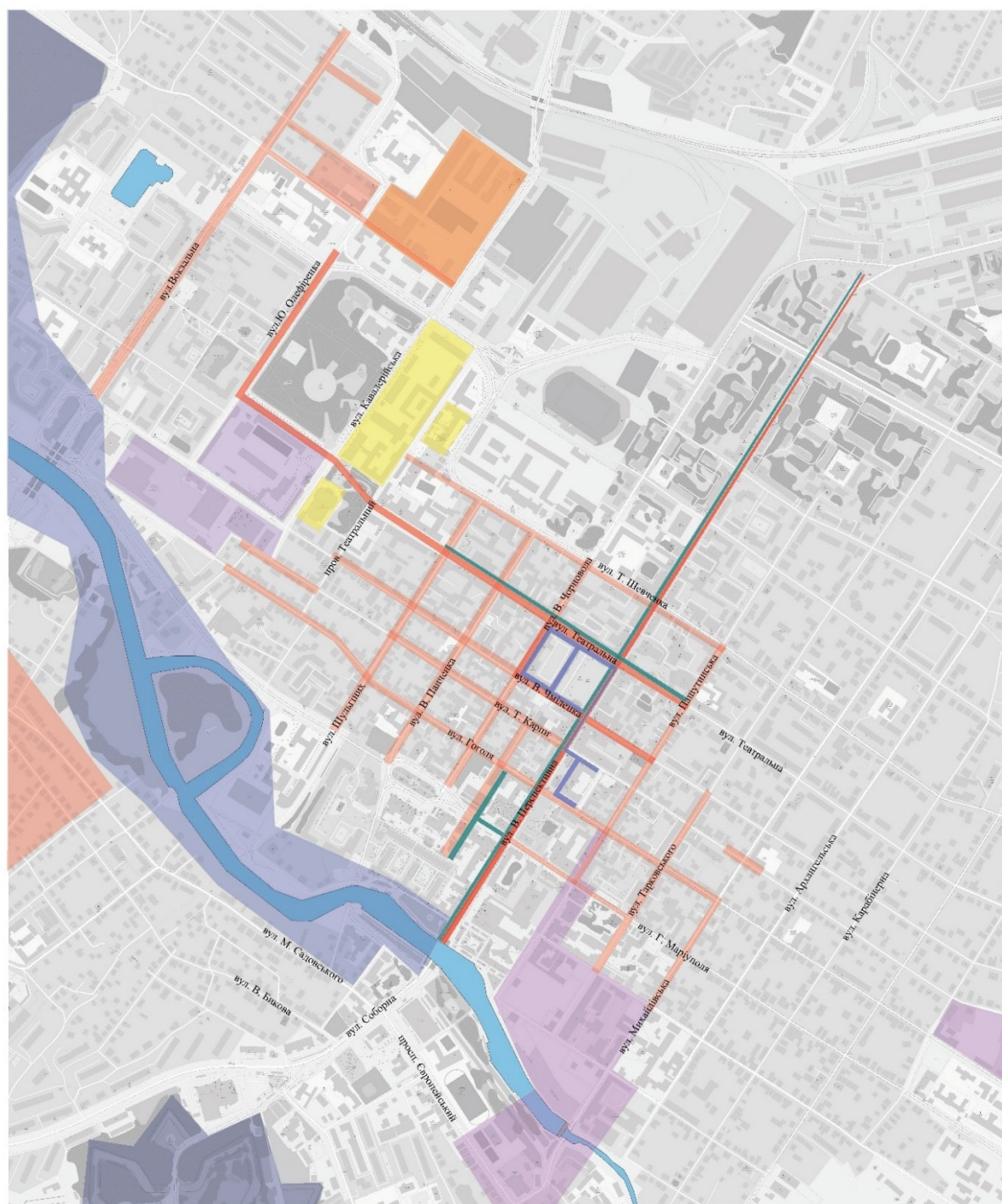

Реконструкція 2013 р. арх. С. В. Бурлаченко

Додаток Г1. Вплив недостатньої дослідженості об'єктів архітектурної спадщини на проектні рішення.

Додаток Г 2. Схема виявлених дисфункціональних територій істочного центру м. Кропивницького станом на початок ХХІ ст.

РЕКОМЕНДОВАНЕ ФУНКЦІОНАЛЬНЕ ЗОНУВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ М. КРОПИВНИЦЬКОГО

Умовні позначення

 адміністративна функціональна зона	 торгова функціональна зона	 промислова функціональна зона
 громадська та житлова історична забудова	 культурно - освітня функціональна зона	 паркова та лікувальна функціональна зона
 житлова історична забудова	 поліфункціональний арт - кластер	

Додаток Г 3. Рекомендації щодо функціонального зонування території історичного центру м. Кропивницького.

ПРЕДМЕТНО-ПРОСТОРОВІ ЕЛЕМЕНТИ АРХІТЕКТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА ІСТОРИЧНОГО ЦЕНТРУ М.КРОПИВНИЦЬКОГО

Принцип спадкоємності

принцип мощення вул. Театральної
на початку XX ст.

збережені ділянки мощення по вул. Театральній
на початку XXI ст.

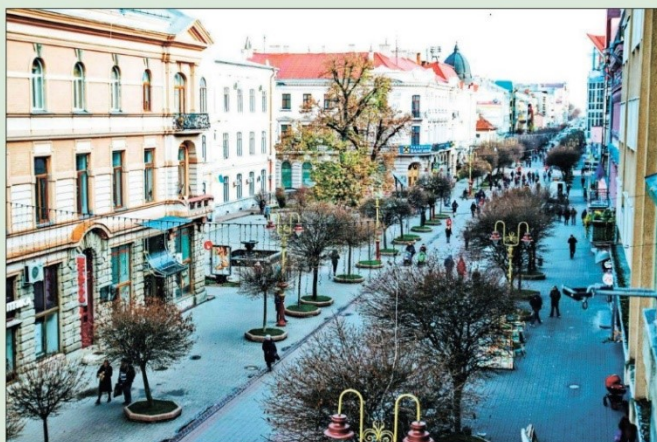

Приклад мощення вулиць
історичного центру міста
(м. Амберг, Німеччина)

Стан озеленення і мощіння тротуарів міста на початку XXI ст.

Принцип контекстного розкриття забудови

Приклад формування цілісного предметно - просторового середовища
(м. Івано - Франківськ)

Приклади сучасного стану
мощіння і озеленення тротуарів
історичного центру міста

елементи вуличного освітлення
(м. Мюнхен)

елементи малих архітектурних форм (м. Магдебург; м. Амберг)

Додаток Г 4. Рекомендовані предметно-просторові елементи архітектурного середовища історичного центру м. Кропивницького.